

Науковий пошук молодих дослідників

**Збірник наукових
праць студентів**

№ 6

2012

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Національна Академія педагогічних
наук України та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка**

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Соціально-педагогічні науки

Збірник наукових праць студентів

№ 6, 2012

Частина II

**Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2012**

У збірнику представлено матеріали наукових досліджень студентів зі спеціальності “Соціальна педагогіка”.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 30 березня 2012 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:	проф. Харченко С. Я.
Члени редколегії:	доц. Белецька І. В., доц. Караман О. Л., доц. Кальченко Л. В., доц. Ковальчук І. А., доц. Краснова Н. П., доц. Харченко Л. Г.

Оригінал-макет:	Юрків Я. І.
Відповідальний за випуск:	доц. Караман О. Л., доц. Юрків Я. І.

Видавництво Державного закладу
“Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru

ЗМІСТ

СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1. **Бондарчук Я. Г.** Попередження соціального сирітства шляхом формування соціального капіталу в Україні..... 5
2. **Великіцька В. О.** „Діти вулиці” як соціально-педагогічна проблема..... 11
3. **Іларіонова О. М.** Деякі аспекти соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування..... 16
4. **Полтавська Т. В.** Проблема соціального сирітства в Україні..... 22
5. **Пшенична В. В.** Сутнісна характеристика поняття „діти вулиці” та профілактичної роботи з ними в Україні..... 28
6. **Силкіна С. А.** Особливості соціально-педагогічного супроводу дитячих будинків сімейного типу..... 34
7. **Сирьк В. А.** Особенности и трудности профессионального самоопределения детей-сирот, воспитанников детского дома..... 40

ПРОБЛЕМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДИТЯЧОМУ ТА МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

8. **Власова А. В., Кузьменко К. В.** Сутнісна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх..... 48
9. **Косякова О. С.** Форми та методи профілактичної діяльності соціального педагога школи з підлітками девіантної поведінки..... 52
10. **Мамонова Є. Є.** Соціально-педагогічні технології роботи з наркозалежною молоддю..... 58
11. **Фоменко Ю. Г.** Важковиховуваність дітей як соціально-педагогічна проблема..... 61
12. **Чернягова О. С.** Дитяча проституція як соціальна проблема сучасного українського суспільства..... 67
13. **Шехавцова О. В.** Проституція в молодіжному середовищі як соціально-педагогічна проблема..... 72

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

14. **Кіященко А. С.** Соціально-педагогічна діяльність з профілактики делінквентної поведінки підлітків..... 79
15. **Кононович Д. О.** Соціально-педагогічні технології роботи з умовно засудженими підлітками..... 84

16. **Соха Н. Г.** Профілактика правопорушень серед неповнолітніх..... 88
17. **Шершньова О. Е.** Особливості соціально-педагогічного попередження злочинності серед неповнолітніх..... 96

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

18. **Бондар В. С., Назмієв А. О.** Специфіка молодіжного дозвілля..... 106
19. **Будаг'янц Т. М.** Гра як провідний вид дозвіллевої діяльності молодших школярів..... 111
20. **Козлова О. І.** Особливості розвитку індустрії дозвілля..... 117
21. **Кудінова Є. Г.** Емоційне стимулювання як важливий фактор підвищення ефективності різнопланової діяльності школярів..... 124
22. **Пономарьова К. В.** Соціально-педагогічна роль гри з організації дозвіллевої діяльності школярів..... 128
23. **Приходько М. В.** Позашкільна робота соціального педагога зі старшокласниками у сфері дозвілля..... 135
24. **Стусова В. Ю.** Основи методики культурно-дозвіллевої діяльності..... 140
25. **Супруненко К. М.** Дозвілля молоді як соціально-педагогічна проблема..... 149

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ В ГРОМАДІ

26. **Бондаренко К. Р.** Гіперопіка як недолік сімейного виховання та причина важковиховуваності..... 156
27. **Цюпка Н. Г.** Вплив засобів масової інформації на світосприйняття підлітків..... 161
- Відомості про авторів..... 167**

СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

УДК 347.63-058.862

Я. Г. Бондарчук

ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Соціальне сирітство – це коли юридично батьки є, але фактично їх нема; це діти, яким держава нічого не винна саме тому, що винні батьки, це діти, які не отримують допомоги, але потребують її більш над усе. Соціальне сирітство – поширений і найкоротший шлях до нещастя, наркотиків, вулиці, тюрми. Соціальне сирітство – це ганьба тату, мамі і державі .

Соціальний капітал – неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей. Це може бути як мала група, що складається із двох друзів, які, наприклад, допомагають один одному переїхати на іншу квартиру, або велика група, скажімо, корпорація, або у деяких випадках суспільство в цілому.

Сьогодні звернення до зазначеної теми пов'язане в першу чергу зі зростанням соціального сирітства, дитячої безпритульності, зокрема, зростанням дитячої злочинності. Поширенню цих явищ сприяють кризові явища в сім'ї: порушення її структури і функцій, зростання числа розлучень і кількості неповних сімей, асоціальний спосіб життя низки сімей; падіння життєвого рівня, погіршення життя дітей, наростання психоемоційних перевантажень у дорослого населення, що безпосередньо відбиваються на дітях; поширення жорстокого поводження з дітьми в сім'ях й інтернатних установах при зниженні відповідальності за їх долю. Зростаючі масштаби асоціальної поведінки серед дорослих стимулюють розвиток аналогічних процесів і в дитячому середовищі.

Соціальний капітал постає не лише як ринкове явище, вартісні відносини та ціннісна альтернатива єднання, а набуває історичного масштабу як феномен ХХІ ст. Термін та концепція „соціального капіталу” з'явилися досить давно, проте найбільшого розвитку та визнання вона отримала тільки в останні 20-30 років.

Світова наукова спільнота вже давно прийшла до висновку, що формування соціального капіталу є чинником вирішення важливих соціальних завдань, пов'язаних з економічним зростанням, підвищенням рівня життя населення, справедливим розподілом національного доходу, розширенням свободи вибору індивіда, зростанням рівня культури і споживання. В економічно-розвинених спільнотах на особистісному рівні все помітнішою є орієнтація на забезпечення соціального порядку і

справедливого існування через спроби синтезу елементів традиції і сучасності, пошук балансу між універсальним характером прав людини і спільним благом [1].

Ідея соціального капіталу була закладена ще в роботах А. де Токвілля (1835), який писав: „Американці протистоять індивідуалізму за допомогою принципового інтересу”, який полягає у тому, що „вони самовдоволено показують, як основна турбота про самих себе постійно підштовхує їх до допомоги один одному і вимушує їх добровільно жертвувати частину свого часу і власності в ім'я благополуччя Штатів”. Е. Дюркхайм (1893) розглядав суспільство, що складається з „органів” (соціальних фактів) або соціальних структур, які виконують низку функцій для суспільства. Перша відома згадка про „соціальний капітал” в сучасному значенні належить Л. Ханіфану.

Серед російських вчених, які працюють над проблемою соціального капіталу, можна назвати О. Владимірова, В. Гассія, Й. Діскаина, С. Долуцьку, В. Радаєва, А. Тумасяна, П. Шихирева та ін. На жаль, проблема соціального капіталу поки що не отримала належної уваги з боку українських науковців. Хіба що можна згадати роботу Х. Хачатуряна, присвячену аналізу ролі людського ресурсу в розвитку інноваційного потенціалу вітчизняного державного управління. Отже, концепція соціального капіталу є порівняно новою в сучасній соціологічній науці. Оскільки концепція соціального капіталу, як свідчить світовий досвід, є ключовою для багатьох напрямів соціально-економічного розвитку, але вона ще не стала визнаним інструментом наукової та управлінської практики у системі державного управління України [2].

Мета статті полягає у виявленні та дослідженні попередження соціального сирітства шляхом формування соціального капіталу.

Соціальний капітал – це спроможність індивіда розпоряджатися обмеженими ресурсами на основі свого членства у певній соціальній мережі або у ширшій соціальній структурі. Спроможність накопичувати соціальний капітал не є індивідуальною характеристикою особистості, вона є особливістю тієї мережі відносин, яку формує індивід. Таким чином, соціальний капітал – продукт включеності людини у соціальну структуру. Поняття соціального капіталу пов'язує проблему людської взаємодії з економічною ефективністю суспільства, що реалізується через соціальні структури. Коли в суспільстві існує довіра між громадянами, діяльність міських і сільських громад буде ефективнішою, а за рахунок мережі взаємодії громадян у вигляді громадських організацій, релігійних, політичних і культурних об'єднань, спортивних та фанівських клубів, професійних спільнот та асоціацій виникає можливість інтенсивнішого спілкування, внаслідок чого виробляються спільні цінності, світоглядні позиції і норми. Все це значно впливає на економічний розвиток [2].

Соціальний капітал можна віднести до багатства громади. Розбудова громади означає створення або посилення відчуття соціальної солідарності, тобто сенсу належності до групи або території та почуття відповідальності за них. Громада будується на соціальному капіталі як на запасах соціальної довіри, норм та мережі взаємозв'язків, що виникають тоді, коли люди вирішують спільну проблему. Якщо немає адекватного соціального капіталу в громадах, важко побудувати розвинену демократичну країну.

Ставлення суспільства до своїх дітей відображає загальний рівень захисту та поваги прав людини. Але на жаль, не всі діти в Україні живуть у сім'ях. З цього приводу слід замислитися над необхідністю формування якісного соціального капіталу, тобто спільноти з високим рівнем взаємодовіри й відповідальності. Тільки така спільнота зможе запобігти такому явищу, як соціальне сирітство (сирітство при живих батьках), бо всі діти мають виховуватися у здорових, благополучних сім'ях, рости у любові, злагоді, щасті, всмоктувати в себе тільки корисну інформацію, розвивати інтелект та працювати на благо держави [5].

Відомий американський економіст Р. Рейч писав про те, що політики не розуміють, що реальний потенціал нації становить навіть не володіння певними технологіями, а здатність громадян розв'язувати більш комплексно завдання майбутнього, спираючись на здібності адекватного їх вирішення в минулому чи теперішньому. У перекладі на ситуацію у цілому суспільстві це означає, що стратегічно виграють ті спільноти, де є високий рівень взаємодовіри й відповідальності, тобто значний соціальний капітал. І навпаки – програють ті спільноти, де соціальний капітал низький: ніхто нікому не довіряє, контракти не виконуються, банки банкрутують, інституції неефективні й безвідповідальні.

Варто зауважити, що люди в обох суспільствах – і з високим, і низьким соціальним капіталом – відрізняються одне від одного не так ідеальними уявленнями про належну людську поведінку й моральні принципи, як, насамперед, реальними очікуваннями тієї чи іншої поведінки від своїх співгромадян – високими в одному випадку і вкрай низькими в іншому. У суспільствах і з високим, і з низьким соціальним капіталом люди, як правило, усвідомлюють, що зловживати алкогольні напої, палити тютюн, вживати наркотичні речовини – погано, бо врешті це перетворить громадський простір на суцільний безлад з мешканцями, неспроможними ні вирішувати власні проблеми, ні виховувати дітей, ні тим більше допомагати одне одному. Але поведінкові висновки вони роблять із цього кардинально відмінні. Одні – не пиячать, не палять тютюн, не вживають наркотики, бо довіряють своїм співгромадянам, тобто знають, що й ті так само керуватимуться неписаною угодою задля спільного блага. Інші – навпаки, і пиячать, і палять, і вживають наркотики, бо знають, що більшість з їх оточення так роблять, а тому навіть якщо хтось один утримається від пияцтва, це все одно нічого не

змінить, не варто й старатися. Така поведінка приводить до зниження якості життя, погіршення здоров'я, руйнування сімей, залишення дітей без піклування батьків [2].

Відомо, що явище соціального сирітства – це явище з драматичними наслідками. Як у фізичному, так і в психологічному плані воно не проходить безслідно для обездолених дітей. Перебуваючи довгий час у державних закладах, такі діти слабо розвиваються. Відсутність любові (справжньої, постійної, материнської і батьківської, а не тимчасової виховательської) змушує дитину закритися непробивною бронєю. Творча, активна функція інтелекту бездіє.

Сім'я є традиційно існуючою, первинною групою, яка зосереджується на задоволенні, перш за все, індивідуальних потреб її членів. З таких первинних груп складаються, так звані, вторинні групи або громади. Громада – це система обов'язків та відповідальностей (зовсім не формального характеру), що передбачаються, коли люди мають бажання та волю допомогти одне одному.

Найголовнішими обов'язками неформального характеру – є батьківські обов'язки з навчання, виховання, розвитку та утримання дітей (у майбутньому – людського капіталу, основної складової капіталу соціального). А відповідальність батьківська за долі дітей є фундаментом відповідальності громадянської за долю країни.

Батьки повинні подавати дітям приклад порядного життя. Це дуже важливо тому, що діти повторюють родинну атмосферу, стиль стосунків в сім'ї у своєму спілкуванні з друзями, однокласниками, вчителями, сусідами, людьми старшого віку. Ці стосунки переносяться дітьми, що виросли, у молоді сім'ї, стають моделлю материнства і батьківства. На дітей, які не отримали позитивного досвіду родинного життя, чекають значні труднощі в створенні власної сім'ї – лише 10 % з них виявляються здібними до повноцінного самостійного життя, останні – повторюють долю батьків.

У Сватівському районі Луганської області соціальні сироти на початок року склали 85 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (126 зі 149 дітей). Навіть, якщо врахувати, що більшість з них влаштована під опіку/піклування бабусь, дідусів або інших родичів, то чисельність тих, хто перебуває на обліку дітей, які мають підстави бути усиновленими, все ж таки залишається чималою (41 дитина, 27,5 %). Важливим є вік дитини, коли вона посиротіла. Найбільша кількість дітей сиротіють у віці 10-17 років, що зменшує їх шанси потрапити у сім'ю [5].

Усиновлювачі, у більшості своїй, бажають всиновити дитину якомога меншого віку (взагалі до року). І це зрозуміло – вони ототожнюють себе з біологічними батьками та мріють пройти весь період розвитку дитини, не виключаючи і, так званий, „пелюшковий”. Діти у підлітковому віці мають свої психологічні особливості, з ними

складніше налагодити контакт, а перевиховання взагалі тяжка та мало результативна справа.

Тому такі діти частіше за все залишаються мешкати в інтернатних закладах, де спостерігається надмірна опіка, що призводить до незнання ними своїх обов'язків. Результатом є формування у переважної більшості вихованців державних закладів хибної уяви про свої соціальні ролі. Як правило, особи з їх числа, не маючи досвіду родинної соціалізації, не здатні побудувати повноцінну сім'ю, забезпечити належний догляд та виховання власних дітей. Тому їхні діти стають потенційними соціальними сиротами, зводячи усі позитивні зусилля у подоланні сирітства нанівець.

Виникає питання, чи можна запобігти соціальному сирітству? Можливо, якщо сім'ї, де батьки ухиляються від виховання дітей, пиячать, ведуть аморальний спосіб життя, будуть виявлені на ранній стадії, тобто тоді, коли тільки починають своє падіння на соціальне дно. Це значно підвищує шанси на збереження сім'ї. Якщо сім'ю можна врятувати, необхідно всім докласти до цього максимум зусиль.

Саме на цьому етапі повинен спрацювати соціальний капітал як мережа сусідських відносин членів громади (сільської, селищної, міської), як засіб громадського впливу на свідомість горе-батьків. Тут, у громаді, повинні у повній мірі застосовуватися усі відомі практики та методи роботи із сім'єю, спрямованої на її збереження: колективне нарікання, засудження аморальної поведінки батьків; створення позитивного іміджу сім'ї; громадський контроль за станом виконання батьківських обов'язків; використання важелів адміністративного стягнення та кримінальної відповідальності за порушення прав та законних інтересів дітей.

Великого позитивного результату допомагає досягти сумлінна робота органів опіки та піклування (органів місцевого самоврядування громад, в тому числі вуличних, квартальних комітетів, постійних депутатських комісій), при тісному взаємозв'язку із пересічними громадянами та соціальними групами професійного характеру: медиками, педагогами, працівниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей при виконкомах місцевих рад або райдержадміністраціях, кримінальної міліції у справах дітей, дільничними інспекторами міліції. Чим якісніше така взаємодія у роботі з так званими нерадивими батьками, тим міцніші і благополучніші родини, тим якісніше первинні групи соціального капіталу.

Співпраця служби у справах дітей з 19 територіальними громадами Сватівського району дає можливість з впевненістю стверджувати, що спільноти з високим рівнем відповідальності досягають відчутних результатів у попередженні соціального сирітства. Так, у 2010 році у полі зору служби у справах дітей та районної комісії з питань захисту прав дитини перебувало 76 сімей. Завдяки сумлінній роботі 6 сільських рад, батьки з 7 родин, в яких виховується 15 дітей, повернулися до здорового

способу життя самотужки, батьки 8 сімей (19 дітей) закодувалися від алкогольної залежності, навели належний порядок вдома, у 4 сім'ях, де виховується 5 дітей у судовому порядку було встановлено місце проживання дитини з тим з батьків, хто веде здоровий спосіб життя та може надати належне виховання дитині. Тож, за рік соціальний капітал шести громад спрацював на попередження соціального сирітства 39 дітей. Протягом другого півріччя 2011 року врятовано від сирітської долі ще 10 дітей [5].

Запаси соціального капіталу – довіра, норми поведінки, соціальна мережа – мають властивість самовідтворюватися й нагромаджуватися. Як і у випадку із звичайним капіталом, ті, хто його має, може його збільшувати й примножувати. Україна має знайти свій власний шлях. Тут принципово важливою є ініціатива та роль держави, яка могла б при необхідності реанімувати та стимулювати щонайкращі соціальні, самодіяльні, громадянські традиції свого народу [1].

Ф. Фукуяма рекомендує правильно усвідомити роль держави в цьому процесі. Проблема полягає в тому, що держава може як зруйнувати соціальні зв'язки, перебравши на себе занадто багато функцій, так і створити базу для соціального капіталу – забезпечивши особисту безпеку громадян і верховенство права, увівши суспільні відносини в жорсткий правовий коридор та запропонувавши суспільству сукупність формальних норм поведінки, які дозволять потім спонтанно встановити довірчі відносини й певні норми поведінки. Громадяни ще тільки мають освоювати нові форми прояву соціальної активності, солідарності колективних дій, виявляти свою активність не лише в колі друзів або родичів, підтримувати створення нових громадських організацій, формувати новий для нас тип культури – культури солідаризму, культури захисту своїх прав і свобод. Держава – це ми, люди, людські спільноти. І кожен має зробити свій посильний внесок у розвиток суспільства і держави [там само].

Тож, концепція формування якісного соціального капіталу повинна стати визнаним інструментом управлінської практики у системі державного управління. Усвідомлення того, що соціум має значення, змушує нас зважати на цей чинник.

Взагалі, захист прав та законних інтересів дітей, попередження соціального сирітства шляхом формування якісного соціального капіталу, процес тривалий, але є нагально необхідним, бо він дає можливість налагодити нормальні сімейні стосунки, створити якісні первинні соціальні групи, що є запорукою успішної розбудови громади і держави в цілому. У майбутньому плануємо детально дослідити проблему, проаналізувавши нові наукові позиції.

Література

1. Шевчук Л. Київська лекція Ф. Фукуяма / Л. Шевчук. – К. : Логос, 2008. – 60 с. 2. Камелан Ж. Соціальний капітал, створення

людського капіталу / Ж. Камелан. – К. : Логос, 1995. – 237 с. **3. Бичко І.** Сьорен К'єркегор і Микола Гоголь: екзистенціальні паралелі мислення / І. Бичко. – К. : ІЗМН, 2010. – 410 с. **4. К'Сьорен К'єркегор** і його роль в інтелектуальному житті Європи. Переклади і документальні матеріали. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛДУ ім. І. Франка, 1998. – 356 с. **5. Документація** служби у справах дітей та молоді Сватівської РДА.

Анотація. У статті запропоновано подолання соціального сирітства шляхом формування соціальної відповідальності у громаді, проаналізовано практичний досвід роботи.

Ключові слова: соціальна сирота, соціальний капітал, громада.

УДК 37.013.42:316.62-053.2

В. О. Великіцька

„ДІТИ ВУЛИЦІ” ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Зміна цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства посткомуністичного періоду, зальної соціокультурної ситуації загострила проблеми, пов'язані з соціальним статусом і захищеністю різних верств населення України, особливо дітей та молоді. Це в свою чергу зумовило появу такого соціально-педагогічного феномену, як „діти вулиці”, дитяча безпритульність, бездоглядність. Сутність цього явища полягає у недостатньому піклуванні про дітей та підлітків з боку сім'ї та держави, відсутності педагогічного нагляду, здорової моральної атмосфери, постійних і нормальних умов життя.

Офіційної статистики щодо кількості бездоглядних і безпритульних дітей в Україні, які виховуються переважно в умовах вулиці, немає. За даними Державного комітету у справах сім'ї та молоді, у державі налічується більше 100 тисяч дітей-сиріт до 18 років, з неофіційних джерел їх у двічі більше; причому, кожна восьма- дев'ята дитина – кругла сирота при живих батьках; у більшості як 60 тисяч неблагополучних сімей проживають і виховуються 136 тисяч дітей. На жаль, дитяча безпритульність та бездоглядність стали негативною нормою суспільства, і тому виникла потреба у актуалізації знань щодо таких дітей та можливості надання їм допомоги [2, 164].

Аналіз соціально-педагогічної літератури свідчить, що проблемою безпритульності і бездоглядності дітей займалися багато науковців, зокрема Н. Дивіцина, Л. Завацька, І. Зверева, А. Капська, М. Лукашевич, Л. Мардахаєв, Т. Семігіна та багато інших.

Метою даної роботи є аналіз підходів до визначення понять безпритульність, бездоглядність та механізмів виникнення цих явищ, виявлення чинників, що сприяють їх існування .

Проблема дітей вулиці існує не лише в Україні, а навіть у високо розвинених країнах Європи. Діти на вулиці є свідченням серйозних проблем у суспільстві. Серед них – нездорова атмосфера в сім'ї, педагогічні помилки, соціально-економічна криза, байдужість влади [там само, 165].

Визначаючи поняття „діти вулиці”, українські державні інституції керуються концепцією Ради Європи, де зазначається, що: „Діти вулиці” – це діти або підлітки, молодші 18 років, які живуть на вулиці більш – менш тривалий відрізок часу. Вони мігрують з одного місця на інше, мають свої групи і контакти на вулиці. Їхня офіційна адреса – адреса батьків чи адреса установи соціального захисту. „Діти вулиці” відрізняє від інших те, що вони не мають контактів (або мають, але дуже мало) з батьками, школами, соціальними закладами, установами та організаціями, які несуть за них відповідальність.

Дитячий Фонд Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) до категорії „діти вулиці” відносить:

- Дітей, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях (покинутих будинках тощо), або не мають взагалі постійного житла і кожен раз ночують у новому місці; їх першочерговими потребами є фізіологічне виживання і пошук житла (безпритульні діти);

- Дітей, які підтримують контакти з сім'єю, але через бідність, перенаселення житла, експлуатацію та різні види насилля (фізичне, сексуальне, психічне) проводять більшу частину дня, а іноді ночі, на вулиці (бездоглядні діти);

- Дітей – вихованців інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці [4, 404].

Поняття „діти вулиці”, на законодавчому рівні, в Україні не визначено, однак воно поєднує в собі два інших: „безпритульність” та „бездоглядність”.

Бездоглядність, по-перше, це стан особистості, для якого характерна відсутність мінімальної пристосованості до вимог, які висуває суспільство до її поведінки, і який базується на неуспішній соціалізації; по-друге, це стан особистості пов'язаний з розірванням стосунків дитини та батьків.

Безпритульність – відсутність в індивіда або сімей постійного житла, що робить неможливим як ведення осілого способу життя, так і повноцінного соціального функціонування.

Явище дитячої бездоглядності та безпритульності – складне й неоднозначне. Складність феномена підтверджує неможливість інколи чітко визначити, до якої категорії – „бездоглядна” чи „безпритульна” – належить дитина. Тому під час ідентифікації важливі не стільки наявність певного місця проживання, скільки термін перебування її на вулиці, бажання повернутися в рідну домівку чи державний заклад [3, 23].

Бездоглядні та безпритульні – це діти різного віку, найменший їх вік – 6 років. Сама значна група з них – віком 9 – 14 років. Група підлітків 15 – 17 років не багаточисленна – 10,3%.

Бездоглядні та безпритульні діти активно мігрують з одного місця в інше. Характерним є те, що майже 80% безпритульних дітей – це жителі міст, сільські діти становлять більше 20%. Але в останні роки кількість безпритульних із сільської місцевості почала зростати [1, 129].

Соціальні умови розвитку цих дітей призвели до того, що вони змушені були залишити сім'ї, школи, інші інститути соціалізації. Покинуті, занедбані, самоорганізовані, вони швидко опановують девіантні форми поведінки, потрапляють під різноманітні криміногенні впливи, залучаються до асоціальної системи цінностей.

Серед бездоглядних і безпритульних підлітків, в залежності від терміну їх перебування у вуличному середовищі, виділяють три рівні.

До першого рівня відносять підлітків, які пробули на вулиці менше місяця. Вони ще не встигли адаптуватися в цьому світі, не втратили надію на повернення до своєї родини (особливо молодші підлітки). Вони намагаються заробляти на життя – просять милостиню, збирають склянки.

До другого рівня належать підлітки, котрі пробули на вулиці більше місяця (інколи до року). Як правило, вони підверглися додатковому ризику жорстокого ставлення і насилля уже після втечі з дому чи дитячого закладу. Такі підлітки вже набули досвіду приймання алкоголю, токсичних речовин, нерідко й сексуальних зв'язків. Спектр асоціальної поведінки їх значно ширший порівняно з дітьми першого рівня. Щоб не просити милостиню, їм краще красти.

До третього рівня належать підлітки, які залишили дім більше року назад. Такі підлітки вже набули кримінального досвіду, їх нерідко заманюють в свою діяльність різного роду злочинці. Перехід підлітка в цю групу збільшує ризик його соціально-психологічній деформації і зменшує його шанси потрапити в соціально-реабілітаційний заклад. У сьогоденних умовах ця група має тенденцію до збільшення [5, 280].

На сучасному етапі передумовами та причинами бездоглядності та безпритульності дітей є три основні групи:

- соціально-економічні;
- соціально-психологічні;
- психологічні.

До соціально-економічних відносять фактори, які довготривало порушують трудовий лад життя і деформують побут людей. Це економічна криза, безробіття, бідність сімей, вимушена трудова міграція, голод.

Соціально-психологічні причини бездоглядності та безпритульності пов'язані з кризою сім'ї, з збільшенням кількості розлучень, втратою одного з батьків, опікою, погіршення клімату в родині, жорстоким

поводженням з дітьми, фізичними покараннями, сексуальним, фізичним та емоційним насиллям з боку батьків.

Психологічні причини бездоглядності та безпритульності неповнолітніх пов'язують з збільшенням числа дітей, які мають виражені аномалії, риси асоціальної поведінки. Серед підростаючого покоління такі діти становлять 3 – 5 % [там само, 282].

Крім вище зазначених причин виділяють ряд інших, які змушують дитину йти на вулицю.

Дисфункціональна сім'я виступає головною детермінантою дитячої безпритульності. Дисфункціональна сім'я – це сім'я, яка в силу зовнішніх умов та факторів не здатна здійснити свої основні функції, що впливає на успішність соціалізації та цілісний розвиток дитини безумовним критерієм дисфункціональної сім'ї є втрата нею виховної та соціалізуючої функції.

Л. Завацька виділяє наступні типи дисфункціональних сімей з точки зору їх впливу на появу бездоглядних та безпритульних дітей.

Найчастіше безпритульними стають неповнолітні, батьки яких залежні від алкоголю, наркотиків, схильні до протиправних дій, тобто мають асоціальну поведінку. Відповідно цей тип сімей називають асоціальними. Алкоголізм і наркоманія призводять до збіднення сім'ї, погіршення добробуту і повної деформації норм поведінки. Дітям у таких сім'ях не забезпечують належного фізичного, інтелектуального, емоційного розвитку, своєчасно не виявляються різні хвороби, завдають побоїв, виганяють з дому, завдяки чому у неповнолітніх формуються психопатичні риси характеру. Діти стають бездоглядними, у них втрачається почуття прив'язаності та поваги до батьків.

Несприятливі умови виховання, які змушують дитину йти на вулицю, зазвичай складаються у конфліктних сім'ях. До такого типу належать сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємовідносинах між батьками, батьками і дітьми. Як підкреслює І. Гребенніков, конфліктна сім'я – це сім'я, де між подружжям існують постійні суперечки, де їхні інтереси, потреби, наміри і бажання вступають в протиріччя, породжуючи сильний і тривалий емоційний стан.

Конфліктні сім'ї можуть бути як „шумними”, скандальними, так і „тихими”, де стосунки подружжя характеризують повне відчуження, прагнення вникати взаємодії. У будь-якому випадку вплив такої сім'ї на формування особистості дитини буде негативним. Життя у подібних умовах призводить до психологічного відчуження, створюється негативний емоційний клімат в сім'ї. Все це негативно впливає на духовну сферу членів сім'ї і може стати причиною появи нервово-психічних розладів.

Ризикованими з точки зору поширення дитячої бездоглядності є сім'ї з високим соціально-економічним рівнем життя. Діти в таких сім'ях знаходяться в ситуації дефіциту уваги з боку батьків. Батьки зазвичай ведуть активне публічне життя, функції виховання перекладають на

гувернерів, репетиторів. Дитина не задовольняє потреби в емоційній близькості з батьками, і це зрештою трансформується у відчуження та повної ізоляції. У таких сім'ях порушена функція духовного спілкування між її членами, а також рекреативна функція, що в свою чергу негативно впливає на процес виховання дітей [2, 167].

Науковець А. Гоголева звертає увагу на сім'ї, члени яких мають сенсорні, моторні, інтелектуальні, психічні, соматичні порушення. Вона зазначає, що діти при наявності хворих батьків живуть у ситуації емоційної деривації, мають значні труднощі у розширенні соціальної компетентності. До того ж, дорослі також живуть у ситуації емоційної деривації. Викривлення батьківсько-дитячих стосунків стає головним фактором, що провокує бездоглядність та безпритульність неповнолітнього члена сім'ї [там само, 172].

Причини, які породили явище бездоглядності та безпритульності призвели до тяжких наслідків. Більшість цих дітей мають емоційний розлад різного ступеню прояву, для нього характерні невротичні реакції, неврозоподібні стани. Відмічається присутність страхів, тривоги, порушення сну, замкнутість, агресивність, занижена самооцінка, порушення довіри до оточуючих людей. Проживання поза сім'єю, в підвалах або на дахах будівель, в антисанітарних умовах, без медичної допомоги та регулярної їжі погіршує стан здоров'я дітей, веде до їх соціальної дезадаптації, руйнує пізнавальну діяльність, без якої неможлива їх подальша соціалізація [5, 281].

Отже, проблема бездоглядності та безпритульності у дитячо-підлітковому середовищі на сьогодні досить актуальна для України. Ці явища призводять до жахливих наслідків. Прямий їх наслідок (якщо державні виховні структури не спрацьовують ефективно щодо запобігання такому процесові) – алкоголізм, наркоманія, злочинство, іншими словами, цілий букет суспільного негативу, котрий у кінцевому результаті може викликати деградацію цілого покоління.

До вирішення проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності слід підходити комплексно. Масштаби соціального сирітства, втрата сім'ями своїх виховних функцій, що є основними передумовами виходу дитини на вулицю, зростають. Можна відмітити те, що ведуться роботи щодо подолання безпритульності, як з боку держави, так і з боку громадських організацій, засобів масової інформації. Однак існуюча система і механізми взаємодії окремих її елементів не є дієвими, адже на низькому рівні організації знаходиться профілактична робота у цій сфері, робляться лише перші кроки щодо ставлення соціально-профілактичної системи допомоги дітям.

Література

1. Дивіцина Н. Ф. Соціальна робота з дітьми групи ризику / Н. Ф. Дивіцина. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 129 с. 2. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. /

Л. М. Завацька. – К. : Слово, 2008. – 164 с. **3. Зверева І. Д.** Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. – К. : Центр учбовий літ-ри, 2008. – 23 с. **4. Капська А. Й.** Соціальна педагогіка. – К. : Логос, 2006. – 404 с. **5. Мустаєва Ф. А.** Соціальна педагогіка : учеб. для вузов / М. Ф. Мустаєва. – М. : Академия, 2003. – 280 с.

Анотація. У статті розглянуті різні підходи до визначення понять безпритульність, бездоглядність, „діти вулиці” та механізмів виникнення цих явищ, охарактеризовані чинники, що їх спричиняють. Особлива увага приділяється впливові окремих типів сімей на поширення цього лиха.

Ключові слова: безпритульність, бездоглядність, „діти вулиці”.

УДК 364-787.2-058.862

О. М. Іларіонова

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Батьківський дім та сім'я є гарантами стабільності і надійності в мінливому світі. Однак у сучасних умовах багато сімей не змогли адаптуватися і сформувати захисні механізми. Знизився виховний потенціал, погіршився морально-психологічний клімат у сімейній сфері та суспільстві в цілому. Відчуження від батьків дітей, наростання процесів деформації сім'ї, загострення криміногенної ситуації, погіршення здоров'я дитячого населення, недостатнє фінансування соціальної сфери – усе це призвело до зниження рівня захищеності дітей і підлітків, а також до зростання кількості сиріт при живих батьках, – так званих соціальних сиріт. І це стосується не тільки дітей. Сьогодні сиротами все частіше називають людей, у яких спостерігаються проблеми з соціальною адаптацією, – людей, що повернулися з місць позбавлення волі, бездомних, душевно хворих, людей з обмеженими можливостями, наркоманів.

Вчені назвали ХХІ століття – „Століттям дитини”. Сьогодні в світі налічується приблизно 2 млрд. дітей. Але, на жаль, майже у кожній державі багато дітей жебрують, живуть поза сім'єю, не мають належного рівня освіти та виховання. Ці проблеми не обминули й Україну: все більша кількість дітей стає сиротами при живих батьках, часто від них відмовляються вже в перші хвилини життя.

Статистичні дані доводять, що сьогодні серед вихованців державних установ лише 5% не мають рідних, решта – діти, від яких

відмовились батьки, або їх було позбавлено батьківських прав. Опіку про дітей, які залишилися без батьківського піклування, бере на себе держава [3].

Проблема сирітства на даному етапі розвитку постає дуже гостро і вимагає вирішення на рівні держави. Педагогічна, психологічна, соціально-педагогічна, правова література, література з соціальної роботи свідчить про наполегливі спроби вчених описати положення дітей-сиріт, знайти більш ефективні форми і методи роботи з ними та довести доцільність розробки і впровадження новітніх технологій з профілактики соціального сирітства у діяльності соціальних служб, загальноосвітніх шкіл, закладів опіки та піклування.

Різноманітні аспекти організації практичної основи соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами і дітьми, які залишилися без піклування батьків, розглядаються в працях наступних вчених: Б. Назарової, Л. Смагіної, Л. Сенкевич, Б. Ананьєва, Д. Ельконіна.

За даними Державного комітету статистики України на початок 2010 р. у нашій державі проживало 8 841 969 дітей, що становить 19,0 % населення. Зменшення кількості дітей обумовлено, передусім, зниженням рівня народжуваності. Разом з тим, значною лишається частка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, серед дитячого населення країни – 1,1% (104,7 тисяч) [2].

Багато вітчизняних дослідників та вчених займалися дослідженням проблеми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Так, особливості виховання таких дітей в умовах школи-інтернату вивчали Л. Дробот, Б. Кобзар, В. Яковенко; основи підготовленості сучасного випускника школи-інтернату до входження в новий соціум досліджувала І. Зверєва; визначення місця дітей і учнівської молоді в суспільстві знайшло відображення у працях В. Бочарової, В. Оржеховської. Психолого-педагогічні аспекти адаптації дітей дошкільного віку до нових умов розглядалися в працях Л. Галагузової; спеціальні психологічні дослідження І. Дубровіної, А. Прихожан, В. Толстих показали, що вихованці інтернатних закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистості. Визначення особливостей сучасного характеру соціально-педагогічної діяльності розглядалися в дослідженнях Л. Коваль, А. Капської, Л. Міщик.

На сьогоднішній день в Україні немає чітко визначеного поняття стосовно сирітства. У пресі, періодичних виданнях, психолого-педагогічних працях, результатах соціологічних досліджень вживаються такі терміни: бездоглядні; бездомні; безпритульні; діти вулиці; діти, позбавлені батьківського піклування; соціальні сироти; неповнолітні групи ризику. Тому наведемо приклади тлумачення цих понять, які набули широкого розповсюдження та зустрічаються як у науковій літературі, так і в нормативно-правових документах [4].

Сирота – дитина, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи із власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави [2].

Сирітство – соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи із власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави [3].

Сирітство буває двох типів: біологічне і соціальне. Біологічні сироти – це діти, які втратили обох батьків. До другого типу (соціальні сироти) належать діти, які є сиротами при живих батьках [1].

Доля дітей-сиріт і дітей, котрі визначаються як такі, що позбавлені батьківського піклування, вирішується органами піклування при місцевих органах виконавчої влади. Опіку над такими дітьми, згідно з Конституцією України, бере на себе держава. Крім того, спостерігається тенденція до зростання кількості дітей, котрі не визнані законом як такі, що позбавлені батьківського піклування, але фактично вони можуть вважатися сиротами, оскільки батьки з певних причин належним чином не займаються їх вихованням; діти з асоціальних родин, „діти-вулиці”, жебраки тощо. Дітей, які при живих батьках не мають необхідної опіки та виховання в сім'ях, незалежно від офіційно визнаного статусу, можна розглядати як „соціальних сиріт”, фактично позбавлених батьківського піклування. Останній тип сирітства в Україні став досить поширеним явищем [4].

В окремих дослідженнях під соціальним сирітством розуміється певний стан дитинства, який характеризується тим, що діти при живих батьках, незалежно від офіційно визнаного статусу сім'ї, виявляються без необхідної опіки і виховання, без емоційної підтримки та участі. Соціальне сирітство вважається найбільш загальним поняттям, що охоплює такі його вияви, як „безнаглядність”, „безпритульність”, „приховане соціальне сирітство” та ін. Поширення соціального сирітства в різних країнах сучасного світу обумовлено індивідуалізацією суспільних відносин, їх прагматизацією, зростанням споживання і накопиченням матеріальних цінностей [1].

Сирітство є однією з ключових соціальних проблем сучасного українського суспільства. Духовний, економічний, політичний, соціальний кризис, який потряс Україну в 90-і роки ХХ століття, привів до збільшення числа сімей з тим або іншим рівнем соціальної, психологічної або структурної дезорганізації.

Необхідність глибокого вирішення проблеми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки рівні соціально-педагогічної теорії та практики обумовили вибір теми нашого дослідження: „Деякі аспекти соціального захисту дітей, позбавлених

батьківського піклування”. Мета статті: розглянути деякі аспекти соціального захисту дітей сиріт, та дітей позбавлених батьківської опіки

Системи догляду за сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування в нашій країні, впродовж багатьох десятиліть, формувалися і розвивалися на основі ідеї виховання дітей у державних установах, таких як притулки, дитячі будинки, школи-інтернати. Міжнародний досвід влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, засвідчує поступову відмову нашої держави від інтернатних форм, а отже, орієнтацію на створення та підтримку сімейного виховання дітей-сиріт. Це, в свою чергу, створює передумови виникнення і розвитку в Україні відносно нових соціальних інститутів: дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

Враховуючи, що державні форми опіки над дітьми-сиротами мають значні недоліки і потребують перегляду, усиновлення є найкращою, і досі єдиною, формою влаштування долі дитини-сироти, у результаті якої дитина вибуває із системи державної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, яка залишилася без піклування батьків.

В Україні створення дитячих будинків сімейного типу розпочалося у 1998 р., а вже через два роки функціонував 91 зазначений заклад у 22 областях, АР Крим та м. Севастополі, на початок 2005 р. їх існувало вже 128. Державна підтримка сімейних форм влаштування дітей-сиріт стимулювала суттєвий розвиток цього соціального інституту, і станом на 1 січня 2010 року в Україні діяли 400 дитячих будинків сімейного типу, яких нараховувалося 2609 дітей, на жаль, на сьогоднішній день цього недостатньо, але фінансові труднощі в нашій державі не дозволяють суттєво розширювати мережу цих установ [2].

У переважній більшості інтернатних закладів спостерігається надмірна опіка дітей, яка призводить до незнання ними своїх обов’язків, на відміну від прав, відсторонення від посильної і необхідної побутової праці. Іноді надмірна комфортність перебування дитини в державних установах, зумовлює, в подальшому, споживацьке ставлення до життя та знижує ступінь підготовки вихованців до діяльності в конкурентному середовищі.

Прослідковується стійка тенденція до того, що більшість вихованців інтернатних закладів є соціально та психологічно дезадаптованими, мають відхилення в поведінці, підвищену агресивність, а створена система виховної роботи не спроможна сформулювати у дітей життєво необхідні навички для самостійного життя. Майже 20 % випускників не можуть влаштуватися на роботу або продовжити навчання та здобути певну професію, для 41 % відсутня перспектива вирішення житлових проблем, майже 20 % колишніх вихованців притягуються до кримінальної відповідальності.

Сьогодні система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування потерпає зміни. Відповідно до Указу Президента України „Про першочергові заходи щодо захисту прав

дітей” від 11.07.2005 р. № 1086, одним з напрямів поліпшення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення належних умов для соціально-психологічної адаптації, реалізацію їх права на сімейне виховання, на здоровий розвиток; визначено напрями реформування системи закладів усіх форм власності для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

До основних завдань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, доцільним буде включення наступних аспектів:

- посилення превентивної роботи та підтримки сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, особливо молодих сімей;
- реалізація права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім’ї, у територіальній громаді за місцем походження;
- підвищення відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за ефективність соціального захисту дітей;
- поширення сімейних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- забезпечення соціального супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після завершення ними навчання, або ж виходу з різних форм влаштування;
- забезпечення функціонування оптимальної мережі закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з умовами виховання, наближеними до сімейних та родинних.

Робота у цих напрямках надасть можливість зменшити кількість дітей, вилучених із сімейного середовища, посилити відповідальність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо соціально-правового захисту дітей, збільшити кількість усиновлених дітей громадянами України, підняти престиж та авторитет сімей усиновителів у суспільстві, реформувати систему шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створивши при цьому умови проживання та виховання, які наближені до сімейних та родинних.

Отже, для ефективної діяльності системи соціального захисту дітей-сиріт необхідно, по-перше, надати об’єктивну оцінку сучасному стану дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; по-друге, створити в інтернатних закладах умови для соціалізації дітей-сиріт та забезпечення їхнього подальшого влаштування, по-третє, всебічно удосконалити системи надання соціальних послуг і допомоги сім’ям з дітьми.

За підсумками роботи 2010 року Луганська область займає III місце в Україні за кількістю усиновлених дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки. Щороку сотні дітей цієї категорії визначаються під опіку, піклування, у прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу. За

даними служби у справах дітей Луганської облдержадміністрації, на Луганщині в порівнянні з 2006 роком в 10 разів зросла кількість дітей, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Якщо в 2006 році в області функціонувало тільки 3 дитячих будинки сімейного типу і 5 прийомних сімей, в яких знаходились 29 дітей, то сьогодні на Луганщині 12 дитячих будинків сімейного типу і 157 прийомних сімей, в яких виховується 332 дитини. При цьому кількість батьків, які бажають усиновити дитину теж постійно зростає. На сьогодні в службі у справах дітей перебувають на обліку 104 сім'ї, які бажають усиновити дитину. Тільки в минулому році 588 дітей перейшли на виховання з інтернатів у сім'ї опікунів та піклувальників. Всього під опікою і піклуванням знаходяться більше 3 тисяч осиротілих дітей – 60 % від загальної кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки. Сьогодні 5181 дітей з числа дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування потребують захисту і допомоги держави. Вперше в минулому році спостерігається зменшення кількості дітей цієї категорії на 4,3 % [1].

Таким чином, вивчення проблем соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, показало, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою опіки в Україні. У той же час збільшується кількість дітей, над якими немає можливості встановити опіку або направити їх на усиновлення. Такі діти потрапляють до державних закладів: будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів. Тому, сьогодні, першочерговим завданням для української держави є реформування та удосконалення існуючої системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Важливим кроком на цьому шляху має бути розробка заходів із запобігання втрати дитиною сімейного оточення, активізація усиновлення дітей громадянами України, встановлення та підвищення ефективності опіки та піклування, створення та функціонування мережі сімейних форм виховання, зокрема, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, забезпечення державної фінансової підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом запровадження єдиного механізму соціальної підтримки в усіх регіонах України, докорінна перебудова в роботі державних інтернатних закладах, створення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Література

1. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 року. : [матеріали доповіді]. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2010. – 232 с. **2. Закони** Верховної Ради України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. **3. Лукашевич М.** Соціальна робота (теорія і практика) / М. Лукашевич, Т. Семигіна. – К. :

Каравела, 2009. – 368 с. **4. Пеша І. В.** Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування / І. В. Пеша // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 72 – 80. **5. Технології** створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу [збірник методичних матеріалів / авт. кол. Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін.]. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.

Анотація. У статті розкривається проблема соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які в умовах сучасних економічних і політичних реалій позбавлені можливості бути усиновленими або взятими під опіку. Автор аналізує основні принципи створеної в Україні державної системи соціального захисту дітей-сиріт, а також, надає пропозиції щодо вдосконалення діючої системи соціального захисту дітей, позбавлених батьківської опіки і піклування.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціальний захист, заклади інтернатного типу,

УДК [347.639:364](477)

Т. В. Полтавська

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УКРАЇНІ

Актуальність теми перш за все обумовлена тим, що останнім часом в Україні зростає чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Статтею 1 Конституції Україна проголошується соціальною державою. Одним з найважливіших завдань соціально-орієнтованої держави є сприяння розвитку молодого покоління, задоволення його потреб та виконання обов'язків, передбачених Конвенцією ООН про права дитини. Кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні, незалежно від того, може її біологічна родина забезпечити нормальні умови життя та виховання чи ні, і чи здатні батьки належним чином виконувати свої обов'язки. Щодо дітей, які за певних життєвих обставин залишилися без батьківського піклування – обов'язок забезпечення їхнього розвитку бере на себе держава.

Сімейним кодексом України, ЗУ „Про охорону дитинства” та ЗУ „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” пріоритетом влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено саме сімейне виховання, а основними його формами –

усиновлення, оформлення опіки (піклування), влаштування до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу.

Проблема соціального сирітства в Україні постала досить гостро. Як відомо, проблему легше попередити, ніж вирішити, тому доцільним є здійснення профілактики соціального сирітства в сім'ї. Це потребує як системного дослідження цього феномену, передумов та негативних чинників, що впливають на його появу, так і дослідження проблеми сімейного виховання. Говорячи про важливість останнього, М. Карамзін справедливо зазначав: „Без хороших батьків немає хорошого виховання, не зважаючи на всі школи, інститути й пансіони” [1, 21].

У наукових статтях і працях багатьох учених (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, Н. Іванова, Н. Комарова, Є. Рибінський) порушуються питання про вимоги щодо створення умов соціалізації таких дітей. На підставі аналізу психодіагностики і педагогічних досліджень визначалися особистісні якості таких дітей (М. Аралова, І. Дубровіна, А. Прихожан). Проблемам сирітства, причинам поширення соціального сирітства та соціальним наслідкам позбавлення дітей батьківської опіки присвячені праці низки українських та російських науковців: С. Воскобойнікової, Б. Кобзаря, А. Ліханова, Н. Міщенко, А. Нечаєвої, Є. Рибінського, В. Яковенка.

Поряд із визначенням основних причин та наслідків соціального сирітства, науковці наголошують на необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини (Г. Гмайнер, П. Лесгафт, А. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський).

Мета статті полягає у дослідженні проблеми сирітства в Україні.

З давніх-давен у мовах різних народів поруч з такими чудовими й теплими словами як „любов”, „сім'я”, „мама”, „тато”, „син”, „донька” існує слово „сирота”, бо від смерті ніхто незастрахований. Саме смерть як біологічне явище, смерть батьків, що не встигли поставити свою дитину на ноги, довести її до пуття, робить малу, беззахисну людину сиротою.

У наших предків – східних слов'ян існували високоморальні традиції, які не дозволяли їм стояти осторонь проблеми сирітства. Громада брала на себе опіку над сиротами, яких у різних племенах називали по-різному: „приймаки”, „мерські діти”, „годованці”. З того часу наше суспільство дуже змінилося, здійснивши відчутний прогрес у галузі економіки, техніки, науки...

А от про духовний прогрес в наш час говорити досить складно. Слово „сирота”, що завжди означало і означає наявність у суспільстві дітей, біологічні батьки яких померли або у судовому порядку визнані такими, що пропали безвісти, так і залишилося у нашому лексиконі.

На жаль, сьогодні ані громада, ані сусіди і навіть родичі, далекі та близькі, не поспішають на допомогу таким дітям. Тільки тепер з терміном „сироти” з'явився термін „соціальні сироти”, що означає абсолютно незрозумілу, як на здоровий глузд, річ – сироти при живих

батьках. Соціальне сирітство – явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов’язків стосовно до неповнолітньої дитини. Соціальні сироти – це особлива група дітей, батьки яких внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин не виконують батьківських функцій [2, 8].

Соціальне сирітство, на жаль, характерне для багатьох країн світу. Кожна держава визначає власні шляхи подолання цього явища та надання соціального захисту дітям, які залишилися без піклування батьків. Підхід влади до визначення ступеня необхідності влаштування дітей-сиріт значно різниться в залежності від країни і обумовлюється загальною ситуацією в країні, насамперед її економічною спроможністю, власне, інакше кажучи, рівнем розвитку її культури.

У багатьох країнах розвинуті превентивні служби, які надають допомогу і батькам, і дітям у скрутній ситуації. Відрив від сім’ї застосовується лише у крайньому випадку, оскільки вважається, що дитина, позбавлена батьківського опікування і переведена в систему державної опіки, має набагато більше проблем у дорослому житті, ніж дитина, вихована у власній сім’ї, навіть не зовсім благополучній. Таким чином, у багатьох країнах дитячі інтернатні заклади розглядаються як місця, де дітям надається активна терапія, де діти можуть перебувати і короткий, і тривалий час.

Також існує невелика кількість дитячих інтернатних закладів для дітей, зорганізованих за релігійними та етнічними ознаками, тобто взятих з їх субкультурного середовища. У міжнародній практиці за пріоритетністю форми опіки визначаються так:

- усиновлення;
- опіка в сім’ях родичів;
- прийомна сім’я;
- інтернатний заклад;
- дитячі будинки сімейного типу.

За рівнем розвитку системи прийомних сімей країни можна поділити на такі групи:

- країни, де прийомні сім’ї існують більше тридцяти років (Великобританія, Фінляндія, Нідерланди тощо);
- країни, де система прийомних сімей введена нещодавно (Угорщина, Румунія тощо);
- країни, де система прийомних сімей тільки розробляється або планується розроблятися (Україна, Росія, Грузія, Вірменія, Болгарія, Польща тощо) [3, 216].

Причинами соціального сирітства в Україні є: низький матеріальний рівень життя багатьох сімей, безробіття обох чи одного з батьків; зайнятість батьків „човниковим бізнесом”, що вимагає частой і довготривалої відсутності батьків; відсутність постійного житла (малозабезпечені сім’ї продають свої оселі, щоб забезпечити собі засоби

існування, заздалегідь виписуючи дітей, залишаючи їх без даху над головою); асоціальний спосіб життя одного або обох батьків, як-то різні види залежності (пияцтво, нарко- і токсикоманія), проституція, участь у протизаконній діяльності; примушення дітей до жебрацтва з боку дорослих членів родини; різноманітні форми насильства щодо дітей у сім'ї та державних закладах опіки.

На думку громадян України, найбільш суттєві причини, що провокують зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в першу чергу пов'язані з внутрішньо сімейними процесами, а саме: зростання рівня алкоголізації населення України (58%), низький рівень матеріального забезпечення сімей з дітьми (56%), безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей (56%), зловживання батьками наркотичними засобами (52%). Перелічені причини тісно пов'язані між собою, і, як правило, в кризових сім'ях спостерігається кілька чинників ризику виходу дитини з сім'ї. Зрозуміло, що вищеназвані причини прямо чи опосередковано пов'язані із загальним станом справ у суспільстві.

Щодо державної політики підтримки сімей з дітьми, то її незадовільний рівень, відсутність дієвих програм роботи і, як наслідок, зростання соціального сирітства відзначають 45% опитаних громадян. Ще одним чинником відмови батьків від виховання власних дітей називається зниження рівня моральності населення України, ослаблення сімейних устоїв (38%) [4].

Явище соціального сирітства спостерігається не лише в Україні. У різних формах воно існує в багатьох країнах світу. Як показує міжнародний досвід, його практично неможливо викоринити через багато об'єктивних та суб'єктивних причин. З метою локалізації явища соціального сирітства в Україні розвиваються інноваційні форми опіки, проводяться різні форми роботи з сім'єю, спрямовані на формування відповідального батьківства.

На сьогодні в Україні не існує сталого тлумачення щодо цієї категорії дітей. У пресі, періодичних виданнях, психолого-педагогічних працях, результатах соціологічних досліджень вживаються такі терміни, як: бездоглядні; бездомні; безпритульні; діти вулиці; діти, позбавлені батьківського піклування; соціальні сироти; неповнолітні групи ризику:

- безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання у зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї, та діти, яких вигнали з дому батьки;

- бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

- діти-втікачі із виховних установ – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

- діти-втікачі ззовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;
- діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці;
- діти, позбавлені систематичного батьківського піклування;
- аутсайтери шкільних колективів;
- діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності;
- діти з діагнозом дромоманія – схильність до бродяжництва та подорожування тощо.

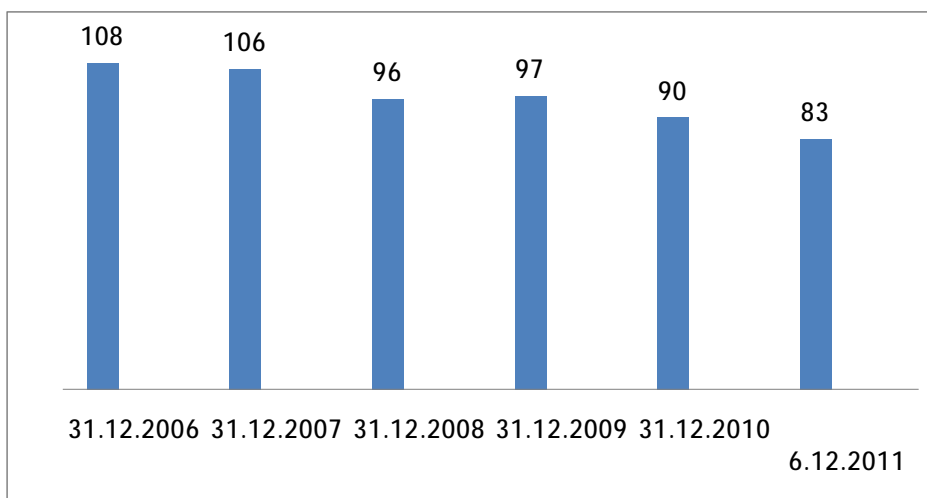
Кризові явища, що переживає Україна, негативно впливають на функціонування сім'ї як основної соціально-виховної інституції. Політичною тенденцією останніх років є відокремлення сім'ї від батьківства, що проявляється у значному збільшенні неповних сімей та ухиленні подружньої пари від виконання батьківських обов'язків стосовно народженої дитини.

Все це стало причиною того, що протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається катастрофічне збільшення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

У 2005 році дітей-сиріт було зафіксовано 97 829 осіб. За даними 2006 року в Україні із 102 912 тис. дітей-сиріт і дітей, котрі залишились без піклування батьків, лише близько 7% – біологічні сироти, решта – ті, які стали сиротами при живих батьках або які перебувають в місцях позбавлення свободи. У 2007 році – 102 924 осіб, у 2008 році – 103 542 особи, у 2009 році – 100 787 особи. У 2010 році кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за даними Державного комітету статистики, становила 104 693 особи [7, 36].

За станом на 01 січня 2011 року в Україні на первинному обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування перебувало 98119 дітей. З них 70915 дітей – соціальні сироти, що становить 72%. У Луганській області на початок року на обліку перебувала 5181 дитина, з яких 2974 (57 %) – соціальні сироти.

За статистикою 2011 року в Старобільському районі кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування відображено на малюнку 1.

Мал. 1. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Таким чином, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування вражає. Якщо держава бачить себе в майбутньому процвітаючою, повинна піклуватися про підростаюче покоління. Дитина успішно проходить соціалізацію лише у сімейному оточенні. Досліджувана проблема є багатоаспектною та до кінця не вивченою. Перспективи наступних розробок будуть спрямовані на пошук шляхів подолання даної проблеми.

Література

- 1. Капська А. Й.** Соціальна робота: технологічний аспект / А. Й. Капська. – К. : ДЦСССМ, 2004. – 364 с.
- 2. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування** / авт. кол. : Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко, І. Б. Іванова, І. В. Пеша. – К. : ДЦСССМ, 2003. – 234 с.
- 3. Соціальна педагогіка : курс лекцій** / під заг. ред. М. А. Галагузової. – М. : Академія, 2000. – 416 с.
- 4. Проблема безпритульності та бездоглядності дітей в Україні: тематична державна доповідь про стан дітей в Україні за підсумками 2009 р.** – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2010. – 180 с.

Анотація. У статті проаналізовано причини сирітства та соціального сирітства в нашій державі. Намічено перспективи подальших наукових розробок.

Ключові слова: сирота, соціальна сирота, сім'я.

В. В. Пшенична

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ „ДІТИ ВУЛИЦІ” ТА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З НИМИ В УКРАЇНІ

Сучасний стан політичного, соціально-економічного розвитку України можна охарактеризувати як нестабільний, кризовий. Безумовно, наслідки такого стану деструктивно впливають на все суспільство, а особливо на підростаюче покоління. В умовах деформації інституту сім'ї, що характеризується зростанням агресивності, жорстокого поводження з дітьми, фактами відчуження їх від сім'ї, порушенням стосунків батьків та дітей, підростаюче покоління є надзвичайно незахищеним та вразливим. За офіційними даними, наведеними у Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 рр. [12], у нашій державі нараховується понад 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, кількість яких має стати тенденцією до збільшення.

Дійсно явище соціального сирітства, найболючішим проявом якого є поширення феномена „діти вулиці”, стало негативним відображенням сьогодення.

Питання особливостей означеної проблеми характеризуються багатовекторністю наукових пошуків. Зокрема, теоретичні аспекти дитячої бездоглядності і безпритульності та причини поширення явища „діти вулиці” висвітлюються у працях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Л. Волинець, Л. Завацької, А. Капської; негативний вплив вулиці на розвиток особистості дитини відзначають П. Автомонов, І. Зверева, О. Селіванова, Є. Слуцький та ін.; питання вдосконалення соціально-правового захисту дітей розкривають Н. Агаркова, Л. Кальченко, О. Караман, І. Ковчина, Ж. Петрочко та ін.; висвітлюють можливі шляхи вирішення проблеми дітей вулиці Т. Бессонова, Л. Мардахаєв, В. Оржеховська, А. Реан, І. Тарханова, Т. Федорченко та ін.

Мета нашої статті полягає у визначенні сутності поняття „діти вулиці” та з'ясуванні змістовної сутності і особливостей профілактичної роботи з „дітьми вулиці” в Україні.

Розкриваючи мету, слід зазначити, що на сьогоднішній день чіткого визначення поняття „дітей вулиці”, нажаль, не має. В різних джерелах цей соціально – педагогічний „феномен” трактується по-різному: одні автори стверджують, що це бездоглядні діти, інші говорять, що це безпритульні діти, хто стверджує, що це – діти пільгової категорії. Тобто, ніхто з науковців не може достовірно стверджувати, що саме його визначення поняття „діти вулиці” є правильним, бо всі вище зазначені „назви” цього соціально – педагогічного „феномена” мають щось схоже. А, виходячи з того, що конкретного поняття „діти вулиці” не має, тому в

країні і не має чітко прописаної профілактичної програми роботи з даною категорією дітей. В країні профілактична робота ведеться з безпритульними дітьми, бездоглядними дітьми, дітьми пільгової категорії, дітьми „групи ризику” та іншими.

Отже, хто вони „діти вулиці”? Згідно визначення, закріпленого у Конституції європейської мережі по роботі з вуличними дітьми, це діти та підлітки віком до 18 років, які проживають чи не проживають з сім'єю, значну частину часу проводять на вулиці, живуть на вулиці, і вулиця здійснює помітний вплив на їх спосіб життя. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) [1, 36] називає дві основні групи дітей, які можна віднести до дітей вулиці:

- *перша* – діти, які працюють на вулиці (street working children). У деяких джерелах назва цієї групи перекладається як „діти на вулицях” (children on the streets). Вони проводять більшу частину дня на вулиці, заробляючи гроші, а на ніч повертаються додому. У цих дітей не зруйнований зв'язок із сім'єю, у деяких випадках вони продовжують відвідувати школу. Діти, яких використовують для трудової та сексуальної експлуатації, мають психологічні, моральні та фізичні травми [1, 164 – 165];

- *друга* – діти, які живуть на вулиці (street living children). У деяких джерелах назва цієї групи перекладається як „діти вулиць” чи „вуличні діти” (children of the streets). У більшості випадків вони мало контактують зі своїми сім'ями, проводять весь свій час далеко від них або не мають їх взагалі.

Деякі міжнародні організації дали наступне визначення: „вулична дитина” – це будь-який неповнолітній, для якого вулиця (у широкому значенні слова, що включає незайняте житло, незаселені землі та ін.) стала його звичайним середовищем, а також той, хто не має достатнього захисту та контролю з боку дорослих [1, 3].

Згідно цих визначень ми бачимо, що міжнародні організації також не можуть надати певне чітке трактування даної категорії – в кожній країні існує своє визначення щодо цих дітей, бо в кожній державі існують свої норми, правила, менталітет. Але ми можемо виділити наступне і найголовніше: „діти вулиці” – 1) це діти, які напряму пов'язані з вулицею, „нормами та правилами”, які вона диктує; 2) це діти, яким батьки не приділяють багато уваги і піклування, у результаті чого вони живуть або проводять основний час на вулиці і виховуються за законами вулиці [2, 138].

Результати досліджень Інституту проблем сім'ї та молоді показали, що до дітей вулиці в Україні слід віднести такі групи неповнолітніх:

- безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї; діти, яких вигнали з дому батьки;

- бездоглядні діти – діти, які мають визначене місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці більшу частину дня, а іноді й ночі, в

результаті неспроможності батьків або опікунів (родичів, бабусь, дідусів) матеріально забезпечувати їх; наявності психічних захворювань у батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

- діти-втікачі з навчально-виховних закладів – діти, яких не влаштовують умови життя й виховання у цих закладах, які зазнали психологічного, фізичного або сексуального насилля у закладах інтернатного типу або притулках;

- діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному й особистісному розвитку;

- діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці; діти, позбавлені систематичної батьківської турботи, аутсайтери шкільних колективів, діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу [3].

Аналізуючи різні джерела, можна сказати, що „діти вулиці” – це соціально дезадаптована категорія неповнолітніх, життя та здоров’я яких піддаються постійним ризикам. При цьому доведено, що деструктивний вплив вуличного середовища призводить до втрати дітьми необхідних соціальних зв’язків, позитивно спрямованих умінь, навичок та набуття негативного досвіду і проявів делінквентної поведінки. Можна сказати, що „діти вулиці” – це, перше за все, бездоглядні та безпритульні діти. Між собою данні поняття схожі за значенням, але існують різні їх трактування в енциклопедіях та наукових дослідженнях.

Наприклад, вивчаючи словник-довідник з соціальної педагогіки, знаходимо, що бездоглядність – це „соціально-педагогічне явище, сутність якого виявляється у послабленні чи відсутності нагляду за поведінкою, заняттями дітей з боку батьків або осіб, які їх замінюють” [2, 50].

У малій енциклопедії з соціальної педагогіки: бездоглядність – 1) це стан особистості, для якого характерна відсутність мінімальної пристосованості до вимог, які висуває суспільство до її поведінки, і який базується на неуспішній соціалізації; 2) стан особистості, пов’язаний із розірванням стосунків дитини та батьків [4, 22].

Бездоглядними дітей можна назвати за наявності двох ознак: 1) якщо дитина певний час живе на вулиці, незалежно від того, благополучна її сім’я чи ні, має вона сім’ю чи є вихованцем закладу інтернатного типу; 2) якщо сім’я дитини асоціальна (соціально неблагополучна), незалежно від того, чи живе дитина вдома чи на вулиці [5, 14].

Якщо говорити про таке соціальне явище, як безпритульність, то П. Люблінський вважав його аномальним станом особистості дитини, оскільки, на його думку, „безпритульність характеризує не саму особистість дитини, а те соціальне оточення, у якому вона росте та виховується” [6, 57].

А. Зінченко [7, 7] пропонує умовно розподіляти безпритульних на дві великі групи:

1) безпритульні діти, які втратили батьків або зв'язок з ними і внаслідок цього опинилися на вулиці та потребують повного соціального забезпечення держави;

2) бездоглядні діти, які мають батьків або знаходяться під опікою приватних осіб, родичів та ін., але не мають повного матеріального забезпечення, належних умов виховання. Ця група дітей потребує соціально-правового захисту та тимчасової або часткової державної допомоги.

Що стосується профілактики соціально-педагогічного явища „діти вулиці”, то профілактика носить соціальний характер і визначається як один із напрямів реалізації соціальної політики, який здійснюється завдяки прийняттю відповідного законодавства, економічних заходів, діяльності установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо [2, 66; 4, 207].

Враховуючи результати проведеного аналізу наукових джерел, ми з'ясували, що *профілактика явища „діти вулиці”* – це науково обґрунтована соціально-педагогічна діяльність, спрямована на попередження поширення явищ дитячої бездоглядності та безпритульності, локалізацію їх причин та мінімізацію негативних наслідків як для суспільства, так і для конкретної дитини. *Профілактична робота з дітьми вулиці* – це цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність, що має на меті оптимізацію соціальної ситуації кожної конкретної бездоглядної та безпритульної дитини шляхом усунення чи нейтралізації детермінант її десоціалізації, сприяє зменшенню та локалізації їх девіантної поведінки.

Керуючись тим, що „наявність усвідомленої мети – головна умова інтерпретації будь-якої діяльності і лише після осмислення мети можна розпочинати розробку механізмів, технологій, методів її реалізації на практиці” [85, 43], нами конкретизовано *мету* соціально-педагогічної профілактичної роботи. Зазначимо, що вона *полягає у попередженні подальшої деформації дитини вулиці і створенні оптимальних соціально-педагогічних умов для її соціалізації*. Слід зазначити, що мета соціальної профілактики є не лише попередження проблем і негативних явищ, а й створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб, у нашому випадку – бездоглядних і безпритульних дітей.

Вивчаючи дітей вулиці як об'єкт соціально-педагогічної діяльності, науковці по-різному визначають роль профілактики саме з цією категорією неповнолітніх. Так, М. Шакурова [8, 88 – 89] розділяє соціально-педагогічну роботу з бездоглядними та безпритульними дітьми на два блоки (напрями): профілактичний та корекційно-реабілітаційний. А. Капська та Н. Комарова [9, 36 – 38], досліджуючи проблему „діти вулиці”, запропонували модель виходу дітей на вулицю

та їх повернення – „Вертушка”. Це дало їм змогу виділити етапи соціально-педагогічної роботи з дітьми:

- 1) профілактика можливого виходу дітей на вулицю;
- 2) створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення дитини з вулиці;
- 3) сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом (сім'єю, прийомною сім'єю, загальноосвітніми установами інтернатного типу тощо).

Соціально-педагогічну роботу з дітьми вулиці Л. Мардахаев [10, 168] пропонує здійснювати за допомогою організації територіальної системи профілактичної діяльності із захисту прав дитини, яка може вирішувати наступні завдання:

- 1) виявляти неповнолітніх групи ризику;
- 2) забезпечувати захист прав та свобод кожної дитини групи ризику з моменту її виявлення;
- 3) координувати зусилля всіх зацікавлених відомств та осіб щодо забезпечення соціального захисту знедолених дітей;
- 4) проводити профілактичну діяльність з неповнолітніми групи ризику з метою недопущення протиправних дій;
- 5) направляти дітей групи ризику до притулків, центрів соціальної реабілітації з урахуванням їх віку та соціальних проблем.

Вирішення проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності Н. Максимова вбачає у впровадженні структури соціального захисту та допомоги дітям вулиці від першої зустрічі з дитиною, яка опинилася у кризовому стані на вулиці, до її остаточної соціальної та психологічної адаптації та реабілітації, яка включає вуличну соціальну роботу з дітьми, організацію роботи телефонів довіри, денних пунктів соціальної допомоги, консультативних пунктів з психологічних, юридичних та соціальних проблем, створення мережі кризових центрів та притулків, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, дитячих общин [11, 71 – 72].

Таким чином, *особливістю соціально-педагогічної профілактики явища „діти вулиці”* є те, що, з одного боку, вона спрямована на попереджувальне формування позитивних життєвих установок, цінностей, соціального досвіду сім'ї та дитини, а з іншого – об'єктом її уваги виступають дисфункційні сім'ї та діти, які мають негативний життєвий досвід бездоглядності чи безпритульності.

Особливістю профілактичної роботи з дітьми вулиці можна вважати те, що вона повинна охоплювати дітей, які мають різну міру відчуження від сім'ї, школи та інституцій дозвілля, тобто профілактична робота має вестися як в інституційній, так і в позаінституційній сферах.

Слід зазначити, що Україні майже не існує профілактичних програм для дітей вулиці у середовищі їх постійного перебування. Як свідчать результати різних досліджень, не досить розповсюджені втручання за принципом „рівний-рівному”, заходи мобілізації громади,

розширення знань і навичок підлітків, якісні програми комунікації з метою зміни поведінки.

Переконані, що раннє розпізнавання і виявлення проблеми „діти вулиці”, її проявів, запобігання та її подолання допоможуть уникнути недоліків в організації профілактичної роботи, непродуктивних витрат на реабілітацію дітей вулиці.

Література

1. Діти улицы. Что нужно знать для успешного управления проектом. Разработано ChildHope (Великобритания). – ЮНИСЕФ, 2000. – 36 с. **2. Соціальна педагогіка** : словник-довідник / [за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко]. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с. **3. Громадська думка** : дослідження, аналіз, висновки / [кер. О. М. Балакірева]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 164 с. **4. Соціальна педагогіка** : мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – К. : Центр учбової літ-ри, 2008. – 336 с. **5. Проблеми** бездоглядності та безпритульності дітей : тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року / [кер. авт. кол. Ж. В. Петрочко, О. О. Яременко]. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с. **6. Люблинский П. И.** Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте / П. И. Люблинский. – М. : [б.и.], 1923. **7. Зінченко А. Г.** Досвід подолання дитячої безпритульності в Україні у 20-х роках / А. Г. Зінченко. – К. : ТОВ „Міжнародна фінансова агенція”, 1998. – 35 с. **8. Шакурова М. В.** Методика и технология работы социального педагога / М. В. Шакурова. – М. : Академия, 2002. – 272 с. **9. Діти** вулиці : хто вони і як їм допомогти / [упоряд. : О. Главник, Н. Комарова]. – К. : Главник, 2006. – 112 с. **10. Мардахаев Л. В.** Социальная педагогика : [ученик] / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с. **11. „Діти** вулиці” : методичні рекомендації по роботі з „дітьми вулиці” / [упоряд. А. Г. Зінченко]. – К. : УДЦССМ, 1999. – 315 с. **12. Концепція** Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006-2010 рр.

Анотація. У статті розкрито сутність поняття „діти вулиці” та визначено змістовну сутність профілактики явища „діти вулиці” та „профілактичної роботи з дітьми вулиці”, їх мету; означено особливості профілактичної роботи з „дітьми вулиці” в Україні.

Ключові слова: діти вулиці, дитяча бездоглядність і безпритульність, профілактика явища „діти вулиці”, профілактична робота з дітьми вулиці, особливості профілактичної роботи з дітьми вулиці.

С. А. Силкіна

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

В умовах економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації нашого суспільства допомога дітям-сиротам та дітям, які позбавлені батьківського піклування, є актуальним завданням сьогодення. Від розв'язання цієї проблеми залежить доля багатьох дітей, які не повинні бути втрачені для суспільства через байдужість дорослих.

Міжнародний досвід державної опіки над дітьми свідчить про поступову відмову держав з гуманістичним спрямуванням від інтернатних форм утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і орієнтацію на створення та підтримку сімейних форм опіки, провідне місце серед яких належить дитячим будинкам сімейного типу.

Соціально-педагогічний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувався багатьма вченими. Так, визначення термінологічних понять, що стосуються питань сирітства, розкрито в дослідженнях Л. Волинець, І. Іванової, Л. Артюшкіної, А. Полянничко, В. Оржеховської та ін.; технології здійснення соціально-педагогічного супроводу дитячих будинків сімейного типу розглядали Н. Комаров, І. Пеша; особливості виховання дітей-сиріт в умовах школи-інтернату вивчали Я. Гошовський, Л. Дробот, Б. Кобзар, В. Яковенко; дослідження І. Дубровіної, А. Прихожан, В. Толстих присвячені проблемам вихованців інтернатних закладів.

М. Галагузова, у своїх дослідженнях пропонує теоретичні засади та окремі шляхи та методи роботи соціального педагога у різних формах улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Однак проблема соціально-педагогічного супроводу дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не є достатньо розробленою у науковій соціально-педагогічній літературі, що обумовило тему нашої статті а саме „Особливості соціально-педагогічного супроводу дитячих будинків сімейного типу”

Сирітство як соціально-психологічне явище існує стільки ж, скільки людське суспільство, і є невід'ємним елементом цивілізації. Ідеї правового захисту дітей, які залишилися без батьків або одного з них, сягають часів Київської Русі. З літописних матеріалів відомо, що система суспільного опікуництва була головною прерогативою київських князів. Водночас із праслов'янських часів термін „сирота” вживають зі значеннями, що є відомими на сучасному етапі: дитина, підліток, які втратили батька й матір або одного з них. Із виникненням класового

суспільства з'являється й так зване соціальне сирітство, коли діти залишаються без опіки батьків унаслідок небажання або неможливості останніх виконувати свої батьківські обов'язки [8].

На початку XX ст. соціальне сирітство стало набирати загрозуючих масштабів. Одним із напрямів діяльності державних органів соціального забезпечення Радянського союзу у 20–30-ті рр. стала боротьба з дитячою безпритульністю. З метою вирішення цієї проблеми були відкриті дитячі будинки, перевиховні колонії, школи-інтернати для дітей-сиріт, дітей одиноких матерів, інвалідів війни і праці, а також дітей, батьки яких через різні причини (погані умови життя, зайнятість на виробництві) потребували допомоги держави [2].

Сучасне українське суспільство переживає добу трансформації, яка часто набуває негативних характеристик, що зумовлюються політичними процесами в країні та кризовим фоном у всьому світі. Така ситуація негативно впливає на виконання функцій такого суспільного інституту, як сім'я. Невиконання їх призводить до катастрофічного зростання дітей-сиріт.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблеми дітей-сиріт досліджуються багатьма вченими. Як показують результати досліджень як А. Андрєвої, Т. Вохмяніна, І. Дубровіна, Н. Толстих та А. Прихожанова, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування відстають в інтелектуальному і емоційному розвитку, мають погані навички комунікації, у них виникають емоційні проблеми, відсутня довіра до інших людей.

Через дію несприятливих умов, в яких опинилася дитина, вона не може користуватися своїми правами в рівній мірі з дітьми, що виховуються в сім'ї. Специфічні взаємодії з соціальним оточенням зокрема, в інтернатних установах, дитячих будинках сімейного типу тощо, часто призводять до формування у дитини відчуття власної неповноцінності, конформності, безініціативності, нерішучості, відсутності значущих життєвих цілей [6].

У дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування простежується недостатня сформованість більшості сфер життєдіяльності, низька розумова працездатність та деформовані ціннісні орієнтації [9].

Обмежена можливість здійснювати психолого-педагогічну й корекційну роботу з дітьми-сиротами й дітьми, які залишилися без піклування батьків, призводять до дезадаптації й сприяє виробленню компенсаторних засобів, що протягом усього життя можуть запускати негативні механізми, деформуючі особистість дитини [5].

Сучасні дослідження з даної проблеми в галузі педагогіки та психології свідчать, що психічний розвиток дітей-сиріт має певні специфічні ознаки й особливості: несформованість образу „Я” (феномен „Ми”), неадекватна самооцінка, знижені комунікативні можливості, збіднена емоційна сфера.

Загалом, можна визначити, що діти, які виховуються поза сімейного оточення зазнають різних видів депривацій, у них простежується затримка у інтелектуальному, фізичному та психічному розвитку, що ускладнює подальшу їх реалізацію в житті та суспільстві.

Причиною викривлення особистісного досвіду дитини можна вважати вплив фактора деривації, тобто відсутність, обмеження або недостатність матеріальної й духовної турботи про дитину, необхідних для її виживання і повноцінного розвитку.

В усі часи існувала категорія населення, яка потребувала до себе особливої уваги і серед них – діти сироти та діти, які залишилися без піклування батьків.

На жаль в Україні, як і в інших країнах світу, є діти, які живуть у несприятливих умовах і потребують пильної уваги з боку суспільства. До такої категорії дітей належать діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Станом на 2009 рік в Україні було 102 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [9]. Наявність такої суспільної проблеми зумовило створення системи закладів для цієї категорії дітей.

Система закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сформувалися в Україні у 50-ті роки минулого століття, її діяльність спрямована на задоволення життєвих та освітніх потреб дітей-вихованців за умов повного утримання їх за рахунок держави. До державної системи соціально-виховних інституцій для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, відносять: будинки дитини, дитячі будинки, загальноосвітні та спеціалізовані школи-інтернати, які функціонують у системі Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти, науки, молоді та спорту, Міністерства праці та соціальної політики.

На сьогодні існує низка різноманітних форм влаштуванні дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування. До основних та найресповсюдженіших належать: інтернатні заклади, будинки дитини, усиновлення (удочеріння), опіка і піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. Найпріоритетнішою і найбільш наближеною до сімейного оточення є саме дитячі будинки сімейного типу.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

У дитячих будинках сімейного типу може виховуватися більше десяти дітей, якщо дозволяють житлово-побутові умови і є бажання батьків-вихователів.

Кандидат на роль батька-вихователя має пройти експертну комісію, до якої входять спеціалісти (психологи, юристи, педагоги, лікарі). Вони оцінюють особистісні якості майбутнього вихователя, його здатність замінити батька не одній, а кільком дітям, як правило, обтяжених вадами

розвитку, педагогічно занедбаних, які пережили втрату близьких тощо. Перевага надається сім'ям або самотнім громадянам, які мають досвід виховання дітей чи вже є на даний час опікунами або піклувальниками і сумлінно виконують свої обов'язки [4, 7].

Укладання угоди між місцевими органами влади і батьками-вихователями накладає на представників обох сторін певні права та обов'язки. Так, органи виконавчої влади зобов'язані виділяти кошти на утримання вихованців, надавати всіляку допомогу сім'ї, виплачувати батькам-вихователям грошове утримання. Водночас представники органів виконавчої влади контролюють умови виховання, утримання дитини і, якщо вони не виконуються, мають право розірвати угоду з батьками-вихователями. Батьки-вихователі зобов'язані передусім виховувати прийомних дітей, піклуватися про їхнє здоров'я, розвиток і мають право вимагати від місцевих органів влади дотримання вимог угоди.

Прийомні діти у дитячих будинках сімейного типу перебувають на повному державному утриманні. За дітьми-сиротами зберігається право на майно та житлову площу, яка їм належить, за їх збереження до повноліття дитини несуть відповідальність органи опіки та піклування. Таке нормативне врегулювання покликано полегшити проблему подальшого влаштування долі дитини після досягнення повноліття, оскільки вирішується проблема забезпечення житловою площею.

За прийомними дітьми зберігаються пільги, визначені законодавством для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Пріоритетною формою на нашу думку, повинні стати саме дитячі будинки сімейного типу, тому що саме у сім'ї здійснюється просоціальне виховання підростаючого покоління, і тому такій сім'ї необхідний кваліфікований соціально-педагогічний супровід для повноцінного виконання її функціональних обов'язків.

На основі аналізу теоретичного та практичного досвіду щодо проблем дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також на основі ознайомившись з технологіями соціально-педагогічного супроводу дітей-сиріт в дитячих будинках сімейного типу ми розробили комплексну програму соціально-педагогічного супроводу дитячих будинків сімейного типу, яка включає в себе вісім етапів. Всі етапи між собою взаємопов'язані та взаємообумовлені. При розробці етапів ми орієнтувалися на технологію „ведення випадку”.

Розробка програми відбувалася на базі Сватівського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У програмі соціально-педагогічного супроводу взяли участь 3 дитячих будинки сімейного типу.

Перший етап – початок соціального супроводу. На цьому етапі ми визначили підстави, щодо здійснення соціально-педагогічного супроводу

Другий етап – збір інформації про прийомних дітей (вік, стать, історія життя, національність, релігійні погляди, стан здоров'я, рівень розвитку, дані про біологічних батьків та інших родичів, інформація про житло й майно, яке належить дитині, характер дитини, коло інтересів, духовні потреби тощо).

Джерелом отримання інформації стали документи на дитину, копії яких надаються службами у справах неповнолітніх. На основі отриманої інформації ми спільно з батьками вихователями з'ясували потреби дитини, та оформили за формою „Оцінка потреб дитини”. На підставі отриманої інформації про дитину склався план соціально-педагогічного супроводу на перший місяць та півроку проживання дитини у сім'ї.

Третій етап – створення плану соціально-педагогічного супроводу дитини. План соціального супроводу – це програма діяльності соціального педагога, працівника, фахівця, які надають соціальні послуги дитячим будинкам сімейного типу для створення оптимального функціонування сім'ї та розвитку дитини-вихованця. План соціально-педагогічного супроводження вміщує комплекс послуг, конкретні заходи, що здійснюються з метою створення оптимальних умов утримання, виховання та розвитку дитини у дитячому будинку сімейного типу. Він розробляється на основі початкової оцінки потреб дитини, яка виховується, на перший місяць проживання дитини в сім'ї. Наступний план розробляється на основі оцінки виконання попереднього і розрахований на наступний місяць. Протягом першого півріччя проживання дитини в сім'ї план соціального супроводження складається на кожний місяць, потім – на півріччя, у подальшому – щорічно.

Структура плану соціально-педагогічного супроводу нами буде визначена із врахуванням основних проблемних питань: адаптація дитини до умов сімейного життя; здоров'я; контакти з біологічними батьками, родичами; освіта та навчання; особливості характеру; соціальні проблеми; фізичний розвиток; юридичні питання;

При впровадженні програми, нами був розроблений план соціально-педагогічного супроводу, який складається з трьох блоків:

1 блок – просвітницька робота з батьками-вихователями;

2 блок – налагодження відносин між батьками-вихователями та дітьми;

3 блок – організація педагогічно-спрямованого спільного дозвілля батьків та дітей.

Четвертий етап – надання соціально-педагогічних послуг сім'ї та дитині: відвідування сім'ї, контактування з батьками та дитиною; надання допомоги батькам щодо розв'язання соціальних, економічних, побутових проблем;

На цьому етапі ми втілювали на практиці розроблений план соціально-педагогічного супроводу за наступними блоками, пов'язаних з адаптацією, соціалізацією, вихованням та ін..

Перший блок, а саме, просвітницька робота з батьками-вихователями, був спрямований на підвищення рівня виховного потенціалу батьків-вихователів. Були розроблені та впроваджені пізнавальні лекторії, бесіди та створено курс лекцій на тему „Компетентне батьківство”, а також ми підготували для батьків список корисної та пізнавальної літератури з соціальної-педагогіки, педагогіки, психології та права.

Другий блок був представлений у формі тренінгу під назвою „Вчимося розуміти своїх дітей”, за допомогою якого ми намагалися налагодити відносини між батьками та дітьми в дитячому будинку сімейного типу.

Останній, *третій блок* соціально-педагогічного супроводу був спрямований на організацію та проведення педагогічно-спрямованого спільного дозвілля батьків та дітей у формі міні-клубу для батьків та дітей під назвою „Спортивний ентузіаст”, де проводилися сімейні спартакіади, конкурси та змагання.

П'ятий етап – супервізія соціально-педагогічного супроводу. Завданнями супервізії є професійна підтримка, навчання та настановництво соціального педагога в процесі виконання ним соціально-педагогічного супроводу дитячого будинку сімейного типу.

Шостий етап – припинення супроводу. Підставою припинення соціального супроводу є позбавлення сім'ї юридичного статусу дитячого будинку сімейного типу. За результатами здійснення соціального супроводу дитячого будинку сімейного типу готується звіт про підсумки соціального супроводу, що містить визначення причин завершення соціальної роботи з сім'єю.

Таким чином, нами була розроблена теоретична частина соціально-педагогічного супроводу дитячих будинків сімейного типу, у співпраці з соціальним педагогом Сватівського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також батьками дитячих будинків сімейного типу

Література

- 1. Дитячий будинок сімейного типу в системі формування дітей, позбавлених батьківського піклування / В. Ю. Євко ; Держ. закл. „Харківський нац. ун-т внутр. справ”. – Харків, 2010. – 124 с.**
- 2. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.**
- 3. Комарова Н. М., Пеша І. В. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.**
- 4. Комарова Н. М. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2-х кн. / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. К. : Держсоцслцжба, 2006. – Кн. 1. – 118 с.**
- 5. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. / М. В. Савчин,**

Л. В. Василенко. – К. : ІЗМН, 2009. – 360 с. **6. Теорія** і методи соціальної роботи : підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 328 с. **7. Харченко С. Я.** Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с. **8. Чулкова Л. О.** Спілкування з дітьми у сім'ї / Л. О. Чулкова. – К. : Т-во „Знання” України, 1991. – 32 с. **9. Щербань П.** Психологія сучасної сім'ї, педагогіка сімейних взаємин / П. Щербань // Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 14 – 15.

Анотація. Дана стаття присвячена актуальній в наш час проблемі, а саме проблемі соціально-педагогічного супроводу дитячих будинків сімейного типу. Автор розкриває основні форми влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, пріоритетними серед яких на сьогоднішній день є саме дитячі будинки сімейного типу.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, дитячий будинок сімейного типу, діти-сироти, модель „ведення випадку”.

УДК 331.54-058.862

В. А. Сирьк

ОСОБЕННОСТИ И ТРУДНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ, ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКОГО ДОМА

Глобальная проблема профессионального самоопределения воспитанников детских домов и школ-интернатов связана с ограниченным развитием их интеллектуальной и эмоциональной сферы, сложностью во взаимоотношениях с взрослыми и сверстниками, отсутствием ценности творчества, познания, созидания, проекцией негативного опыта жизни родителей. Перечисленными особенностями определена проблематичность использования предродильного и профильного обучения для формирования профессионального самоопределения подростков, лишенных семьи. Состояние воспитанников детских домов, стоящих на пороге выхода из учреждения, чаще всего характеризуется как растерянность перед самостоятельной жизнью. Дело в том, что, несмотря на наличие формального множества открывающихся перед ними перспектив, они испытывают значительные трудности в выборе дальнейших жизненных путей. Реализация данного выбора затруднена прежде всего отсутствием у этих детей близких людей, заинтересованных в их судьбе.

Проблема воспитания детей-сирот является одной из актуальных проблем современного общества. В нашей стране в последние годы:

растет число неблагополучных семей, увеличивается количество детей, оставшихся без попечения родителей. Чаще всего социальные сироты переходят на попечение государства и попадают в детские учреждения закрытого типа. Современные исследования подтверждают, что не более четверти всех выпускников детских закрытых учреждений благополучно строят свою самостоятельную жизнь. Многочисленные исследования психологии как отечественной, так и зарубежной (В. Божович, Дж. Боулби, И. Дубровина, И. Залысина, Т. Землянухина, З. Матейчек, В. Мухина, А. Прихожан, Н. Радина, Е. Смирнова, Н. Толстых, И. Фурманов и др.) свидетельствуют, что развитие ребенка в условиях воспитания вне семьи, в детском закрытом учреждении часто нарушено, осуществляется по иному пути, в иных вариантах, нежели развитие ребенка в семье, и имеет специфические особенности. Анализ проблемы сиротства показывает, что в детских закрытых учреждениях не всегда создаются условия для компенсации последствий психической депривации, что влечет за собой серьезные трудности в социализации и адаптации к жизни, построении собственной жизни воспитанниками детского дома, школы-интерната.

Цель данного исследования заключается в выявлении социально-педагогического содержания профессионального самоопределения воспитанников детского закрытого учреждения (детского дома, школы-интерната). Статья выполнена в рамках тематики научного студенческого общества Старобельского факультета ЛНУ имени Тараса Шевченко, которое занимается исследованиями проблем профессионального самоопределения детей и молодежи.

Современная ситуация практической профориентации характеризуется тем, что возникает все более сильная потребность в разработке качественно новых подходов, связанных с повышением активности личности на этапе профориентации, обеспечении возможностей самореализации личности в динамично меняющемся мире.

Профессиональная ориентация – длительный и сложный процесс, который осуществляется на всех этапах жизни человека. Задачи профессиональной ориентации: готовность молодого человека к профессиональному самоопределению, ненавязчивое сопровождение в подготовке к выбору профессии. Сегодня существует множество популярных методик по самодиагностике при выборе профессии, тесты, советы, рекомендации [1, 24].

С. Чистякова и Н. Родичев выделяют следующие этапы постижения детьми и подростками мира профессий, формирования ценностно-смысловых сторон профессионального труда:

1. эмоционально-образный, характерный для детей старшего дошкольного возраста, когда у ребенка формируется положительное отношение к профессиональному миру – людям труда;
2. I-III (IV) классы – пропедевтический, в ходе которого происходит формирование любви и добросовестного отношения к труду,

понимание его роли в жизни человека и общества, развитие интереса к профессии родителей, нравственных установок выбора профессии, интереса к наиболее распространенным профессиям;

3. IV (V)-VII классы, поисково-зондирующий – формирование у подростков профессиональной направленности, осознание ими своих интересов, способностей, общественных ценностей, связанных с выбором профессии и своего места в обществе;

4. VIII-IX классы – (профильная ориентация) – период развития профессионального самопознания, сформированности у школьника личностного смысла выбора направления образования.

У детей, лишенных заботы, тепла и ласки со стороны родителей выпал полностью первый этап, в сознании отпечатались сцены из жизни их неработающих, ведущих асоциальный образ жизни родителей. Это означает, что отсутствуют необходимые для успешного протекания второго этапа условия. Большинство воспитанников детских домов в возрасте 14-16 лет имеют социально-педагогическую запущенность, низкий интеллект, проблемы медико-социального характера. Такие негативные черты личности, как эмоциональная незрелость, импульсивность, неуверенность в себе, недостаток воли, агрессивность характеризуют многих выпускников детских домов. Инфантильность, замедленность самоопределения, незнание и неприятие самого себя как личности, неспособность к сознательному выбору своей судьбы – все это характеризует детей, воспитывающихся в интернатных заведениях [2, 47].

Для качественной реализации программы профориентации необходимо проведение целенаправленной работы в детских домах по трудовой подготовке воспитанников, а для этого необходима организация столярных, швейных и других мастерских.

Также профессиональное самоопределение воспитанников детского дома будет эффективным, если педагогическое сопровождение данного процесса будет реализовано при следующих организационно-педагогических условиях:

- наличия комплексной программы педагогического сопровождения профессионального самоопределения воспитанников;
- использования в работе по профессиональному самоопределению детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, методов социального взаимодействия;
- взаимодействия педагогического сопровождения с профориентационной работой в системе профессионального самоопределения;
- учета критериев эффективности педагогического управления профессиональным самоопределением воспитанников детского дома [3, 50].

Вернемся к процессу профессионального самоопределения. Профессиональное самоопределение – это действия молодого человека

по самоанализу, самопознанию и самооценки собственных способностей и ценностных ориентаций. Социальное самоопределение ребенка зависит от реализации двух важнейших условий. Первым из них является обеспечение включенности детей-сирот в реальные отношения, т.е. возникновение у них личностного состояния по отношению к деятельности, несущее в себе объективный и субъективный компоненты (деятельность личности и отношения личности к данной деятельности). Воспитанники, включаясь в реальные отношения, ориентируются на свое идеальное представление об этих отношениях. Вторым условием является самореализация детей в процессе социального взаимодействия. Это условие предполагает предоставление возможности ребенку более полно раскрыть себя в отношениях с окружающими. При этом важно: осознание цели и значение деятельности для личного саморазвития; учет осознанности каждым ребенком своего «Я»; наличие ясных и четких перспектив (ближних и дальних) в той деятельности, в которую ребенок включается. Система работы по обеспечению социальной защищенности ребенка включает в себя не только социальную защиту, но и подготовку детей к самозащите. Сформировать у ребенка способность самозащиты – значит защитить его [4, 178].

Подготовить ребенка к самозащите – это значит сформировать комплекс качеств, свойств личности, позволяющих человеку успешно преодолевать трудности социализации. Самозащита – это успешное условие адаптации личности, это понятие комплексное. Можно выделить в работе несколько видов самозащиты, которые тесно связаны друг с другом:

- юридическая – самозащита личности в соответствии с основами права, принятыми в обществе;
- материальная – самозащита с использованием денег или каких-либо других материальных предметов;
- профопределение – работа по профопределению занимает важное место в жизненном и профессиональном самоопределении.

Работа по профопределению воспитанников и их дальнейшему трудоустройству включает в себя:

- сбор информации по профориентации;
- оформление папок по профопределению;
- оформление карт индивидуального профопределения старших воспитанников;
- собрания, экскурсии, беседы с представителями разных профессий;
- сбор информации в Центре занятости населения;
- проведение профконсилиума.

Профконсилиум проводится 4 раза в год. Организатором является социальный педагог. На профконсилиуме присутствуют педагог-

психолог, медицинский работник, воспитатели детского дома. Специалисты в период между проводимыми консилиумами проводят диагностику психологических, физиологических, личностных особенностей профориентационной направленности воспитанника. На консилиуме озвучиваются результаты диагностики и высказывается профессиональное мнение по поводу той профессии, которую в силу своих возможностей может выбрать выпускник. После выступления всех специалистов делается общий вывод. Затем по одному приглашаются воспитанники, выпускники детского дома и с ними проводится беседа, где воспитанник говорит о своих желаниях и интересах. На основе всех критериев делается общий вывод и составляются рекомендации дальнейшей профориентационной работы с ним, также назначаются ответственные.

Важным и значимым является формирование у воспитанников мотивации к получению образования, профессиональному выбору, построению жизненных перспектив, связанных с получаемой профессией. Однако чаще всего выпускники детских домов не только не имеют возможности выбрать профессию и место обучения, которые им нравятся, но и не ориентированы на те профессии, которые им предстоит освоить. Недостаточное знание самого себя, заниженная самооценка, завышенный уровень притязаний, нарушение эмоционально-волевой и коммуникативной сферы, отсутствие мотивации к труду – типичные трудности при проведении профориентационной работы с воспитанниками детского дома. У детей, которые не могут объективно оценивать свои профессиональные возможности, взросление которых проходит вне семьи, в условиях общежития, необходимо особенно кропотливо формировать реалистичный уровень притязаний.

У воспитанников нет внутренней готовности самостоятельно и осознанно планировать, корректировать и реализовывать перспективы своего развития. Трудновоспитуемые, социально и педагогически запущенные учащиеся часто отчаиваются, перестают верить в свои силы, не видят своего будущего, живут одним днем, что создает серьезные предпосылки для криминализации и десоциализации личности воспитанника сиротского учреждения. Предпрофильное обучение является фактором социализации детей-сирот [3, 115].

Таким образом, можно сказать, что выпускник детского дома находится чаще всего в состоянии психологического стресса. Объясняется это тем, что в учреждении позиция ребенка-сироты носила в значительной мере «объектный» характер, о нем заботились, его обеспечивали всем необходимым. При выходе из учреждения характер позиции этого же ребенка нормативно становится «субъектным». Он сам должен обеспечить себе условия для нормальной жизнедеятельности. Иначе говоря, выпускнику детского дома фактически предстоит самостоятельно и впервые выстроить и организовать свое жизненное пространство, поскольку отсутствуют преемственность, опыт для

подражания. Можно сказать, что выпускник на какое-то время оказывается «вытолкнутым» из учреждения и «не встроенным» в новую социальную структуру [3, 121].

Возникает вопрос: каковы факторы, препятствующие успешной социализации воспитанников детских домов?

1. Это неопределенность их социального статуса. Дети-сироты лишены семьи, а после ухода из детского дома они лишаются и «принадлежности» к своему учреждению.

2. Здоровье воспитанников. Большинство детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, имеют серьезные отклонения в состоянии здоровья и психического развития. Отставание в физическом и интеллектуальном развитии этих детей нередко осложняется нарушениями в эмоционально-волевой сфере и поведении.

3. Особенности психического развития. По мнению многих специалистов, особенности психического развития воспитанников детских домов, особенно в подростковом возрасте, проявляются в первую очередь в системе их взаимоотношений с окружающими людьми. Искажения в общении с взрослыми лишают детей-сирот важного для их психологического благополучия переживания своей значимости и ценности для других и одновременно переживания ценности другого человека, глубокой привязанности к нему.

4. Формирование личности. Большое значение для формирования личности воспитанников детского дома имеют стремления, желания, надежды, то есть отношение к своему будущему. Однако, как показывает практика, для них характерно жить сегодняшним днем, важны ближайшие конкретные планы, а не отдаленное будущее. Если же перспективные планы и намечаются, то они не заполнены реальным содержанием. Неуверенность в себе, низкая самооценка приводят к тому, что подростки-воспитанники детских домов не ориентированы на совершенствование своего образовательного уровня, на приобретение профессии, зачастую не знают, что для этого необходимо делать. Они рассчитывают на общество, государство и других попечителей. В результате у выпускников детских домов формируются боязнь внешнего мира, недоверие к нему. К примеру, на вопрос «чего ты больше всего боишься в жизни?» чаще всего встречаются такие ответы: «боюсь остаться без жилья», «боюсь стать никому не нужным», «боюсь, что у меня не сложится жизнь и попаду в тюрьму», «боюсь одиночества» и т.п.

5. Усвоение норм и ценностей. Чтобы молодой человек успешно вошел в жизнь, он должен знать и усвоить соответствующие нормы и ценности, иметь соответствующие навыки общения и стремиться войти в окружающий его внешний мир.

6. Уверенность в будущем. Доказано, что устремленность в будущее оказывает позитивное влияние на формирование личности растущего человека только тогда, когда у него есть чувство удовлетворенности настоящим [4, 89].

С педагогической точки зрения важно иметь показатели успешности реализации названных выше условий. Такими показателями могут являться: сформированность у воспитанников детского дома способности к самостоятельному принятию решений; овладение ими структурой деятельности для реализации принятого решения; развитость чувства ответственности за свои действия [3, 55].

Важнейшие задачи профессионального самоопределения детей-сирот заключаются в:

1. Выявлении специфики развития детей, воспитывающихся в детских домах и школах-интернатах, как основание для разработки процедуры эмпирического исследования психологического содержания профессионального самоопределения воспитанников детских учреждений закрытого типа.

2. Определении специфики основных компонентов процесса профессионального самоопределения воспитанников детских домов и школ-интернатов.

3. Выявлении компонентов профессионального самоопределения воспитанников детского дома и школы-интерната.

4. Выявлении динамики основных компонентов профессионального самоопределения при воспитании в детских домах и школах-интернатах.

5. Разработке методических рекомендаций по оптимизации процессов профессионального самоопределения воспитанников детских домов и школ-интернатов.

Как следствие профессионального самоопределения воспитанников детских домов и школ-интернатов заключается в оказании объекту положенных ему законодательством прав, которые соответственно должны быть выполнимы на протяжении всей жизни [1, 98].

Таким образом, можно сказать, что для воспитанников детских закрытых учреждений главным системообразующим фактором, оптимизирующим всю структуру компонентов профессионального самоопределения, является сформированные способности быть автономным, умения делать лично значимый выбор, опыт принятия самостоятельных жизненно важных решений.

Дальнейшее исследование планируется провести в направлении изучения технологий социально-профессиональной ориентации воспитанников детских закрытых учреждений.

Литература

1. **Леонтьев Д. А.** Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 11 – 16.
2. **Пряжникова Е. Ю.** Психологические ориентиры в профессиональном самоопределении / Е. Ю. Пряжникова // Профессиональный потенциал. – 2001. – № 3. – С. 23 – 29.
3. **Психическое** развитие воспитанников

детского дома / под ред. И. В. Дубровиной, А. Г. Рузской. – М. : Педагогика. – 1990. – 412 с. **4. Крыгина Н. Н.** Особенности половой идентификации старших подростков, воспитывающихся в условиях детского дома. автореф. дисс. на получение наук. степени канд. психол. наук. / Н. Н. Крыгина. – М. : Академия, 1993. – 20 с. **5.** <http://pef.pf/refs/source/ref-109368.html>.

Анотація. У статті проаналізовано труднощі професійного самовизначення дітей-сиріт, вихованців дитячого будинку, розкрито зміст соціально-педагогічного супроводу такої категорії дітей.

Ключові слова: професійне самовизначення, дитина-сирота, самозахист.

ПРОБЛЕМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДИТЯЧОМУ ТА МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

УДК 316.624.3-053.6

А. В. Власова, К. В. Кузьменко

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Питання девіантної поведінки є досить актуальними і цікавими. Саме через неї проходять негативні витoki соціуму. Внаслідок відхилень від нормальної поведінки відбувається руйнація спокійного укладу життєдіяльності. Молодь є найактивнішим психологічним суб'єктом і тому прояви соціально неприйнятної поведінки найвиразніше проявляється саме в неї. У цьому віці, коли не сформований стійкий світогляд, особи найбільше піддаються зовнішньому впливу. Сприймаючи інтереси, погляди оточуючих, вони вбирають їх у себе і в подальшому керуються ними. Із розвитком девіантної поведінки у молоді все більше затуплюються позитивні відчуття і вона може стати резервом для майбутньої злочинності. Вивчення проблеми схильності до девіантної поведінки молоді, актуальність якої безсумнівна, потребує, насамперед, визначення її місця у системі координат більш широкого соціального змісту.

Слід зазначити, що вивчення такого складного явища, як девіантна поведінка, почалося ще в кінці XIX – початку XX ст. такими вченими, як Ж. Кетл, Е. Дюркгейм, Д. Дьюї та М. Вебер. Що стосується вітчизняних вчених, то цією проблемою у свій час займалися Л. Вигоцький, П. Блонський, Б. Ананьєв, В. Мясіщев, І. Єрмаков, Л. Сохань, М. Рижков, Є. Павлютенков, В. Крижко, Т. Титаренко.

Отже, метою дослідження є характеристика сутності та проблеми девіантної поведінки сучасної молоді.

Кожне суспільство, незалежно від стадії розвитку, має категорії людей, що потребують додаткової уваги. Кількість таких людей, особливо дітей, за даними ЮНЕСКО, щорічно збільшується, що вимагає не окремого втручання, а планових соціальних дій. У соціальній педагогіці поняття „норма” і „відхилення від норми” використовується для характеристики процесу розвитку і соціального становлення дитини. Відхилення можуть бути позитивними і негативними.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм [2]. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була важливою у педагогіці, психології, кримінології. У період різких переломів у суспільстві часто порушується єдність буття

і свідомості, виникає невідповідність взаємодії суб'єктів і соціальних інститутів, неадекватність соціальної політики і моралі. Розмитість норм, ослаблення соціальної регуляції спотворює духовні і культурні підвалини. Відбувається розрив між прагненням до швидкого зростання матеріального добробуту і відсутністю важелів саморегуляції, заснованих на високій культурі, духовності. Наприкінці XIX і початку XX століття були поширені біологічні і психологічні трактування причин девіації. Італійський лікар Ц. Ломброзо вважав, що існує прямий зв'язок між злочинною поведінкою і біологічними особливостями людини [3]. Але ми б посперечалися з ним, тому що вважаємо, що біологічні особливості (зріст, вага, колір шкіри, волосся) не завжди є причинами для подальшої злочинної поведінки. Американський лікар і психолог В. Шелдон підкреслював важливість будови тіла людини щодо схильності її до девіантної поведінки [3]. Прихильники психологічного трактування пов'язували девіацію з психологічними рисами (нестійкістю психіки, порушенням психологічної рівноваги і т. п.). Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав Е. Дюркгейм. Він пропонує теорію аномії, яка розкриває значення соціальних і культурних чинників. За Дюркгеймом, основною причиною девіацій є аномія, буквально, „відсутність регуляції”, „безнормність”. По суті аномія – це стан дезорганізації суспільства, коли цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають хиткими і суперечливими. Усе, що порушує стабільність, приводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнування колективної свідомості (криза, змішання соціальних груп, міграція і т. п.), породжує порушення суспільного порядку, дезорганізує людей і в результаті з'являються різні види девіацій.

Е. Дюркгейм вважав девіацію настільки ж природною, як і конформізм. Більш того, відхилення від норм несе не тільки негативний, але і позитивне начало. На нашу думку, девіація підтверджує роль норм, цінностей, дає більш повне уявлення про різноманіття норм. Реакція суспільства, соціальних груп на девіантну поведінку уточнює межі соціальних норм, зміцнює і забезпечує соціальну єдність. І, нарешті, девіація сприяє соціальній зміні, розкриває альтернативу існуючому, веде до удосконалювання соціальних норм.

Теорія аномії одержує подальший розвиток у роботах Р. Мертон. Головною причиною девіації він вважає розрив між цілями суспільства і соціально схвалюваними засобами здійснення цих цілей [1]. Відповідно до цього він виділяє типи поведінки, що, з його погляду, є разом з тим типами пристосування до суспільства. Він розробив класифікацію девіантної поведінки, основною причиною якої вважав розрив між цілями суспільства та соціально прийнятними засобами досягнення цих цілей. Більшість членів суспільства визнають пануючі у ньому норми і цінності, прагнуть реалізувати їх легальними, тими, що схвалюються суспільством, рекомендованими засобами.

Також існують дві крайні точки зору вчених, які намагаються пояснити девіантну поведінку: природно-біологічна і соціально-редукціоністська. Перша пояснює причини девіантної поведінки винятково особистісними чинниками (своєрідна генетична організація, порушення біохімічних регулювань, механізми роботи нервової системи). Друга схиляється до соціально-економічного пояснення, виключаючи роль будь-яких внутрішніх і психологічних чинників (особистісних диспозицій). Як зазначає Ф. Патакі, девіантна поведінка – це системне або напівдетерміноване явище, у формуванні якого беруть участь історичні, макросоціологічні, соціально-психологічні та індивідуально-особистісні чинники [4].

На формування девіантної поведінки впливають також як зовнішні (в тому числі соціально-економічні), так і внутрішні (частково психологічні) чинники. До перших належать безробіття, низький рівень життя, голод та певна субкультура тих чи інших верств суспільства, аналіз і опис яких є прерогативою соціологів, економістів, політиків. Виходячи з цього, можна назвати причини, котрі обумовлюють девіантну поведінку:

- недостатність розумового розвитку в цілому (але не патологія) – саме це стає на заваді правильного самоаналізу поведінки і прогнозування її наслідків;
- недостатність самостійного мислення, внаслідок чого стає більшою конформність і навіюваність;
- низька пізнавальна діяльність, збіднення і нестійкість духовних потреб [3].

Ще в ранньому дитинстві розлади процесу становлення особистості можуть супроводжуватися різними проявами антисоціальної спрямованості, такими, як:

- заподіяння шкоди приналежній іншим власності;
- експансивність;
- жорстокість у ставленні до тварин.

Розбіжності в рівні агресивності стають помітними вже у віці двох років. З віком ознаки агресивності змінюються, хоча стійкість їх зберігається.

У підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс:

- 1) реакція емансипації (крайній ступінь – бродяжництво);
- 2) реакція групування з однолітками (формування власної субкультури);
- 3) реакція захоплення (хобі) [3].

Девіації в підлітковому та юнацькому віці виникають також і як відповідь на неспроможність особистості реалізувати свої особистісні тенденції до самоактуалізації. Тому профілактика та подолання девіацій можливі шляхом навчання людини способів самореалізації, які б стали джерелом особистісного зростання та позитивності Я-концепції, що в

цілому сприятиме психологічному благополуччю підлітка або молодої людини. Сутність девіантної поведінки полягає в недотриманні вимог соціальної норми, у виборі іншого, ніж вона прописує, варіанту поведінки в тій чи іншій ситуації, що призводить до порушення ступеня взаємодії особистості й суспільства, групи й суспільства. В основі відхилень часто-густо лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, життєві негаразди, прорахунки тощо.

У стабільному суспільстві більшість людей притримуються більшості соціальних норм у більшості випадків. Саме тому у стабільному суспільстві або, точніше, у стабільній фазі суспільного розвитку, соціальне життя має досить регулярні та передбачувані форми. Але така картина соціального життя навіть у стабільному суспільстві не є повною. Якщо придивитися до нього уважніше, то можна побачити, що люди не тільки притримуються соціальних норм, але й порушують їх. Люди крадуть, б'ють інших людей. Люди вживають наркотики, бунтують, беруть участь у заколотах. Вони приймають чужі релігії, виголошують абсурдні гасла або проповідують чудернацькі ідеї.

Все це означає, що повна картина життя суспільства повинна включати як дотримання соціальних норм, так й відхилення від них. Що таке відхил? Якщо казати дуже строго, це поняття має охоплювати будь-яку поведінку, що не відповідає соціальним нормам. Але у практиці життя багато які норми не вважаються дуже важливими. Невідповідність поведінки таким нормам може сприйматися досить толерантно або навіть ігноруватися.

Особливістю соціальних норм щодо дітей є те, що вони розглядаються як чинник виховання, у процесі якого відбувається засвоєння соціальних норм та цінностей, входження в соціальне середовище, засвоєння соціальних ролей і соціального досвіду. Різновидами відхилень від соціальної норми є дитячий алкоголізм, токсикоманія, наркоманія, проституція, безпритульність, бездоглядність, правопорушення і злочинність. У цих випадках поведінка дитини не відповідає відповідним нормам і правилам, які прийняті в суспільстві.

Науковці вбачають у підлітковому віці дві фази – позитивну і негативну. Вік негативної фази у дівчат припадає приблизно на 11-13 років, у хлопців – на 14-15 років. Негативна фаза характеризується почуттям тривоги, занепокоєності, роздратованості. Це період внутрішньої метушні, суперечливих почуттів, абстрактного бунту, меланхолії та зниження працездатності, протестуючого характеру поведінки. Позитивна фаза настає поступово і проявляється в умінні переструктурувати свої стосунки з дорослими. Характеристика девіантної поведінки набуває особливої значущості, наприклад, у зв'язку з реальним розглядом проблеми адаптованості неповнолітніх у нових соціальних умовах, зокрема, при вступі до професійних ліцеїв тощо [3, 154].

Таким чином, ми розглянули загальні аспекти такої поведінки, яка називається девіантною. Кримінальна хроніка свідчить про зростання злочинності внаслідок наповнення її молодими особами. Від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії страждає досить велика кількість сучасної молоді, згодом ця поведінка в багатьох випадках переростає в суспільно небезпечну, кримінальну. Отже, вищенаведений тип поведінки є досить небезпечним явищем, яке потребує детального розгляду і віднаходження шляхів його подолання.

Література

1. **Іванов В. Н.** Девіантне поведіння: причини і масштаби / В. Н. Іванов // Соціально-політичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 45 – 50.
2. **Ривман Д. В.** Потерпевший от преступления: личность, поведение, оценка / Д. В. Ривман. – М., 1980. – 410 с.
3. **Сорочинська В. С.** Організаційна робота соціального педагога : навч. посіб. / В. С. Сорочинська. – К. : Кондор, 2005. – 198 с.
4. **http:** // ru. Wikipedia. org / wiki.
5. **www.** refine. org. ua / rogeia – 4065.

Анотація. У статті охарактеризовано різні наукові позиції щодо причин девіантної поведінки неповнолітніх. Намічено перспективи подальших наукових розвідок.

Ключові слова: девіантна поведінка, норма, правопорушення.

УДК 373.091.12:36-051:316.624.2-053.6

О. С. Косякова

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ШКОЛИ З ПІДЛІТКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Підлітковий вік – самий важкий та складний період життя людини, тому що в цьому віці відбувається перехід від дитинства до дорослості, від незрілості до зрілості. В підлітковому віці суттєво змінюються умови життя і діяльності підлітка, що, в свою чергу, призводить до перебудови психіки, появи нових форм взаємодії з однолітками. У підлітка змінюється суспільний статус, положення в колективі, дорослі починають висувати до нього більш серйозні вимоги. Саме в цьому віці відбуваються відхилення в поведінці дитини і, як наслідок, розвивається девіантна поведінка.

Проблема девіантної поведінки та її профілактики серед підлітків, завжди була однією з актуальніших питань соціальної педагогіки, соціальної роботи, психології, соціології, кримінології та зараз, вона має масовий характер і потребує особливої уваги.

Девіантна поведінка – це система вчинків або окремі вчинки, які суперечать соціальним нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та естетичного контролю особистості над власною поведінкою [3, 8].

Серед сучасних науковців девіантну поведінку з різних боків досліджували: Б. Братусь, А. Лічко, П. Сидорова та ін. (біологічний аспект девіантної поведінки); Мертон, Е. Дюркгейм, О. Власова та ін. (соціальний аспект девіантної поведінки); С. Белічева, І. Зверева, О. Безпалько, О. Змановская, Ю. Клеймберг та ін. (психолого-педагогічний аспект девіантної поведінки).

Як ми бачимо розробкою даної проблеми займається багато вчених, але недостатньо вивченою залишається проблема пошуку ефективних форм та методів профілактики девіантної поведінки серед підлітків, що і обумовило вибір теми. Мета статті – визначення форм та методів профілактики девіантної поведінки підлітків, які застосовуються соціальним педагогом школи.

М. Галагузова під профілактикою розуміє науково обґрунтовані та своєчасно вжиті дії, спрямовані на попередження можливих фізичних, психологічних чи соціокультурних відхилень у окремих індивідів групи ризику, збереження, підтримку і захист нормального рівня життя і здоров'я людей, сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкритті внутрішніх потенціалів [1, 339].

Такі вчені як О. Яременко, О. Балакірева, О. Стойко та ін. вважають, що здійснення профілактичної роботи у школі є прерогативою соціального педагога у співпраці з психологом, учителями, батьками, працівниками соціальних служб. Ця робота включає ряд компонентів: виховання, корекція девіантної поведінки, проведення попереджувально-просвітницької роботи, *первинної профілактики*, що надає можливість отримати інформацію про шкідливість вживання психоактивних речовин та *вторинної профілактики* – розпізнавання сигналів, як потенційно проблематичних, з метою реагування на них, щоб уникнути подальших проблем [2, 57].

Профілактична діяльність соціального педагога з дітьми девіантної поведінки спрямована на допомогу у вирішенні індивідуальних проблем кожної дитини.

На сьогодні існує безліч різноманітних форм та методів профілактичної роботи по подоланню негативних звичок у дитячому та підлітковому середовищі. Та перш ніж почати їх розгляд, необхідно визначити поняття метод та форма .

Метод (від д.-грецьк. – *шлях*) – систематизована сукупність кроків, дій, які необхідно зробити, щоб вирішити певну задачу або досягти певної мети.

Форма – це сполучення способу і засобів організації процесу діяльності, яке обумовлене його змістом.

Діяльність соціального педагога під час здійснення ним профілактики девіантної поведінки передбачає систему корекційно-виховних заходів, спрямованих на діагностику умов і факторів, що спричиняють відхилення у поведінці та попередження її девіацій. Цей напрямок профілактичної роботи виконується за допомогою таких методів як: *спостереження* (виявлення чогось незвичайного у поведінці учня); *анкетування, тестування, аналіз документації* (медична картка, щоденник, характеристика та ін.), *бесіда*. *Бесіда* – це обговорення з підлітками різних проблем з метою виявлення, формування або корекції їхньої позиції з певного питання. Бесіди проводяться індивідуально або в невеликих групах, в ході яких детально розкриваються руйнівна дія психоактивних речовин та наслідки девіантної поведінки. Під час бесід акцент робиться на здоровому способі життя.

Перша розмова з учнем має на своїй меті змусити його обдумати своє становище, викликати бажання подолати проблему, усвідомити її негативні наслідки. Робота з учнем, схильним до девіантної поведінки відбувається за певними правилами. Перш за все соціальний педагог створює атмосферу, в якій підліток буде почувати себе спокійно і впевнено. З дитиною він завжди відвертий, уважно слухає, концентрується на видимій поведінці та на реальних зовнішніх обставинах, уникає ролей слідчого, священика, прокурора, директора, спеціаліста. Розмова з девіантним підлітком включає такі запитання: „*Чи бачиш ти проблему?*”; „*Що ти сам робиш з цим?*”; „*Чи тобі потрібна допомога?*”; „*Яка допомога тобі потрібна: в школі чи за її стінами?*”; „*Яку роль можуть відіграти батьки?*” [2, 34].

Завдання соціального педагога у полягає у визначенні межі своїх можливостей, можливостей школи та батьків, обдумуванні питання доречності звернення до інших спеціалістів. На цьому етапі вирішується питання про наступну зустріч, бесіду.

Важливим методом профілактики є соціально-педагогічна діяльність в умовах сім'ї, де відбувається формування культу здорового способу життя, профілактика захворювань та дотримання гігієнічних правил, в тому числі психогієни, культури міжродинних взаємин у повсякденному житті, фізична активність, загартовування організму, повноцінне харчування та запобігання шкідливим звичкам – палінню, алкоголізму тощо. Важливий внесок у профілактику негативних звичок у дитячому середовищі є така форма роботи з батьками, як – батьківські збори. Соціальні педагоги надають методичні рекомендації класним керівникам, виступають на батьківських зборах [4, 77].

Виділяють чотири групи методів, спрямованих на виправлення поведінки особистості, що має відхилення:

1 група – методи порушення негативного типу характеру: метод „вибуху” та метод „реконструкції” характеру.

Специфічним і спірним є метод „вибуху”, який впроваджував і описав А. Макаренко. „Вибух” – це протест, вимога, покарання, висунуте колективом, що має надзвичайно потужне емоційне забарвлення.

Метод „вибуху” передбачає вплив педагога на вихованців засобами, які є протилежними тим, що їх зазвичай очікують від вихователя.

Метод „реконструкції” характеру підлітка вміщує в себе такі елементи педагогічної діяльності:

1. Виявлення позитивних якостей підлітка, які треба використовувати у процесі перебудови характеру, в першу чергу, розвиваючи, розвиваючи і поглиблюючи їх;

- прогнозування позитивного розвитку особистості підлітка на основі виявлених позитивних тенденцій його поведінки, образу життя;
- відновлення позитивних якостей, звичок, здорових потреб, які були заглушені несприятливими обставинами;
- видозміни тих негативних якостей, які підліток вважає позитивними, від яких не хоче відмовлятися;
- переоцінка негативних якостей, нетерпиме ставлення до них;
- відновлення здорового образу життя, при якому негативні якості, шкідливі звички й нездорові потреби виявляються неприємлемими.

Головним у даному методі є момент знаходження моральної точки опори, яка може стати вихідним напрямком змін, переорієнтації й реабілітації підлітка.

II група – методи перебудови мотиваційної сфери й самосвідомості:

- а) об’єктивного переосмислення своїх переваг і недоліків;
- б) переорієнтування самосвідомості;
- в) переконання;
- г) прогнозування негативної поведінки.

III група – методи перебудови життєвого досвіду:

- а) предписання;
- б) обмеження;
- в) перенавчання;
- г) переключення;
- г) регламентація образу життя;

IV група – методи попередження негативної й стимулювання позитивної поведінки:

- а) заохочення і покарання;
- б) змагання;
- в) позитивної перспективи [5, 137 – 138].

Однією з найпоширеніших і ефективних *форм* роботи, що досить часто використовуються на практиці, залишається лекційна робота. **Лекція** – це розгорнутий та організований в доступній формі систематичний виклад сутності тієї чи іншої проблеми соціально-

політичного, морального естетичного змісту. Лекцію як форму профілактики девіантної поведінки визначає переконаність доказів та аргументів, обґрунтованість та композиційна стрункість, живе слово соціального педагога [2, 27].

У підлітковому віці дорослі втрачають свій вплив на дитину і все більшого значення для неї набувають стосунки з оточенням, з формальною й неформальною групами. Тому основний акцент в профілактичній діяльності соціального педагога робиться на роботі з групою, яка включає в себе:

- по-перше, профілактику причин та наслідків девіантної поведінки. Формами профілактичної роботи є проведення групових *дискусій* з метою формування групової позитивної думки; проведення *рольових ігор* (прогривання основних складних ситуацій), завдяки яким досягається розвиток особистості, навичок спілкування в колективі; *диспут* (від лат. „міркую”, „суперечка”) – це спеціально організоване подання, в ході якого відбувається демонстративне зіткнення думок з будь-якого питання (проблеми).

- по-друге, подолання соціально-педагогічної запущеності підлітків.

- по-третє, антиалкогольне, антинаркотичне виховання, формування міцних установок на здоровий спосіб життя.

- по-четверте, виховання, просвітницька робота з педагогічним колективом. У цьому аспекті соціальний педагог прагне, щоб усі вчителі наслідували здоровий, моральний спосіб життя.

- по-п'яте, посередницька робота, залучення до профілактики батьків, соціальних служб, міліції.

- по-шосте, організація вільного часу дитини, оскільки незмістовне дозвілля є причиною залучення до алкоголізму, наркоманії. В даному випадку надається інформація щодо діяльності гуртків; секцій, клубів, дитячих та молодіжних організацій, щоб підліток міг вибрати собі захоплення за інтересами. Але на наш погляд, лише надання інформації недостатньо. Соціальним педагогам школи необхідно активніше використовувати культурно-дозвіллеві форми роботи з підлітками та залучати їх до гурткової та клубної діяльності з метою профілактики девіантної поведінки.

Також необхідно виділити наступні форми профілактики девіантної поведінки підлітків, які використовуються соціальним педагогом у загальноосвітньому закладі: відеолекторії; тематичні виховні години; зустрічі з підлітками, котрі позбавилися шкідливих звичок; тематичні вечори; вечори запитань і відповідей; конференції; спортивні свята; круглі столи; тематичні години інформації; профілактичні консультації; випуск шкільних засобів інформації; перегляд й обговорення документальних фільмів; ігрові години; вечори відпочинку; тематичні виставки та конкурси [3, 5].

Отже, робота соціального педагога у школі є необхідним і важливим компонентом шкільної політики у галузі профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки. Ця робота буде мати позитивні результати лише за умови високої професійності, відповідальності соціального педагога, також за умови різностороннього впливу на особистість учня, сукупності таких форм та методів роботи, які будуть виховувати активну, самостійну особистість, що добровільно відмовиться від негативних форм поведінки і буде прагнути розвивати свої здібності, реалізовувати власні можливості [2, 41].

Таким чином, проаналізувавши форми та методи які застосовуються соціальним педагогом школи у профілактиці девіантної поведінки, ми визначили, що найпоширенішими методами профілактики є: спостереження, анкетування, індивідуальна та групова бесіда; методи переконання; об'єктивного переосмислення своїх переваг і недоліків; прогнозування негативної поведінки; методи предписання, обмеження, перенавчання, заохочення і покарання; змагання, позитивної перспективи.

Найпоширенішими формами профілактики є: лекція; дискусія; диспут; рольова гра; відеолекторії; тематичні виховні години; тематичні вечори; зустрічі з підлітками, котрі позбавилися шкідливих звичок; вечори запитань і відповідей; та інші.

Література

1. Соціальна педагогіка : курс лекцій / под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 416 с. **2. Тютюн**, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О. О. Яременко, О. М. Балакірева, О. О. Стойко та ін. – К. : Логос, 2005. – 196 с. **3. Методичні рекомендації та матеріали для практичного використання у профілактичній роботі з учнівською молоддю // Позакласний час.** – 2000. – 231 с. **4. Особливості роботи з батьками з питань профілактики тютюнокуріння серед молоді / за заг. ред. Я. В. Колобової, І. О. Белової.** – К. : КМЦСССДМ, 2007. – 234 с. **5. Харченко С. Я.** Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.

Анотація. Ця стаття містить основні відомості про форми та методи профілактики девіантної поведінки підлітків, які використовуються соціальним педагогом школи.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика, форми та методи профілактичної діяльності.

Є. Є. Мамонова

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З НАРКОЗАЛЕЖНОЮ МОЛОДДЮ

В Україні в умовах політичної та економічної нестабільності, відсутності чіткої перспективи, невлаштованості життя, розмиті суспільної моралі, розгубленості перед загальними і особистими проблемами багато людей, особливо представників молоді, вдаються до вживання наркотиків як до специфічної форми захисту від усіх цих негараздів. Нині завдяки більш вільному доступу до наркотиків, молодь мусить бути стійкішою, щоб протистояти тиску ззовні. Якщо 30-40 років тому наркозалежність була типовим явищем в кримінальному середовищі, то за останні 15 років вона розповсюдилась в основному серед молоді, загрожуючи генофонду нації та самому її існуванню.

За останні 10 – 15 років вживання наркотиків та інших психоактивних речовин стало у молоді не стільки модним, скільки соціально прийнятним. У той же час у великій кількості людей, явно не залучених у цю проблему, відбулося „звикання” до проблеми наркоманії та алкоголізму. Наркоманія – це важке психічне захворювання, що виражається в хворобливому та непереборному стані, пристрасті до наркотичних засобів, ліків, таблеток, препаратів побутової хімії при їх систематичному вживанні. Відмовитися від наркотиків, якщо вже виникло захворювання, самостійно людина не може. Організм звикає, підвищується толерантність до наркотиків і людина починає вимагати все нових і нових доз. У кінцевому рахунку, це призводить до фізичної, психічної і моральної деградації особистості. Наркоманія – це медико-соціально-психологічна проблема і розглядати її необхідно в трьох основних аспектах: медичному, соціальному і психологічному. Не дивлячись на великий термін існування проблеми наркоманії в нашому суспільстві, питання її вирішення залишається актуальним [3].

Соціологічним дослідженням проблеми наркозалежності займалися А. Афанасьєв, Г. Заграє, А. Золотників. Предметом вивчення у роботах цих авторів є взаємозв'язок зловживання психоактивними речовинами з рівнем життя населення, соціальної агресією і злочинністю, суспільно-політичною пасивністю населення, а також з іншими негативними соціальними явищами. У сучасних дослідженнях, спрямованих на вивчення причин наркотизації, певне місце приділяється аналізу соціально-психологічних факторів (В. Битенский, Д. Ісаєв, А. Личко).

Якщо розглядати наркоманію як суспільну проблему, то на першому плані стоять соціальні причини її поширення. Про це свідчать історичні факти. Війни, національні та соціальні потрясіння завжди

збільшували кількість людей, які в наркотиках шукали спосіб полегшення свого внутрішнього стану та стимулюючий засіб в екстремальних умовах [5].

У цих умовах найбільш актуальним стає завдання створення реально діючої на державному і регіональному рівнях системи активної первинної профілактики зловживання психоактивними речовинами, заснованої на міжвідомчій та міждисциплінарній взаємодії психологів, педагогів, психіатрів-наркологів, працівників соціальних служб і правоохоронних органів. Вихідними, базовими принципами системи первинної профілактики повинні стати такі положення:

- залежність від наркотичних, психоактивних речовин легше попередити, ніж лікувати;
- в умовах загрозованої наркологічної ситуації цілеспрямовану увагу слід приділяти навчанню молоді життєвим навичкам протистоянню агресивному середовищу, яке провокує споживання наркотиків;
- цільовий вплив має бути комплексним і здійснюватися на особистісному, сімейному і соціальному (школа, суспільство) рівнях [2].

На психічному рівні впливу основною мішенню є патологічний потяг до наркотичної речовини. Тип застосовуваної терапії – „психотерапевтичних орієнтоване вплив”. Основні методи та засоби в цілому можна підрозділити на дві головні групи, що розрізняються за характером психотерапевтичного впливу: методи, які використовують переважно маніпулятивні стратегії; методи, які використовують розвиваючі особистість стратегії.

1. Методи маніпулятивного характеру адресовані головним чином до патологічних процесів; хворий розглядається як об'єкт впливів; мета впливу – зміна поведінки; патерналістське ставлення до клієнта з боку терапевта. До найбільш популярних методів цієї групи можна віднести: сугестивні методи (навіювання), їх мета впливу – зміна поведінки хворого. Що стосується сучасних методів сугестивної терапії, то все більшою популярністю користується підхід, заснований на особливій методиці введення в транс за допомогою спеціальних прийомів, що забезпечують „приєднання” терапевта до хворого і зворотний зв'язок; гіпнотерапія, яка дуже широко розповсюдилася в нашій країні. Основні проблеми, які вирішуються за допомогою гіпнотерапії – формування установок, підвищення самооцінки і впевненості у власних силах, руйнування небажаних стереотипів поведінки; ігрові методи (ситуаційно-психологічний тренінг): збирається група, визначаються теми, розігруються ролі. Зазвичай відтворюється ситуація, яка так чи інакше пов'язана з вживанням наркотиків; групові дискусійні методи – це психотерапевтичний вплив в малих групах, що функціонують на основі клієнт-терапії. Мета впливу – вироблення групового стилю мислення, поліпшення комунікацій, корекція образу „Я” і підвищення

самооцінки – все це реалізується за рахунок, безумовно, позитивного ставлення до наркотично залежних хворих, щирого його прийняття та емпатійного впливу.

2. Методи розвивального особистість характеру адресовані головним чином до нормативно-компенсаторним процесам; хворий розглядається як суб'єкт впливу; мета впливу – зростання особистості, взаємовідносини терапевта і клієнта партнерські: гештальт-терапія (принцип „тут і зараз”). За допомогою наркотиків хворий прагне піти від усвідомлення самого себе і самовираження, гештальт-терапія повертає його до самого себе, долаючи захисту, які створюють перешкоди для особистісного розвитку і досягнення зрілості. У результаті у клієнтів формується більш здорове і прийнятне існування без наркотиків, то, як вони більш повно живуть в сьогоденні; екзистенціальна терапія – апеляція до вищих ціннісних регуляторів та їх активізація в процесі обговорення таких проблем, як смерть, свобода, ізоляція, „терапія вирішення проблем” – методика, що допомагає клієнту прояснити наявні в нього проблеми; методика системної інтервенції – формування установок на отримання допомоги та лікування, полягає у підготовці та здійсненні впливу на хворого, по певному набору правил, силами найбільш значимих осіб з його оточення [5].

На соціальному рівні впливу основною мішенню є співзалежність, тип терапії – соціально-орієнтований вплив. Основні методи і засоби терапії: групи само- та взаємодопомоги, програма „12 кроків”. Її плюси: прості, але ефективні прийоми підтримки; добре враховує особливості психологічного статусу хворих із залежністю; легко інтегрується з іншими видами терапії; апелює до вищих духовних цінностей наркозалежних і активізує їх, вони отримують нові сили для боротьби зі своїм захворюванням [1].

Таким чином, можна зробити висновок, наркотики впливають на центральну нервову систему і мозок людини. Тому змінюються сприйняття, переживання, враження, чуттєві переживання. Проте сьогодні немає несуперечливого пояснення, чому людський мозок так жадає наркотиків. Незалежно від того, де знаходиться наркоман, яке економічне становище міста він має право розраховувати на кваліфіковану допомогу. Справитися з захворюванням самотужки, без будь-якої підтримки неможливо. Оскільки найчастіше наркотики починають вживати у підлітковому та юнацькому віці, основні зусилля профілактичної роботи слід спрямувати на цю вікову категорію. Ефективна профілактика вживання наркотиків серед молоді неможлива без широкого залучення до цієї роботи батьків, вчителів (викладачів), психологів навчальних закладів, їхні зусилля, серед іншого, мають бути спрямовані на раннє виявлення початку вживання молоддю психоактивних речовин.

Література

1. Альтушер В. Б. Наркомания: дорога в безодню / В. Б. Альтушер, А. В. Надеждин. – М. : Просвещение, 2007. – 201 с. **2. Березин С. В.** Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / С. В. Березин. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2003. – 341 с. **3. Пакин Ю.** Наркомания и алкоголизм: проблемы и новые возможности лечения / Ю. Пакин. – К. : ИНСАТ, 2000. – 129 с. **4. Проценко Е. Н.** Наркотики и наркомания / Е. Н. Проценко. – М. : Информ-М, 1999. – 291 с. **5. Ураков Г.** Наркомания: мифы и действительность / Г. Ураков. – М. : Медицина, 1990. – 271 с.

Анотація. У статті розглядаються методи соціально-педагогічної роботи з наркозалежною молоддю (сугестивні методи (навіювання), ігрові методи (ситуативно-психологічний тренінг), групові дискусії, терапія, групи само- та взаємодопомоги та ін.).

Ключові слова: молодь, наркоман, наркозалежні, наркотичні речовини, психоактивні речовини.

УДК 37.013.42:37.015.311

Ю. Г. Фоменко

ВАЖКОВИХОВУВАНІСТЬ ДІТЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Поняття важковиховуваності введено в науковий обіг на початку століття В. Кащенко. Він уживав терміни „виняткові діти”, підкреслюючи, що лікарі і педагоги мають справу з аномаліями, зумовленими не тільки органічними вадами, а й відхиленнями при нормальній психіко-соматичній конституції, які викликані неправильним способом життя, несприятливими соціальними умовами. Крім того, відхилення в поведінці, проблеми у відносинах з навколишнім середовищем, у сприйнятті соціальної інформації можуть бути пов’язані і з надмірністю прояву тієї чи іншої особливості [1, 1]. Ця проблема настільки актуальна, що вона розглядалася багатьма вченими, такими як: Л. Мардахаєв, Ф. Мустаєва, О. Безпалько, Ю. Василькова, Ю. Клейберг, В. Лютий.

Під важковиховуваною розуміється така дитина, яка для конкретного вихователя (вихователів) представляє певні труднощі. Це проявляється в поведінці дитини, його ставленні до інших дітей, вихователя, виховного впливу [2, 132].

На підставі аналізу сучасної науково-педагогічної літератури можна виділити 3 істотних ознаки, що становлять зміст поняття „важкі діти”. Першою ознакою є наявність у дітей або підлітків відхилення від

норми поведінки. Для зручності користуються скороченням „відхилення”. Норма і ступінь відхилення від неї найчастіше визначається тестовими та експериментальними методиками. Проте не всі параметри відхилення психологи і педагоги вміють сьогодні теоретично інтерпретувати і виміряти. Для характеристики поведінки, що відхиляється, використовують також спеціальні терміни „делінквентність” і „девіантність”. Під делінквентною поведінкою розуміють сукупність проступків, провинностей, дрібних правопорушень, що відрізняються від кримінальних, тобто кримінально караних, серйозних правопорушень і злочинів. Під девіантністю розуміють відхилення від прийнятих у суспільстві норм. В обсяг цього поняття включаються як делінквентне, так і інші порушення поведінки (від ранньої алкоголізації до суїцидних спроб).

Під „важкими” школярами розуміються, по-друге, такі діти та підлітки, порушення поведінки яких нелегко виправляються, коригуються. У зв'язку з цим слід розрізняти терміни „важкі діти” і „педагогічно занедбані діти”. Всі важкі діти, звичайно, є педагогічно занедбаними. Але не всі педагогічно занедбані діти важкі: деякі відносно легко піддаються перевихованню.

„Важкі” діти, по-третє, особливо потребують індивідуального підходу з боку вихователів і уваги колективу однолітків. Це не погані, безнадійно зіпсовані школярі, як неправильно вважають деякі дорослі, а такі, які потребують особливої уваги та участі оточуючих. Поняття „важкі діти” мало широке поширення в довоєнний час. Воно виникло не в науці, а в повсякденному житті [4, 6].

До важковиховуваних дітей у власному розумінні слова повинні бути віднесені функціональні випадки ухилення від норми в поведінці та розвитку. Природа таких випадків здебільшого полягає в психологічному конфлікті між дитиною і середовищем або між окремими сторонами і шарами особистості дитини. Тому вивчення важковиховуваних дітей завжди має виходити з дослідження основного конфлікту.

Оскільки кожен конфлікт, що призводить до утворення важковиховуваності, полягає в своєрідних, особистих, особливих умовах історії розвитку дитини, до вивчення важковиховуваних дітей слід застосовувати індивідуально-психологічні методи [3,184].

Радянські психологи і сучасні зарубіжні вчені заперечують вирішальний вплив на поведінку „важких” дітей генетичного фактору, спадкової обтяженості їх свідомості і дій. Природні передумови певних особливостей психіки, звичайно, є. Але діють вони не прямо, а через соціальні чинники. Тим часом чимала кількість учителів вважають, що це не так. Вони пов'язують появу „важких” дітей із поганою спадковістю. Подібні твердження свідчать про недостатність педагогічної грамотності таких учителів, небажання серйозно розібратися і витратити більше часу на „важкого” школяра.

Основні причини труднощів у вихованні окремих школярів у неправильних стосунках у сім'ї, у прорахунках школи, ізоляції від товаришів, у середовій дезадаптації взагалі, прагненні затвердити себе будь-яким способом і в будь-якій малій групі. Часто діє сукупність, комплекс усіх цих причин. Дійсно, нерідко буває, що учень погано навчається через негаразди в сім'ї, а це викликає зневагу до нього вчителів і товаришів по шкільному класу. Подібна обстановка призводить до найбільш небажаних змін у свідомості та поведінці такого учня.

Тут ми не будемо вказувати всіх причин, що викликають труднощі у вихованні. Корисніше конкретизувати сказане вище при аналізі певних категорій „важких” учнів [4, 10]. Найбільш типовими причинами (факторами) формування дітей, важких у виховному відношенні вказуються такі: а) спадкові – дитина успадковує від своїх предків і батьків психофізіологічні особливості свого організму, що так чи інакше обов'язково впливають на його розвиток і весь склад майбутнього Я, сприяють формуванню особливостей характеру, відхилень, які не завжди швидко і ясно виявляються батьками та педагогами; б) біологічні – придбані в ранньому віці внаслідок різноманіття факторів, що обумовлюють догляд за ним (штучне вигодовування, передача хвороби від матері-годувальниці, побутові умови, хвороби та особливості їх перебігу, недостатність харчування, забиття голови, травми тощо); г) соціальні – невміння батьків спостерігати і бачити своєрідність дитини, що потребує особливо спрямованого розвитку і виховання (до таких дітей належать гіперактивні, „нервові”, жваві, гіпоактивні, мляві, вперті, норовливі, тощо).

У розумовому вихованні важлива роль належить зацікавленості. Вона прокидається в дитині непомітно для тих, хто її оточує. Її витoki в самій природі людини. Дослідження фахівців переконливо показують, що її можна розвивати, гальмувати і навіть „закупорити”. Знайомлячи дитину з тими чи іншими речами, предметами, явищами, вихователь забезпечує його спрямований розвиток. І чим більше відкриттів, тим більше все нових і нових питань виникає у дитини, тим більше вона дивується, радіє. Якщо цього не відбувається, то у дитини формується несприйнятливність, яка робить його важким в навчанні та вихованні [2, 134 – 136].

Виділяють три типові групи важковиховуваних дітей. Перша група – це нормальні діти, які під впливом зовнішніх факторів деформовані. Важковиховуваність їх визначається глибиною деформації особистості, її моральних (духовних) основ. Вона має місце у вигляді поверхневої деформації особистості. Це така деформація, яка не встигла ще змінити, „спотворити” моральні підвалини (духовності) особистості. Друга група – це діти, які під впливом внутрішніх факторів мають психічні відхилення (емоційна збудливість, слабкість стримуючих центрів і сильна схильність до всякого роду душевних переживань), що істотно

позначаються на їх моральних позиціях, звичках, уподобаннях і проявах. Ці відхилення – наслідок важкої спадковості, різних органічних вад нервової системи та психіки. Такі діти не потребують спеціального медичного режиму. Для них характерні погана опірність психіки шкідливим впливом, підвищена емоційна збудливість, слабкість стримуючих центрів і сильна схильність до всякого роду душевних переживань. До представників цієї групи відносяться психоневротики, істерики, неврастеніки, діти з різного роду дефектами в емоційній і вольовій сферах. Третя група важковиховуваних – обдаровані діти. Людська психіка настільки багата і різноманітна, закони її самоорганізації так складні і химерні, що часто видатні люди виявляються такими тільки тому, що вся енергія їх психіки зосередилася в одній її частині, надала їй дивовижне багатство і силу. Доля такої людини залежить іноді від простої випадковості. Якщо зовнішні умови життя складуться так, що вдасться реалізувати сильну і багату сторону своєї психіки, всі будуть вважати її видатною людиною. При несприятливих зовнішніх умовах – це буде типовий невдаха [2, 139 – 141]

Важковиховуваність характеризується проявом неприйняття вимог вихователя. Практика свідчить про те, що можна виділити наступні форми їх прояву:

- відкрито-екстремістська (спроби блокувати, нейтралізувати вплив вихователя за допомогою створення психологічного вакууму, „приклеювання” глузливих прізвиськ, демонстрації невизнання і т.п.);
- приховано-екстремістський (зовні дитина підтримує дії вихователя, особливо в його присутності, але робить усе, щоби протистояти їх реалізації);
- відкрито-агресивна, у вигляді бойкоту дій вихователя, своїми діями, відкрито активізуючи оточуючих на протидію;
- саркастична, що виявляється не тільки в недовірі до вихователя, а й невірі в його цілі і способи їх досягнення;
- байдужа, що виражається в несприйнятті і не реагуванні на дії вихователя;
- формальна по відношенню до особистості та діяльності вихователя, недовіра до нього.

Обидва, і вихователь, і вихованець, у даному випадку, живуть в абсолютно різних часових і просторових вимірах. Найважливіше завдання різних категорій вихователів – забезпечення найбільш доцільної педагогічної діяльності з попередження важковиховуваності дітей та підлітків. Для цього необхідно:

- глибоке знання батьками своєї дитини, вихователями – особливостей вихованців;

- вміння педагогічно грамотно враховувати різноманіття факторів, що впливають на своєрідність розвитку та виховання дитини, формування у неї важковиховуваності;
- вміння найбільш доцільно реалізувати свої виховні можливості;
- вміння навчити дитину баченню світу, розвивати її розумові здібності з самого раннього дитинства;
- вміння педагогічно грамотно організовувати взаємодії основних суб'єктів виховання.

Пропонуються наступні поради з виховання та спілкування з важковиховуваними дітьми.

1. Якщо дитина проявляє садистські нахили, жорстока по відношенню до інших людей, тварин – це проблема емоційного і психічного стану. В такому стані потрібно звертатися до дитячого психотерапевта.

2. Якщо дитина гіперактивна – потрібна консультація педіатра, який поставить діагноз і призначить лікування.

3. Якщо дитина запальна або войовнича – переконайтеся, чи саме батьки не провокують таку поведінку. Треба бути уважним, роз'яснювати наслідки такої поведінки, щоб дитина вчилася регулювати свої стосунки з іншими людьми.

4. Якщо дитина не вміє стримувати гнів, необхідно залучити її до активного слухання, щоб вона вчилася вербально висловлювати агресію і знімати збудження, нервозність.

5. Ні в якому разі не застосовувати фізичні покарання.

6. Роз'єднати хулігана і жертву. Зайняти хулігана корисною роботою, щоб його енергія використовувалась з корисною метою.

7. Привчати дітей самих вирішувати свої проблеми настільки, наскільки це можливо, без стороннього втручання.

8. Доброзичливість і теплі стосунки з такими дітьми, постійне спілкування і вміння слухати дитячі проблеми, переконання, а не фізична сила – це допоможе запобігти агресивності.

9. Уважно вислухайте дитину, прагніть до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий і ви готові зрозуміти і прийняти його. Не перебивайте і не показуйте свого страху. Ставтеся до нього серйозно, з повагою.

10. Запропонуйте свою підтримку і допомогу. Постарайтеся переконати, що даний стан (проблема) тимчасові і швидко пройдуть.

11. Зацікавтеся, що саме турбує підлітка.

12. Використовуйте слова, пропозиції, які сприятимуть встановленню контактів.

13. Звертайтеся по допомогу, консультацію до фахівців (лікаря, психолога), якщо щось насторожило вас у поведінці підлітків [5].

Таким чином, треба весь час аналізувати процес і результат впливу на дитину, вчасно усувати причини, що породжують важковиховуваність. Як уже говорилося, важким підліток стає тоді, коли

збігається відразу кілька несприятливих чинників і причин: бездоглядність, педагогічні помилки і нездоровий вплив сім'ї. У висновку хочу сказати, що важковихованість позначає відхилення в поведінці і психіці дитини, учня, що вимагає посиленої уваги педагогів, індивідуалізації засобів впливу для їх подолання. Також серед типових груп важковиховуваних можна виділити: нормальних дітей, які під впливом зовнішніх факторів деформовані; дітей, які під впливом внутрішніх факторів мають психічні відхилення (емоційна збудливість, слабкість стримуючих центрів та ін); обдарованих дітей.

Найважливішим завданням різних категорій вихователів є забезпечення найбільш доцільної педагогічної діяльності з попередження важковихованості дітей та підлітків.

Перспективи подальшого розвитку проблеми важковиховувано-сті полягають у забезпеченні здорового морально-психологічного мікроклімату, підвищенні ефективності методів виховання і перевиховання.

Література

1. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция : Исправление недостатков характера у детей и подростков / В. П. Кащенко. – М. : Просвещение, 1994. – 223 с. **2. Мардахаев Л. В.** Социальная педагогика / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с. **3. Выготский Л. С.** Основы дефектологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Лань, 2003. – 654 с. **4. Степанов В. Г.** Психология трудных школьников / В. Г. Степанов. – М. : Академия, 1997. – 320 с. **5.Зверева Е. П.** Опыт воспитательной работы гимназии города Геничека с трудновоспитуемыми детьми, правонарушителями, учениками, которые хронически не посещают учебное заведение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gimnasia.genichesk.com.ua/others/p_difficult.htm

Анотація. Стаття містить інформацію про сутність поняття „важковиховувані діти”, інформацію про стан вивчення даної проблеми. Також розглядаються причини появи таких дітей і підлітків, розкриваються питання про типові групи важковиховуваних, форми прояву важковихованості і проблеми їх виховання. Надані поради щодо виховання проблемної дитини.

Ключові слова: важковиховувані діти, гіперактивні, гіпоактивні, обдаровані, виховання, дитина, відхилення, форми.

О. С. Чернягова

ДИТЯЧА ПРОСТИТУЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема дитячої проституції в останні 10 років набула підвищеної гостроти. Сьогодні про дитячу проституцію говорять тоді, коли її ознаки вперше проявляються до досягнення особою 18 років. Згідно останнім висновкам спеціальної комісії ООН з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії 10% жертв торгівлі людьми становлять діти віком від 13 до 18 років, серед них 85% дівчат, а згідно останнім даним дослідження, проведеним Українським інститутом соціальних досліджень, серед жінок, що займаються проституцією, 11% складають діти віком від 12 до 15 років та 20% – у віці від 16 до 17 років [3, 361; 5].

Метою даної статті є узагальнення та систематизація знань про проблему дитячої проституції в Україні та виділення основних напрямків роботи з попередження дитячої проституції в українському суспільстві .

На нашу думку, дитяча проституція – це, в першу чергу, проблема соціально-педагогічна. Існують різні теорії, що пояснюють причини дитячої проституції – це генетичні (В. Тарновський, А. Федоров), психологічні (З. Фрейд) та соціальні (Ч. Ломброзо) теорії. Так, генетична теорія розглядає саме вплив спадкових факторів, що призводять до занять проституцією дітей. Психологічні теорії дають різноманітні пояснення дитячої проституції: теорії особистісних рис підкреслюють наявність у ундивіда обумовлених якостей, що призводять до такої суспільної поведінки ; це можуть бути різного роду залежності, труднощі у спілкуванні з однолітками, відсутність прагнення до освіти. Соціальні ж теорії, на відміну від усіх інших, вивчають цю проблему не на рівні розвитку і становлення конкретної особистості, а на рівні взаємовідносин дитини з різними соціальними групами [3, 363] .

М. Галагузова виділяє наступні причини схильності дітей до занять проституцією:

1) неблагополучні сім'ї. Такі сім'ї, як правило, мають матеріальні складнощі, в них має місце фізичне або психологічне насилля над дитиною, серед членів таких сімей є люди з кримінальним минулим;

2) відсутність родини або відсутність одного з батьків, або заміна його мачухою чи вітчимом;

3) раннє залучення дітей до вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин, сексуальні домагання з боку дорослих ;

4) бажання бути матеріально незалежним від батьків;

5) сексуальна активність підлітка, якому бракує сімейної та матеріальної підтримки;

б) недостатня інформованість підлітків про статеві відносини, відсутність сексуального виховання з боку батьків;

7) безконтрольність та байдужість до позашкільних справ дітей [3, 363 – 364].

Дитина, що опинилася у сфері проституції, проходить кілька етапів, що перетворюють „нормальну” поведінку в девіантну. На *першому етапі* дитина набуває статус людини низшого рівня, з спотвореними моральними нормами. На *другому етапі* досягаються певні сексуальні знання та вміння як теоретичного, так і практичного характеру. *Третій етап* характеризується тим, що в свідомості дитини складаються переконання, що природні статевих стосунків за коханням між чоловіком та жінкою не існує. *Четвертий етап* закріплює усвідомлення негативного відношення суспільства до заняття проституцією, внаслідок чого підліток відчуває себе людиною другого сорту [3, 367].

Поведінка дітей, що займаються проституцією, принципово відрізняється від поведінки дорослої повії такими характерними відмінностями:

- неусвідомленість здійснюваних вчинків. На відміну від дорослих повій, що цілеспрямовано займаються проституцією для отримання прибутку, у дітей в якості основних мотивів виступають прагнення до самоствердження, цікавість, бажання виглядати дорослим;

- отримання плати за сексуальні послуги у різних формах. Це можуть бути косметика, одяг, алкогольні напої, вечеря в ресторані, тютюнові вироби;

- продаж свого тіла у будь-якому місці по бажанню клієнта;

- залякування, шантажування підлітка можливим обнародуванням заняття проституцією перед значущою групою однолітків, батьками або шкільним колективом у випадку відмови займатися цим видом діяльності [3, 361 – 362].

За останнє десятиріччя в Україні сформувалася думка про те, що дитяча проституція стосується лише дітей безпритульних, як найбільш незахищених членів суспільства. Однак це не зовсім так. Наразі серед неповнолітніх повій з – поміж дітей з асоціальних сімей зустрічаються все більше „жриць кохання” з благополучних сімей. Також дуже часто в категорію повій потрапляють випускники дитячих будинків [4]. Якщо підліток не отримує схвалення соціально-прийнятними засобами, не може реалізувати себе в соціально значущій діяльності, не потрапляє в поле зору педагогів та вихователів, то виникає заміна соціальних норм антисоціальними, соціально значущої діяльності аморальною, кримінальною та злочинною, а замість педагогів приходять кримінальні авторитети, які вплутують його в протиправні дії, експлуатуючи здоров'я, піддаючи небезпеці його життя [3, 364 – 365].

Порівнюючи діяльність сутенерів початку ХХ століття і тих, хто успішно організовує проституцію неповнолітніх в наш час, можна знайти однакові особливості організації цього процесу. Початковий етап їхньої

діяльності передбачає організацію сутенером своєї діяльності шляхом вкладання коштів у купівлю або оренду приміщень, де будуть „працювати” молоді дівчата. Наступний етап – купівля „живого” товару. Для цього використовуються такі прийоми:

- газетні оголошення (рубрики „Робота”, „Розваги”, „Запрошується”, „Пропонується” тощо);
- пропозиції роботи до дітей-безхатченків;
- через модельні агенства (примушування неповнолітніх топ-моделей до сексуальних стосунків);
- через всесвітню мережу Інтернет;
- залучення неповнолітніх до зйомок у порнографічних фільмах [2, 448].

Ще одна форма залучення підлітків дозаять проституцією – насильницьке викрадення дитини у стані алкогольного сп'яніння, з подальшим моральним або фізичним подавленням особистості .

Крім того, заняття проституцією тісно пов'язане з індустрією розваг та фактично легалізоване в масажних салонах, ігорних закладах .

Третій етап уявляє собою продаж „товару”, тобто повії [3, 366].

Дитина, що зазнала сексуального насилля, являє собою людину з низькою самооцінкою, з постійним відчуттям провини, він завжди знаходиться у стані страху та займає пасивну життєву позицію [4].

Нерозробленість державних та наукових підходів до усвідомлення самої проблеми дитячої проституції, бездіяльність соціальних, медичних та правових служб на тлі яскравих описів гарного життя та величезних прибутків у засобах масової інформації, відсутність грамотного статевого виховання в освітніх закладах та безпомічність батьків у родині становлять дітей перед необхідністю самостійно вирішувати цю проблему, робити власний вибір.

Неграмотне рішення цієї проблеми самими дітьми в силу їхнього юного віку та недостатнього соціального досвіду призводить до сумних наслідків, на яких іноді зосереджують увагу державні, суспільні та приватні організації. До таких наслідків можна віднести : підірване дитяче здоров'я, обтяжене побоями, кримінальними абортами, венеричними захворюваннями, СНІДом, наркоманією та алкоголізмом; сексуальна комерція; психічні травми, що призводять до руйнації особистості дитини [3, 358 – 359].

Аналіз причин зростання проституції у молодіжному середовищі говорять про необхідність цілеспрямованої роботи з дітьми та підлітками, яка б дозволила нейтралізувати вплив провокуючих факторів, що підштовхують молодь до занять проституцією.

Основною умовою організації такої діяльності є комплексний підхід до рішення даної проблеми як з боку різноманітних спеціалістів, так і з боку різних інститутів виховання .

С. Пальчевський виділяє такі стратегічні напрями роботи соціального педагога з підлітками, схильними до проституції:

- визначення причин, які штовхають молодь до занять проституцією (випадкові обставини; особливості родини чи оточення);
- планування інтегрованих заходів, спрямованих на зміну неблагополучного оточення клієнта. Залучення до зміни його громадських сил, релігійних організацій ;
- розвиток психосексуальної культури потенційних жертв проституції;
- у випадку наявності матеріалів, що засвідчують втягування дорослими неповнолітніх у проституцію, ініціювати відкриття відповідної судової справи;
- на основі вивчення особистості клієнта як складної організованої системи, її внутрішніх закономірностей розвитку відшукати те місце, „уколовши” яке, можна збудити процес доцільної самоорганізації цієї системи. Поле пошуку такого місця найчастіше пов'язане з діючими „потенціалами”. Засобами збудження їх найчастіше слугують факти, події, обставини, ситуації, які справляють імпресуючий вплив, будучи безпосередньо чи посередньо пов'язаними з фундаментальними основами внутрішнього психологічного „дому” особистості [2, 449].

На рівні ж освітнього закладу, що є одним із інститутів виховання підростаючого покоління, можна виділити такі форми виховної роботи з профілактики проституції у молодіжному середовищі:

- виховання в дитині високоморальних якостей та норм;
- формування установки неприйняття проституції;
- інформаційно-просвітницька робота з дитиною та його родиною;
- соціально-педагогічна та психологічна підтримка дитини;
- пропаганда здорового способу життя;
- організація дитячого дозвілля;
- підготовка дитини до соціального самозахисту та формування стійкої життєвої позиції;
- соціальне загартовування дітей та підлітків [3, 371].

Говорячи про можливі шляхи попередження дитячої проституції необхідно відзначити такі нормативні документи, що захищають дітей від сексуального насилля: це, по-перше, Конвенція ООН про права дитини, яка була підписана Україною 21 лютого 1990 року та, по-друге, це Конституція України, як головний нормативно-правовий документ нашої країни.

В Конвенції ООН про права дитини у статті 34 зафіксовано, що „держави-учасники зобов'язуються захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації”. Однак до цього часу практично ніяких реальних кроків у напрямку опрацювання та здійснення державної політики по відношенню до дітей і підлітків, що займаються проституцією, зроблено не було. Що ж стосується Конституції, то

кримінальна відповідальність за заняття проституцією була скасована Верховною Радою України 12 січня 2006 року – наразі це не злочин, а звичайне адміністративне порушення, що карається складанням протоколу та штрафом від 87 до 175 гривень. Однак у Кримінальному праві України є ряд статей, що „супроводжують” проституцію: звалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154), статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості (стаття 155), розбещення неповнолітніх (стаття 156 Карного Кодексу) [1, 290 – 291]. Але заходи, що містяться у цих статтях, на практиці використовуються дуже рідко, через складність доведення складу злочину проти дитини, що займається проституцією.

Розглядаючи проституцію як гостру соціальну проблему потрібно пам'ятати про таке явище українського соціуму, як дитяча проституція. Про дитячу проституцію говорять тоді, коли її ознаки вперше проявляються до досягнення особою 18 років. Дитяча проституція є, в першу чергу соціально-педагогічною проблемою, тому що, як правило, у сферу проституції „втягуються” діти з неблагополучних, асоціальних сімей, якими бракує уваги не тільки з боку родини та батьків, а ще й з боку різноманітних соціальних інститутів. Проходячи кілька етапів становлення девіантної поведінки, дитина згодом стає людиною зі спотвореними моральними нормами, що переконана у відсутності статевого стосунку без оплати, вона являє собою людину з низькою самооцінкою, її постійно супроводжує відчуття провини та страх. Також серед наслідків дитячої проституції виступають підірване дитяче здоров'я, венеричні захворювання та психологічні травми, що призводять до руйнації особистості. Зважаючи на наслідки заняття проституцією для дитини, законодавство України майже не захищає дітей від сексуального насилля, за виключенням декількох статей Карного Кодексу.

Аналізуючи все вищевикладене зростає необхідність у комплексній профілактичній та попереджувальній роботі дитячої проституції.

Література

- 1. Кримінальне право** : навч. посіб. для дист. навчання / М. М. Тітов, А. О. Ляш. – К. : Ун-т «Україна», 2005. – 544 с.
- 2. Пальчевський С. С.** Соціальна педагогіка : навч. посіб. – К. : Кондор, 2009. – 560 с.
- 3. Социальная педагогика** : учебник для студентов обучающихся специальности «Социальная педагогика» / Г. Н. Штинова, М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова ; под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2008. – 447 с.
- 4. <http://zkan.com.ua/main/soc/108-budushhego-net-detskaya-prostituticia-i-ukraina.html>**
- 5. <http://tema.in.ua/article/1827.html>**

Анотація. У статті розкривається погляди різних дослідників щодо причин схильності дітей до занять проституцією, прийоми залучення дітей до занять проституцією, а також наслідки дитячої проституції. Проаналізовано напрями роботи соціального педагога з дітьми, схильними до проституції та форми профілактики проституції у молодіжному середовищі.

Ключові слова: проституція, дитяча проституція, сексуальне насилля, профілактика.

УДК 37.013.42:343.544-053.6

О. В. Шехавцова

ПРОСТИТУЦІЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Після розпаду Радянського Союзу Україна стала на шлях демократії та соціальних перетворень. Трансформаційні процеси торкнулися всіх аспектів суспільного життя.

Поряд з позитивними надбаннями, які принесла незалежність, формуванням ринкових відносин, багатопартійність, свободою слова тощо, в країні з'явилися економічна криза, політична нестабільність, різке збіднення значної частини населення, втрата ціннісних орієнтирів у культурі, недоліки в стратегічних питаннях освіти та виховання. Все це впливає на моральне виховання та духовний стан молодого покоління. Поряд з наркоманією, токсикоманією, алкоголізмом та іншими негативними проявами, „розквітає” проституція, яка поступово стає звичним і постійним явищем у нашому суспільстві. Проституція – (пізньолат. *prostitutio*. від лат. *Prostitutio* – виставляю для розпусти, ганьблю), вид поведінки, що соціально-відхиляється. Поведінка – система взаємозв'язаних дій, здійснюваних суб'єктом з метою реалізації певної функції і вимагаючи його взаємодії з середовищем. Проституція є результатом глибоких соціальних, економічних і моральних деформацій суспільного розвитку [1].

Так, згідно зі статистичними даними, у січні 2011 року промислове виробництво в Луганській області України зменшилося порівняно з січнем 2010 року на 25,9 %, що спричинило значне скорочення робочих місць. Рівень безробіття жінок (розрахований за методологією Міжнародної організації праці) у 2011 році в Україні складав 6,6 % до економічно активного населення від 15 до 70 років. У тому числі у віці 15-24 роки – 20,2 %, 25-29 років – 9,0 %, 30-34 років – 3,5 %. Жінка – особа, протилежна чоловіку по статі, та, яка народжує дітей і годує їх грудьми, жінка рівноправна з чоловіком, жінка – мати. На нашу думку, жінка, у нинішній непростій ситуації, на відміну від чоловіка, має менше

можливостей бути захищеною у складних економічних процесах, тому шукає „прийнятні” для неї способи вирішення фінансових та матеріальних проблем іншим, не традиційним шляхом і часто стає на шлях проституції.

Отже, мета статті – теоретично обґрунтувати чинники поширення проституції в молодіжному середовищі.

Проблема проституції, яка сягає в глибину століть мала місце у різних країнах і у всі часи. Тому її не випадково називають „найдревнішою професією”. У своїх працях їй приділяли увагу такі науковці як: К. Маркс, Ф. Енгельс, А. Бебель, А. Бердяєв, М. Гернет, Е. Дюпуї та інші. У Радянському Союзі ця проблема замовчувалася. Вважалося, що проституція – це пережиток капіталізму і немає потреби розглядати цю проблему та шукати ефективні засоби боротьби з нею. Лише за часів „перебудови” у сатиричному журналі „Крокодил” з’явилася перша стаття про „нічних метеликів”, яка наробила багато галасу в суспільстві. Згодом художній фільм „Интердевочка” підвів підсумок нашим сумнівам і вказав на те, що проституція у нас існує. Праці сучасних соціологів та соціальних педагогів Я. Гілінського, І. Блоха, О. Демків, І. Горпиненко, Л. Іванової, В. Набоки, І. Зверєвої, О. Безпалько, С. Харченко та ін. спрямовані на висвітлення проблем і механізму секс-бізнесу, зв’язку проституції з іншими делінквентними проявами – наркоманією, алкоголізмом, злочинністю з метою її поступового подолання. Делінквент – (від лат. delinquens. родовий відмінок delinquentis – здійснююча провина), в англо-американському праві особа, що не виконана покладеного на нього через закон або договір обов’язку, допустила яке-небудь порушення, що зробило злочин і т.п. – звідси терміни: делінквентність (порушення або злочин), делінквентний (невиконаний обов’язок).

Існують різноманітні визначення поняття „проституція”. За висловом І. Зверєвої, „проституція – це сфера знеособлених емоційно, позашлюбних, безладних, здійснюваних за плату статевих стосунків” [3 180]. Як вважає, професор С. Голод, „під проституцією розуміється така форма позашлюбних сексуальних стосунків, яка не базується на особистій схильності або чуттєвій потребі, при цьому для однієї із сторін важливим стимулом є заробіток” [1]. За висловом святого Ієроніма „проституткою є жінка, яка віддається похоті багатьох чоловіків” [7].

Що ж маємо сьогодні? В останні роки на телебаченні, радіо, на сторінках періодичної преси секс-бізнес став предметом жвавого обговорення. З одного боку наголошується на його пагубному впливі на підростаюче покоління, ганебність, аморальність цього явища. З іншого – на ліберальне ставлення громадськості до цієї проблеми. Справа у тому, що в державі не створений механізм подолання проституції, а навпаки – по мимо волі підігрівається нездоровий інтерес до неї. Свідомством тому є розмови серед представників влади, різних політичних партій про легалізацію проституції, впровадження оподаткування для „трудівниць

кохання” створення профспілок, які будуть захищати їх інтереси, забезпечення їх пенсією.

Безумовно, боротьба з проституцією вимагає термінових та невідкладних дій. Адже відкриті кордони, розвинена транспортна мережа, мобільний зв'язок. Інтернет сприяють швидкому поширенню інформації, і проституції. Значна кількість молодих дівчат для заняття проституцією виїжджає в інші країни. Деякі вітчизняні автори вказують, що за оцінками міжнародних організацій, щорічно з пострадянських країн вивозять у сексуальне рабство за кордон не менше 50 тис. жінок.

За дослідженням В. Набоки, з України здійснюється експорт жінок на світові ринки інтимного бізнесу Туреччини, Польщі, Угорщини, Чехії, Греції, Росії, Арабських Еміратів, Ізраїлю, США, Японії та інших країн. Міжнародним співтовариством Україна визнана країною транзиту і постачання жінок на ці ринки, а громадянки України складають значну частину „живого” товару на відкритих і таємних ринках продажі людей Європи й Азії [2, 3].

Тому, слід зазначити, що Україна стала третьою державою Європи поряд з Бельгією й Німеччиною, які на законодавчому рівні визнали торгівлю людьми тяжким злочином і встановили міру покарання за неї.

Сексуальна революція, яка відбувається у нашому суспільстві, вкрай негативно впливає на свідомість підростаючого покоління. Легко доступність сексуальних утіх помилково сприймається молодими людьми як позитивний результат демократичних перетворень у країні. Бажання отримати сексуальне задоволення з однієї сторони та гроші швидко і без особливих зусиль з іншої (як говорила одна малолітня повія: „головне, що не треба нічого робити”), стало приманливим для багатьох жінок та чоловіків. До того ж систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг з метою отримання доходу, не передбачає кримінальної відповідальності, а лише карається штрафом від п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів або громадськими роботами на строк до ста двадцяти годин.

За останні роки в Україні проституція поширюється значними темпами. Її „полоненими” стає значна кількість молодих дівчат. Сутенери, звідниці, різного роду злочинці шляхом обману, шантажу, малюванням нереальних перспектив (швидке збагачення, цікаві подорожі, корисні знайомства тощо) втягують дівчат, інколи хлопців, у сексуальний бізнес. Вони забезпечують повіям охорону, доставку до місця призначення, пошук клієнтів, і, як правило, отримують дві третини виручки. У більшості випадків сутенерами виступають жінки – колишні проститутки та особи з кримінальним минулим.

Сутенери, використовуючи фізичне насилля, психологічний тиск, спонукають молодих дівчат та жінок до заняття проституцією під їх контролем з метою отримання фінансових прибутків. Така діяльність карається у законодавчому порядку.

Втягнення або примушення до зайняття проституцією, сутенерство є кримінальним злочином передбаченим ст. 303 КК України.

За дослідженням Л. Іванової, в нинішній час у залежності від психофізичних особливостей, особистих задатків і соціальних роздумів, які призводять до виходу жінки „на панель”, повій можна розділити на дві категорії.

1. „Порочні”, у яких нахил до проституції закладався ще в сім’ї. Це, як правило, дочки. У таких сім’ях існує культ жорстокості, обману, лицемірства, повної соціальної деградації батьків, інших членів родини. Дівчата з таких сімей стають повіями, тому що, на їх думку, ця професія добре оплачується. Але як правило, вони самі дуже швидко деградують, мають певні проблеми з психічним та фізичним здоров’ям, закінчують своє життя в злиднях та самоті, у кращому випадку, в лікарні або тюрмі.

2. „Випадкові”. Ця категорія молодих людей стала на шлях проституції з незалежних від них причин. Вони морально деградовані значно менше. Бідність, злидні, безпритульність, дитяча цікавість спонукали до заняття проституцією. „Випадкові” проститутки звертають на себе увагу чоловіків яскравістю та розкішшю свого вбрання. Разом з тим, соромляться знайомих, тому „практикують” у тих частинах міста, де їх не знають.

У той же час І. Зверева і Г. Лактіонова вважають, що більшість жінок стають на шлях проституції не через серйозні економічні чи фінансові труднощі, а через зовнішні неконтрольовані чинники (згвалтування, статева ненормальність у минулому, ненормальне життя в батьківській сім’ї, труднощі у стосунках з ровесниками, відсутність прагнення до освіти, бажання стати незалежною від сім’ї) [3, 180 – 181].

Різноманітність соціального середовища, майнове розшарування суспільства впливають на типи проституції, які теж змінюються. Сьогодні, на думку соціологів, існують „дорожні”, „залізничні”, „іподромні”, „музичні” проститутки, „клубні”, „брючніці”, „вокзальні”, „готельні”, „квартирні”, „банні”, „телефонні”, ті які діють організовано у бригаді, стихійні, що працюють самостійно на свій страх та ризик. За оперативними спостереженнями це в основному жінки від 15 до 40 років. Серед них учні, студентки, працюючі і безробітні, особи без визначеного місця проживання [4, 9].

Останнім часом в Україні значно розповсюдилась дитяча та підліткова проституція. Заняття проституцією підлітком – це неодноразовий (не менше двох разів) вступ дівчини, якій не виповнилося 17 років, у статеві стосунки за винагороду з особою чоловічої статі. За різними даними в Україні існує 27 тис. малолітніх проститутток.

Що ж стає причиною того, що молоді дівчата стають на слизький та небезпечний шлях проституції?

Потрібно погодитися з думкою соціологів, які вважають, що частіше повіями стають дівчата, які:

- відірвані від своєї сім’ї (студентки, учні ПТУ і т. п.);

- з неблагополучних сімей;
- перенесли у дитинстві психосексуальну травму, після чого у них виникла хвороблива цікавість до статевих відносин;
- схильні до делінквентної поведінки. Вони складають основну масу підліткових повій.

Дослідження показують, що мотиви заняття проституцією, шляхи залучення до проституції дівчаток-підлітків можуть бути найрізноманітнішими: бажання вижити в складних економічних умовах; заробити гроші найбільш „простим” і легким способом; насильницькі дії батьків, які спонукають дівчинку до проституції: наслідування прикладу дорослих повій (матері, сестри, знайомих жінок), приклад подруг.

У цій справі їм активно допомагає преса, Інтернет, модельні агентства, участь у фото сесіях.

Сьогодні без особливого напруження на шпальтах українських газет можна знайти оголошення, які запрошують працювати танцівницями у нічних клубах, саунах, масажних кабінетах, казино і т. ін.. супроводжуючими „прес-секретарями”, вчитися на курсах топ-моделей. Небезпечно широке розповсюдження отримала дитяча порнографія. За неофіційними даними за п'ятихвилинну участь у порнозйомках оплата підліткови складає від 7 до 10 доларів, а вартість касети у незаконному продажі коштує від 500 до 700 доларів. Наявність подібних фільмів сформувала коло зацікавлених осіб, які купують подібну продукцію, розвиваючи таким чином секс-індустрію [5, 9].

На мою думку, важливо відмітити, що безладні статеві стосунки призводять до ранньої небажаної вагітності, неврозів, серйозних психічних розладів, зараження „трудівниць кохання” різними захворюваннями: гонореею, сифілісом, ВІЛ/СНІДом, соціально-небезпечними хворобами: туберкульозом, проказою іншими інфекційними хворобами.

Діяльність у секс-бізнесі нерідко супроводжується активним вживанням алкогольних напоїв, ін'єкційних наркотиків, токсичних речовин.

Однак, незважаючи на негативні наслідки проституції, в Україні існують різні підходи щодо її подальшої „долі”. Українське суспільство поділилося на прихильників її легалізації і противників цього зла.

За дослідженнями В. Вариводи і С. Костянтінова (Національна академія внутрішніх справ України) виявлено, що прибічники „законності” стверджують: узаконення секс-бізнесу сприятиме посиленню контролю за проститутками і проституцією, станом їх здоров'я, виведе з „тіні” великий за розмірами оборот коштів. Активні противники легальної проституції доводять, що ефективного контролю створити неможливо. Так, на думку професора І. Горпинченка, (Український інститут сексології і андрології), легальна проституція – це міф, бо отримати економічну користь від її легалізації буде неможливо

тому, що сам по собі цей бізнес є кримінальним, і будуть створені такі схеми, які допоможуть ухилитися від сплати податків.

Створити ефективну систему медичного контролю буде також проблематичним. За його словами, повії перші усвідомили небезпеку ВІЛ-інфекції і тому постійно використовують презервативи.

Медичні картки на повій у медичних закладах стануть джерелом поширення інформації про їх господарів, що це „небажано для трудівниць кохання”.

Санітарні книжки ніхто з повій заводити не буде, тим більше показувати їх потенціальному клієнтам.

Як буде виглядати пенсійне забезпечення експовій, також невідомо, їх вихід на „професійну пенсію” становить 35-40 років. Як і за чий рахунок вони будуть доживати до 55 років? [7].

Зважаючи на вищезазначене, можна сказати, що легалізувати проституцію значить засвідчити про загальнодержавну моральну деградацію. Якщо сьогодні визнаємо проституцію легальною, то недалеко вже й до „узаконення” наркотиків, торгівлі людьми. Але найважливіше, потрібно змінити людську свідомість стосовно глобальної проблеми проституції. Сьогодні все більше людей розуміють негативну значимість цього антисуспільного явища.

Соціальний і моральний збиток, який заподіюють повії суспільству, не визначається кількістю і якістю інтимних послуг, а лише наявністю фізичної (венеричні захворювання, СНІД, гепатит „С”) і моральної (розірвані шлюби, психічні розлади тощо) шкоди, проявів суїцидальної поведінки окремих осіб.

Тому на суспільство покладається відповідальність за організацію в молодіжному середовищі соціально-педагогічної роботи як з представницями секс-індустрії, так і з тими, хто регулярно користується їх послугами, це і буде темою нашого подальшого дослідження.

Література

- 1. Силласте Г. Г.** Социальная дискриминация женщин как предмет социологического анализа / Г. Г. Силласте, Г. Ж. Кожамжарова // Социс. – 1997. – № 31. – С. 15 – 20.
- 2. Набока В. М.** Торгівля жінками в Україні як вид латентних соціальних відносин : автореф. дис. канд. соціол. наук : 22.00.03 – Харків, 2003. – 17 с.
- 3. Соціальна робота в Україні :** навч. посіб. / за ред. І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2004. – 256 с.
- 4. Любов за деньги :** Кров и горе. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2008. – 205 с.
- 5. Иванова Л.** Подростковая проституция: о некоторых аспектах проблемы / Л. Иванова // Воспитание школьников. – 2002. – № 6. – С. 24 – 29.
- 6. Важлива інформація.** – К. : Центр навчальної літ-ри, 2007. – 277 с.
- 7. Горпинченко И.** Мифы о легализации проституции / И. Горпинченко // Здоровье. – 2007. – № 1. – С. 12 – 18.
- 8. Жінки за кордоном //** Одеські вісті. – 2002. – 25 грудня. – С. 2.

9. **История** проституции. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2009. – 314 с.
10. **Смелзер Н.** Социология : пер. с англ. – М. : Академия, 1994. – 330 с.

Анотація. У статті висвітлюються чинники, що сприяють поширенню у суспільстві такого негативного явища як проституція. Наводяться статистичні дані про кількість „трудівниць кохання” в Україні за останні роки.

Ключові слова: поведінка, проституція, жінка, делінквент.

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 37.013.42:316.624

А. С. Кіященко

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

На сьогодні проблема злочинності серед неповнолітніх є однією з найбільш актуальних у зв'язку з негативними соціальними наслідками та поширеністю цього явища. Причинами делінквентної поведінки підлітків є: низький рівень економічного розвитку країни, соціальний стан суспільства, зміна ціннісних орієнтацій, несприятливі сімейно-побутові відносини, відсутність контролю над поведінкою, надмірна зайнятість батьків, слабка матеріальна база родини.

Відхилення від загальноприйнятих соціальних і морально-етичних форм поведінки підлітків ставлять серйозні задачі перед сім'єю, школою і суспільством в цілому.

Проблема профілактики підлітків делінквентної поведінки не є новою у педагогічній, соціологічній та психологічній літературі. Проблемам розуміння сутності та форм делінквентної поведінки присвячено роботи В. Ковальнової, Р. Овчарової, І. Рудакової та ін., які виявили зв'язок між підлітковим віком та делінквентністю; особливостями протиправної поведінки підлітків займалися такі дослідники як С. Бочарова, Г. Бочкарьова, І. Жданова та ін.; питання профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків досліджували В. Оржехівська, Н. Максимова, Н. Заверико та ін., які визначили загальні напрями й тенденції щодо подолання антисоціальних проявів у поведінці підлітків.

Однак, напрями соціально-педагогічної діяльності з профілактики делінквентної поведінки не є ретельно розробленими у соціально-педагогічній літературі, що й зумовило вибір теми нашої статті, мета якої – розкрити особливості соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Делінквентна поведінка – поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною. У широкому значенні делінквентна поведінка – це злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки та дисциплінарних вимог. У вузькому значенні делінквентною поведінкою в науковій соціально-педагогічній

літературі називають некримінальні правопорушення чи протиправну поведінку дітей та підлітків. Протиправну дію, що лежить в основі делінквентної поведінки називають деліктом, а особу, якій властива така поведінка, делінквентом [7].

Правопорушення – одна з форм антисоціальної, делінквентної поведінки, яка спрямована проти інтересів суспільства в цілому або особистих інтересів громадян [1].

У соціально-педагогічній літературі надається така класифікація правопорушень, яка заснована на багатоманітні чинників, що сприяють розвитку антисуспільних форм поведінки, що в свою чергу призводить до визначення наступних типів підлітків-делінквентів:

Субкультурний правопорушник значним чином схильний до наслідування дорослих із найближчого соціального оточення – агресивних антисоціальних моделей. Як правило, таке наслідування користується підтримкою підгрупи, в якій прийняті форми поведінки і цінності, що йдуть врозріз із існуючими загальноприйнятими нормами.

Невротичний правопорушник антисоціальні дії вчинює на основі невротичного розв'язання неусвідомленого інтрапсихічного конфлікту, тобто провокуючим порушенням норм поведінки є могутнє і неусвідомлене відчуття вини, яке приховує під собою „заборонні едипові бажання”. Однією з причин вини може бути ненависть, яку здуджують у дітей батьки постійними фізичними покараннями. Підліток із відчуттям вини підсвідомо шукатиме покарання, яке сприйматиме як необхідне викуплення вини. У зв'язку з тим, що він не може бути покараний за вибір, зроблений ним самим, постраждалий здатний піти на реальне правопорушення.

Психопатичний правопорушник, вчинюючи подібні антисоціальні дії, нге відчуває вини. Психопатію пов'язують із сильною емоційною депривацією у віці немовляти та в ранньому дитинстві, яка спрочинюється не тільки відсутністю досвіду близьких стосунків, а й відчуженням. Психопат, як і невротичний правопорушник, здатний здійснювати повторні правопорушення. Але коли перший здійснює їх під впливом внутрішньої тривоги і сильного відчуття вини, демонструючи терпимість до покарання як вдячність за звільнення від цього відчуття, то другий виявляє счильність до них внаслідок нерозвинутої совісті і демонструє терпимість до покарання як спробу створити умови останнього найсприятливішими.

Органічний правопорушник відзначається інтелектуальним відставанням через пошкодження кори півкуль головного мозку. Такий підліток часто неухажний і гіперактивний та імпульсивний. Хоч робота з ним виходить за рамки компетентності соціального педагога, однак, на думку дослідників, виявлення стійкості антисуспільної діяльності з боку „дефективних дітей” чи дітей із пошкодженням мозку може залежати і від того, наскільки їх дефекти „провокують” батьки та інші дорослі з найближчого оточення на ворожість і реакції неприйняття.

Психотичний правопорушник здійснює проступок через спотворене сприйняття дійсності [4].

Причини протиправної поведінки слід шукати в соціальних умовах існування людини і особливостях її особистості, перш за все у мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової сфери.

Серед соціальних чинників правопорушень можна виділити: загострення соціальних проблем (зниження рівня життя, проблеми зайнятості і працевлаштування); неефективна робота соціально-культурної сфери, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля; неефективне законодавство; кризу системи народної освіти; низький рівень правової, педагогічної культури населення; поширення зловживання алкоголем, наркотичними речовинами.

Мотивами протиправної поведінки є: безпосереднє досягнення умов, необхідних для існування; самоствердження (на соціальному, соціально-психологічному, індивідуальному рівні); страх перед можливою агресією, небезпекою, бажання упередити реальний або уявний напад на себе); переніс агресії на іншу особу; бажання отримати гострі відчуття (ігрова мотивація) [9].

П. Самігін виділяє такі причини злочинності серед підлітків: негативний вплив сім'ї та ближнього оточення; стереотипна поведінка, несумісна із суспільними цінностями (пропаганда наркотиків, культивування статевої розбещеності); невміння та небажання педагогів формувати позитивні ідеали в учнів в умовах плюралізму; розпад системи працевлаштування підлітків і виховання їх у трудових колективах [6].

Вивчення підходів до причин і проявів делінквентної поведінки у неповнолітніх дає змогу зробити висновок про наявність двох центрично спрямованих чинників: зовнішніх і внутрішніх.

До зовнішніх факторів відносять: брак інституту сім'ї; глибоке розшарування суспільства за соціальним і матеріальним статусом; поширення наркоманії, алкоголізму; брак загальнонаціональної виховної ідеї в організації навчально-виховного процесу; зруйновану систему позашкільної освіти, особливо у сільських регіонах; фінансування клубів, гуртків за залишковим принципом; брак практичних дій працівників кримінальної міліції у справах дітей щодо організації та проведення профілактичної і превентивної роботи у школах тощо [2].

Профілактика правопорушень спрямована на подолання чинників, що сприяють учиненню правопорушень та формуванню схильності до протиправних дій.

Функції профілактики багатогранні:

- діагностична (виявлення причин і факторів відхилення у поведінці);
- реабілітуюча (перевиховна, спрямована на подолання негативних проявів у поведінці);

- координуюча (кооррдинація зусиль усіх зацікавлених виховних інститутів у попередженні і подоланні асоціальної поведінки);
- прогностична (передбачення можливих негативних явищ у поведінці неповнолітніх).

Серед напрямів профілактичної роботи можна виділити:

- правову освіту, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблем (лекції, кіно-, відеолекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ);
- надання консультативної допомоги у вирішенні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування в ЗМІ);
- надання кризової соціально-психологічної допомоги (кризові стаціонари, служби „Телефон довіри”);
- соціально-педагогічну допомогу сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, сім'ям з проблемними дітьми (сімейне консультування, кризове втручання, позбавлення або обмеження батьківських прав);
- створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заходи, конкурси, вуличні ігрові майданчики);
- профілактику наркоманії та алкоголізму [9].

Всі профілактичні заходи можна розподілити на три типи: первинна, вторинна і третинна профілактика.

Первинна, або переважна соціальна профілактика спрямована на збереження і розвиток умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя дітей і на попередження несприятливого впливу на нього факторів соціального і природного середовища. Первинна профілактика є масовою і найбільш ефективною. Вона базується на комплексному системному вивченні впливу умов і факторів соціального і природного середовища на здоров'я і розвиток дитини.

Завданням *вторинної* (ранньої) профілактики є якомога раніше виявлення негативних змін в поведінці дитини, що дає можливість також попередити їх подальший розвиток. Вторинна, або рання профілактика базується на результатах масової діагностики різноманітних аспектів життєдіяльності дітей і є індивідуальною в плані корекції систем життєдіяльності і життєзабезпечення організму.

Третинна, або цілеспрямована профілактика правопорушень неповнолітніх – це сукупність заходів, спрямованих на попередження переходу відхилень у поведінці в більш важку стадію. Третинна профілактика також індивідуальна, вона містить заходи по виявленню і усуненню конкретних недоліків сімейного, шкільного і суспільного виховання, а також цілеспрямовану роботу з тими підлітками, які мають відхилення в поведінці від моральних і правових норм, з окремими

групами, колективами по уникненню несприятливих наслідків їх поведінки [3].

Особливостями соціально-педагогічної роботи є те, що вона проводиться в соціумі. Тому соціальна робота щодо проблем правопорушень має за мету:

- запобігання розповсюдженню правопорушень як соціального явища, їх нагativним наслідкам;
- запобігання формуванню схильності до протиправної поведінки, створення умов для уникнення протиправних дій кожною людиною;
- створення умов для повернення до нормального життя осіб, схильних до протиправної поведінки [8].

Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки необхідна для того, щоб розвивати у підлітків відчуття сумління та провини, повагу до загальноприйнятих норм і законів держави, усвідомлення правової відповідальності за свої вчинки, нормального фізичного та психологічного розвитку.

Література

- 1. Дивицьна Н. Ф.** Соціальна робота с неблагополучними детьми и подростками : конспект лекцій / Н. Ф. Дивицьна. – Ростов н/Д : «Феникс», 2005. – 288 с.
- 2. Луценко Ю. А.** Діти-правопорушники: що робити? / Ю. Луценко. – К. : Шк. світ, 2010. – 128 с.
- 3. Оржеховська В. М.** Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. – К. : Логос, 1996. – 352 с.
- 4. Пальчевський С. С.** Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
- 5. Паскаль О. В.** Технології соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. – Харків : Бурун Книга, 2011. – 288 с.
- 6. Самыгин П. С.** Девиантное поведение молодежи / П. С. Самыгин. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 440 с.
- 7. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія** / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літ-ри, 2008. – 336 с.
- 8. Харченко С. Я.** Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 143 с.
- 9. Соціальна педагогіка: технологічний аспект** : наук.-метод. посіб. : у 2 ч. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – Ч.1. – 383 с.

Анотація. У статті розглянуто теоретичне підґрунтя делінквентної поведінки підлітків, надана класифікація основних видів протиправної поведінки, проаналізовані чинники виникнення такої поведінки, надані рекомендації щодо профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Ключові слова: делінквентна поведінка, правопорушення, субкультурний правопорушник, невротичний правопорушник,

психопатичний правопорушник, органічний правопорушник,
психотичний правопорушник.

УДК 37.013.42:343.265-053.6

Д. О. Кононович

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З УМОВНО ЗАСУДЖЕНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Позбавлення волі як вид покарання є необхідним і дієвим засобом боротьби із злочинністю. Разом з тим, воно поєднане з багатьма негативними соціальними і соціально-психологічними наслідками. Один з них полягає в тому, що процес перевиховання злочинця протікає в середовищі, глибоко дефектному в педагогічному і моральному аспектах.

Україна посідає одне з перших місць серед країн Європи за високим рівнем притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Основними видами злочинів залишаються майнові: із загальної кількості засуджених неповнолітніх у 2009 р. 43,9 % засуджені за вчинення крадіжок, 26,3% – за вчинення грабежів та розбоїв [2].

Широке застосування стосовно засуджених неповнолітніх практики покарання з випробуванням засвідчує, що каральна політика в нашій країні за останні роки змінюється в бік її гуманізації. Однак, немає розвинутої системи ресоціалізації й контролю за місцем проживання. При її відсутності гуманна каральна політика стає слабкою ланкою профілактичної діяльності, що спричинює зростання повторної (рецидивної) злочинності серед цієї категорії неповнолітніх.

Усе це зумовлює особливу роль і місце розробки та застосування нових технологій роботи з умовно засудженими підлітками і актуальність дослідження цієї проблеми з соціально-педагогічних позицій.

Проблема організації виховної роботи із умовно засудженими неповнолітніми була предметом дослідження юристів, педагогів та психологів. Юристи в основному обґрунтували доцільність застосування такої міри покарання (Г. Гаверов, А. Примаченок, В. Сидорова), практику її застосування (В. Ломако, В. Марченко, В. Ніколюк, В. Сташис, В. Тацей), окремі аспекти профілактики рецидиву (Г. Баяхчева, Г. Попова, Є. Стумбіна).

У психолого-педагогічному аспекті ця проблема торкається: профілактики правопорушень неповнолітніх (М. Аванесов, Ю. Александров, В. Оржеховська), методики виховання важковиховуваних підлітків (В. Баженов, З. Зайцева, Р. Оганесян), перевиховання неповнолітніх злочинців в умовах виховної колонії

(І. Башкатов, П. Вівчар, В. Кривуша), антинаркогенного виховання неповнолітніх (Н. Максимова, М. Окаринський, В. Оржеховська).

Правові аспекти протиправної поведінки підлітків та молоді вивчалися в наукових працях Г. Кригера. Загальні проблеми соціально-педагогічної та соціальної роботи з дітьми та молоддю, схильними до протиправної поведінки, розглядали І. Зверева, А. Капська та ін. Проблеми виховної та психокорекційної роботи з соціально дезадаптованими дітьми розглядали І. Трубавіна та ін. Проблемам застосування альтернативних покарань присвячені праці О. Беци, М. Панасюка та ін.

Сьогоднішній стан виховання неповнолітніх правопорушників не відповідає потребам і вимогам суспільства через відсутність належної системи виховної роботи з ними, що призводить до скоєння значною частиною з них повторних злочинів. Це проявляється в недосконалісті змісту їх виховання, неврахуванні особливостей умовно засуджених неповнолітніх, відсутності чіткого розподілу обов'язків інституцій, причетних до виховного процесу, їх взаємодії в профілактичній діяльності з попередження скоєння умовно засудженими правопорушень та повторних злочинів. Це обумовило вибір теми нашої статті, **мета** якої: визначити соціально-педагогічні технології, які сприятимуть ефективному процесу перевиховання умовно засуджених підлітків.

Ураховуючи відхилення у свідомості й поведінці умовно засуджених неповнолітніх, зміст виховної роботи з ними повинен охоплювати такі проблеми:

1) засвоєння правил людського спілкування і норм моралі, формування важливих для цієї категорії осіб моральних почуттів (честі, обов'язку, відповідальності, гуманізму, совісті, сорому) і подолання грубості, жорстокості та інших негативних якостей;

2) формування правової свідомості і правомірної поведінки, подолання помилкових уявлень про правові норми, усвідомлення своєї вини за скоєне і справедливості міри покарання;

3) формування поваги до протилежної статі, почуття відповідальності в статевих стосунках;

4) виховання несприйнятливості до наркогенних речовин, формування морально-психологічних „гальм” щодо їх вживання; виховання поваги до праці і людей праці, результатів людської праці, суспільної і приватної власності;

5) формування розуміння користі знань для удосконалення своєї особистості і прагнення оволодіти ними;

6) формування розуміння краси в побуті, праці і поведінці; подолання жаргону, лихослів'я [3].

Можна виділити такі принципи положення у роботі з правопорушниками: по-перше, цілісне комплексне вивчення особистості не заради вивчення, а для вдосконалення даної особистості загалом; по-друге, вивчення соціального оточення вихованця, в якому він реально

виховується; по-третє, на цій основі індивідуальний підхід до виховання особистості неповнолітнього. Важливим є виховання за системою „перспективних ліній”, у якій розробляються для кожного неповнолітнього конкретні завдання, вибір шляху їх виконання, сприяння в реалізації завдань, допомога неповнолітньому в подоланні труднощів.

Для фахівця, який здійснює виховання умовно засуджених, важливо виходити із принципу виправності неповнолітнього. Вчинення повторного злочину такою особою – це „еволюційний процес”. Реальною боротьбою з цим є усунення всіх умов, факторів, негативних явищ: бездоглядності, ухилення від суспільно корисної праці, навчання, пияцтва, ненормального сімейного виховання неповнолітнього.

Важливим аспектом виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками є допомога їм бачити свою життєву перспективу відповідно до їх реальних можливостей, але без несправедливого ущемлення їх прав і законних інтересів. Можливості у всіх повинні бути рівними.

Координаційну діяльність з організації виховання умовно засуджених неповнолітніх покладено на служби у справах дітей. При їх координаційній ролі виховання правопорушників здійснюється в сім'ях, педагогічних і трудових колективах, у місцях проведення дозвілля.

Серед форм діяльності з координування зусиль міліції, суду й інших державних органів і громадських організацій, спрямованих на попередження рецидивної злочинності та її причин, можна виділити такі, як: спільне вивчення стану і динаміки рецидивної злочинності неповнолітніх, розробка і здійснення заходів у боротьбі з нею; підвищення рівня спеціальної підготовки працівників, які беруть участь у боротьбі з рецидивом; узгоджене ведення правової пропаганди [4].

Вирішальна роль сім'ї у вихованні умовно засудженого неповнолітнього визначається такими факторами: більшість свого часу він проводить у сімейному колі; батьки мають змогу постійно бути поруч, допомагати йому, здійснювати за ним нагляд, контролювати; впливом сімейних стосунків, матеріальною залежністю; впливом специфічної емоційно-почуттєвої атмосфери між батьками і дітьми.

Організація виховання умовно засудженого неповнолітнього в колективі, де він навчається чи працює, здійснюється у співпраці педагогів цих колективів з працівниками органів у справах дітей та безпосередньо через колектив. Така форма роботи з правопорушником обумовлена специфікою самого колективу, його основною діяльністю, особовим складом, чисельністю членів колективу.

У роботі з такими неповнолітніми необхідна психологічна корекція їхніх поглядів, свідомості, а можливо і руйнування помилкових уявлень про моральні й правові норми. Оскільки причина важковиховуваності лежить набагато глибше, ніж у стосунках з формальним колективом, у неправильно сформованих особливостях особистості сім'єю, школою в

ранньому дитинстві, тому і виховання правопорушника є складним процесом, що вимагає організації його виправлення в усіх сферах життя. Умовами при цьому є різнобічність, системність, поетапність.

У навчальних колективах використовуються такі форми виховної роботи з правопорушниками: проведення індивідуальних та групових бесід педагога, профілактичних бесід з неповнолітніми в присутності педагогів закладу і працівників органів у справах дітей, розгляд неправомірної поведінки підлітка на зборах класу чи групи, винесення питання його неправомірної поведінки на розгляд ради профілактики закладу, виклик у навчальний заклад батьків у разі порушення ним дисципліни, направлення подання про недотримання ним норм поведінки до органів у справах дітей.

Ефективним є виховання засудженого неповнолітнього в умовах колективу, коли він залучається до активної діяльності та суспільно позитивних відносин. Коли уміло та вдумливо керують процесом його виправлення педагоги і наставники [1].

У роботі з підлітками використовуються два шляхи: „м'який”, що включає бесіди, установлення контактів та ін. і „твердий” шлях, коли застосовуються штрафи, приміщення в спеціалізовані установи. І в тім, і в іншому випадку в профілактичній роботі бере участь поліція.

Умовно роботу можна розділити на два етапи. Перший пов'язаний з діагностикою, що містить у собі вивчення ситуації, що зложилася навколо підлітка (положення в родині, школі, середовищі вільного часу) і вивчення мотиваційної сфери наймолодшої людини (він сам визначає значимі для нього проблеми, наприклад, труднощі взаємин або професійного самовизначення). Цей етап завершується складанням разом з підлітком і його родиною плану рішення виниклої проблеми й висновком контракту між бюро й клієнтом. Контракт передбачає тільки моральну відповідальність, він не має юридичної чинності.

Другий етап – рух за виробленим планом, що містить у собі колись всі психосоціальну допомога шляхом регулювання ситуації навколо підлітка. Паралельно ведеться робота з розвитку навичок і вмінь самого підлітка.

Умовно засуджений парубок, має можливість зв'язатися із соціальним працівником у будь-який час доби. У цілому, основні обов'язки соціального працівника полягають у встановленні довірчих відносин, ретельному вивченні ситуації й особистісних особливостей клієнта, складанні плану роботи, контракту, у встановленні й координації контактів із працівниками різних установ, у забезпеченні прогресу в роботі й допомозі з боку соціального оточення [5].

Таким чином, ресоціалізація умовно засудженого неповнолітнього є доволі складним цілеспрямованим процесом, в основі якого лежить комплекс заходів, спрямованих на повернення і формування у неповнолітнього необхідних умінь, навичок та набуття можливостей для життя у суспільстві з дотриманням правових норм. Запорукою успішної

ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього є усвідомлення ним власної провини та щире каяття у скоєному.

Література

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк. – К. : Центр учбової літ-ри, 2010. – 336 с.
2. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні [Текст] : виступ під час представлення у Верховній Раді Спеціальної доповіді до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини 22 грудня 2010 року / Н. Карпачова // Голос України. – 2011. – 1 червня. – С. 6 – 7.
3. Парфанович І. І. Проблеми перевиховання умовно засудженого неповнолітнього в сім'ї / І. І. Парфанович // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка і психологія. 1998. – №2. – С. 31 – 34.
4. Парфанович І. І. Система виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми: навчальний посібник / І. І. Парфанович. – Тернопіль : ТИПУ, 2005. – 175 с.
5. Соціальний захист родини й дітей: закордонний досвід. – К. : Інститут соціальної роботи, 2000. – 321 с.

Анотація. У статті розкриваються соціально-педагогічні технології, які сприятимуть ефективному процесу перевиховання умовно засуджених неповнолітніх.

Ключові слова: умовно засуджені підлітки, злочинність, правопорушення, ре соціалізація, соціально-педагогічні технології.

УДК 343.22-053.6

Н. Г. Соха

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

На сьогоднішній день проблема правопорушень неповнолітніх є і залишається однією з гострих проблем українського суспільства. Над пошуком шляхів її вирішення працює широке коло фахівців різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства тощо.

Правопорушення, є порушення права, акт, протилежний праву, його нормам, закону. Здійснити правопорушення – означає „переступити” право [4, 5].

Кожне окреме правопорушення конкретне: воно здійснюється конкретною особою, у визначеному місці і часі, суперечить діючому правовому порядку, характеризується точно визначеними ознаками. Разом із тим всі антисоціальні явища, мають загальні риси.

Соціальні явища, що обумовлюють правопорушення, називаються причинами й умовами. Під причиною розуміється явище (чи їхня сукупність), що породжує інше явище, розглянуте, як наслідок. Зв'язок між причиною і наслідком носить закономірний характер, що означає, що дана причина, у відповідних умовах викликає визначений наслідок.

Таким чином, правопорушення – це свідомий, вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки [4, 6].

Суспільна небезпека, шкідливість правопорушень характеризує їх як негативні соціальні явища. Негативної оцінки заслуговує й особа, що зробила правопорушення.

У залежності від характеру правопорушень і санкцій за їхнє здійснення, правопорушення поділяються на злочини і проступки.

Злочином називається суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), заборонені карним законодавством під погрозою покарання.

Проступками називаються винні протиправні діяння, що не є суспільно небезпечними, можливе застосування не покарань, а стягнень.

За статистичними даними на сьогодні правопорушення неповнолітніх мають таку структуру: правопорушення, пов'язані з наркотиками – 2,8 %; хуліганство – 6,2 %; крадіжки – 70,5 %; правопорушення проти життя та здоров'я – 2,1 %; інше – 9,4 % [3, 329].

Правопорушення серед молоді все більше набувають групового характеру. Питома вага правопорушень, учинених групами, становить понад 70 %. Сьогодні підлітки в Україні вчиняють понад 300 правопорушень.

Мета роботи – теоретично розглянути профілактику правопорушень серед неповнолітніх.

Згідно Кримінального кодексу, неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18-річного віку. Серед неповнолітніх в КК виокремлюється ще ряд категорій осіб, зокрема: малолітні, тобто ті, які не досягли 14-річного віку, новонароджені діти, діти, які не досягли 16-річного віку, тощо.

Коли йдеться про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх, то має значення виокремлення серед них таких, що досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В такому сенсі неповнолітніми слід вважати осіб, які досягли 16-річного, в ряді випадків 14-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років. Особа вважається такою, що досягла відповідного віку не в день свого народження, а з 0 годин наступної доби.

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. Ця позиція базується на міжнародно-правових актах, зокрема Декларації прав

дитини, у Преамбулі якої зазначається, що неповнолітні, у зв'язку з їх фізичною і розумовою незрілістю, потребують спеціальної охорони і захисту, включаючи належний правовий захист.

Неповнолітній вік розглядається як обставина, пом'якшувальна відповідальність. Так, відносно неповнолітніх не передбачене застосування деяких видів покарання, зокрема – виняткової міри, а максимальний термін позбавлення волі складає 10 років.

Слід також відзначити широке застосування в судовій практиці відстрочки виконання вироку, яка в даний час реалізується у відношенні приблизно половини всіх неповнолітніх, засуджуваних до позбавлення волі. Крім того, певна частина порушників (більше 20%) звільняється від покарання або кримінальної відповідальності: матеріали по них або передаються в комісії у справах неповнолітніх, або до них застосовуються примусові заходи виховного характеру:

- 1) запобігання;
- 2) передача під нагляд батьків або осіб, що їх замінюють, або спеціалізованого державного органу;
- 3) покладання обов'язку загладити заподіяну шкоду;
- 4) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього. У разі систематичного невиконання заходів виховної дії суд може притягати правопорушника до кримінальної відповідальності.

Таким чином, реальне кримінальне покарання виконується у відношенні менш ніж половини підлітків, що скоюють кримінально карані діяння. Враховуючи те, що відносно повнолітніх не передбачено низки покарань, а окремі (наприклад, штраф, виправні роботи) застосовуються дуже обмежено. Основним видом реального (виконуваного) покарання є позбавлення волі, яке особи, засуджувані в неповнолітньому віці, відбувають у виховних колоніях.

Якщо ж підліток, що вчинив правопорушення, не досяг віку залучення до кримінальної відповідальності, тобто йому не виповнилося 14 років, або застосування до нього міри кримінального покарання визнається недоцільним, але він, проте, потребує особливих умов виховання, то такий підліток спрямовується до спеціальної навчально-виховної установи.

У науковій літературі правопорушником визначається як особа, що здійснила чи здійснює правопорушення. Розроблено також певні типології правопорушників, зокрема за характером антисоціальної спрямованості та ціннісними орієнтаціями, за глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості.

За характером антисоціальної спрямованості та ціннісними орієнтаціями виділяють такі типи правопорушників:

- з негативно зневажливим ставленням до особи, що здебільшого вдаються до агресивно насильницьких дій;

- з корисними спонуканнями, пов'язаними з ігноруванням права власності, що здійснюють розкрадання, шахрайство;
- з індивідуалістичним, антисоціальним ставленням до різних нормативних установок та своїх обов'язків, схильні до хуліганських дій, самоуправства, непокори законним вимогам представників влади;
- з легковажно безвідповідальним ставленням до існуючих норм поведінки та законів. Сюди належать необережні правопорушення.

За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості правопорушників розподіляють на такі категорії:

- ситуативний – правопорушення вчинено під впливом несприятливих обставин;
- випадковий – правопорушення вчинено вперше, а правопорушник до цього характеризувався соціально позитивною поведінкою;
- нестійкий – особа вчинила правопорушення уперше, проте раніше мала делінквентну поведінку;
- злісний – особа раніше вчиняла правопорушення, проте не притягувалася до відповідальності, чи притягувалася без позбавлення волі;
- особливо злісний – це правопорушник, який постійно вчиняє правопорушення та притягується до відповідальності.

Передумовою кримінальної поведінки неповнолітніх є девіантна поведінка, яку визначають як комплекс асоціальних вчинків, які мають стійкі негативні соціокультурні характеристики, порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Багато вітчизняних та зарубіжних учених займаються вивченням проблем девіантної поведінки неповнолітніх та можливостей її попередження (Дж. Боулбі, Л. Берковець, Е і Ш. Глюк, А. Кеттле, Д. Райт, С. Рейтаін.) [4, 12].

Досить поширеними теоріями, що намагалися пояснити відхилення в поведінці неповнолітніх відповідно до особливостей та закономірностей людської психіки є різновиди „теорії фрустрації”.

Американський вчений Л. Берковець визначає фрустрацію як відповідну реакцію на будь-яке втручання в людську діяльність, спрямовану на досягнення певних життєвих планів, важливої для індивіда мети. Неможливість людини досягнути бажаний результат викликає негативні емоційні реакції, що є внутрішньою умовою формування агресивних проявів.

Відомі американські вчені Елеонора і Шелдон Глюк, які обстежили п'ятсот неповнолітніх з девіантною поведінкою дійшли до висновку, що більшість із них почали виявляти ознаки відхилень у поведінці в дитинстві. Тому з метою профілактики правопорушень неповнолітніх

вчені запропонували „прогнозування поведінки неповнолітніх”, яке полягає в ретельному обстеженні дітей раннього віку та виявленні в них криміногенних властивостей [1].

В останні роки зростає кількість правопорушень, скоєних неповнолітніми. У той же час відбувається реформування кримінально-виконавчої системи та пошук видів покарань, альтернативних позбавленню волі, як громадські роботи та обмеження волі. Такі види покарань відповідають принципу гуманізму державної політики у сфері застосування та виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх.

Суб'єктами профілактики правопорушень є державні органи та громадські організації, посадові особи й окремі громадяни, які цілеспрямовано на різних рівнях здійснюють заходи з виявлення та усунення причин та умов, що сприяють скоєнню правопорушень.

На мою думку, основними причинами правопорушень неповнолітніх є:

1. Соціально-економічні: зубожіння населення; відсутність цивілізованих ринкових відносин; розвиток, тіньової економіки; зростання в суспільстві соціальної напруги, рівня безробіття, зокрема серед молоді (кожний третій випускник школи й ПТУ та кожний п'ятий випускник вищих навчальних закладів – безробітні). Окрім цього, політична нестабільність загострює економічну та соціальну ситуацію в Україні.

2. Несприятливе сімейне оточення (сорок відсотків неповнолітніх правопорушників виховувалося в неблагополучних сім'ях: з них 30 % – у неповних, 45% – у конфліктних, 25 % – в асоціальних і кримінальних сім'ях). У той же час шістдесят відсотків неповнолітніх правопорушників виховувалося в зовнішньо благополучних сім'ях, проте, з них 55 % виховувалося в матеріально незабезпечених сім'ях, 35 % – у сім'ях із низьким культурно-освітнім рівнем батьків, а 10 % – у досить заможних родинах) [3, 334].

3. Проблеми у взаємостосунках неповнолітнього в шкільному середовищі (антипедагогічні методи роботи вчителів із важковиховуваною дитиною, конфліктні ситуації в класному колективі, неуспішність у навчанні, слабкий зв'язок між школою та сім'єю).

Окремо потрібно виділити низький рівень правової освіти та виховання в школі та сім'ї й формування на цій основі правового нігілізму – негативного або байдужого ставлення до норм державного права.

4. Негативний вплив позашкільного середовища: скорочення системи закладів дозвілля для неповнолітніх призводить до незайнятості вільного часу дітей та підлітків (в Україні три тисячі населених пунктів не мають жодного закладу культури, 6,5 тисяч культурних закладів зачинено, а ще 500 знаходяться в аварійному стані); негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили та агресію.

Окрім цього, неформальні та кримінальні об'єднання втягують неповнолітніх до вчинення правопорушень такими шляхами:

а) спекулюванням на клановій залежності (піднесенні виняткового статусу членів певного кримінального угруповання);

б) заохоченням таких негативних рис людини як жадібність, скупість, прагнення до надмірного ризику тощо;

в) демонстрацією хибного психологічного захисту;

г) відкритим психологічним (погроза компрометації, шантаж, залякування) та фізичним (побиття, тілесні ушкодження) насильством;

д) проханнями про допомогу, порадами, настановами тощо.

Поширення в суспільстві „фонових” та взаємопов'язаних із правопорушеннями явищ як алкоголізм, наркоманія, проституція, ВІЛ-інфекція (СНІД) підвищують рівень втягнення неповнолітніх до противоправних учинків. Наприклад, спектр правопорушень, пов'язаних із наркотичними речовинами є досить широким.

5. Вікові особливості психіки підлітків, які сприяють анти суспільним проявам (акцентуація характеру, реакція групування, реакція емансипації, почуття дорослості, прагнення до самоствердження, емоційна неврівноваженість, підвищена збудливість, комфортність тощо).

6. Біологічними та генетичними причинами вчинення неповнолітніми правопорушень є порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку.

7. Екологічні – негативний вплив факторів природного середовища.

Отже, у процесі проведення профілактичної роботи соціальному педагогу потрібно в кожному конкретному випадку враховувати весь спектр причин учинення правопорушення та механізми формування кримінальної поведінки неповнолітніх. Одним із напрямків профілактичної роботи являється правове виховання.

Як відомо, правове виховання – це цілеспрямований процес, який передбачає озброєння вихованців правовими знаннями та вміннями й формування на цій основі правосвідомості та правової поведінки законотворчого громадянина.

А. Капська визначає соціально-правове виховання як цілеспрямовану систематичну діяльність державних органів та соціальних інститутів, яка спрямована на здобування дітьми та молоддю правових знань, перетворення їх в особисті переконання, формування на їх основі правосвідомості та правової поведінки. Дослідниця також запропонувала модель соціально-правового виховання школярів, яка складається з соціально-правового світогляду, активної життєвої позиції та соціального захисту інтересів [3].

Тобто, правове виховання учнів повинно включати в себе не тільки озброєння знаннями щодо адміністративної та кримінальної відповідальності, а також засвоєння учнями знань щодо своїх прав у

сім'ї, школі, суспільстві. Неповнолітні також повинні набувати різних соціальних умінь, володіння якими призводить до соціальної компетентності особистості.

На сьогоднішній день в Україні основними органами й службами в справах неповнолітніх та спеціальними установами, що здійснюють соціальний захист і профілактику правопорушень неповнолітніх є:

1. Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих і районних у містах рад.

2. Школи соціальної реабілітації та професійно-технічні училища соціальної реабілітації.

3. Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

4. Притулки для неповнолітніх.

5. Суди.

6. Кримінальна міліція у справах дітей.

7. Приймальники-розподільники для неповнолітніх.

8. Виховно-трудова колонія державного департаменту України з питань виконання покарань.

9. Інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, окремі громадяни, що беруть участь у здійсненні соціального захисту та профілактики правопорушень неповнолітніх у межах своєї компетенції.

В їх роботі методика профілактики правопорушень серед неповнолітніх – це сукупність методів попередження і недопущення у неповнолітніх відхилень від соціально позитивної поведінки в сім'ї, школі, суспільстві.

Як відомо, профілактика правопорушень неповнолітніх у сім'ї проводиться недостатньою мірою. На основі аналізу результатів опитування батьків неповнолітніх з'ясувалося, що 78,8 % батьків проводять зі своїми дітьми бесіди правового характеру, роз'яснюючи сутність моральних і правових норм, заборон. Проте батьки зазначили, що більшість таких бесід мають повчально-залякуючий характер. Окрім цього, 50% батьків не знали, що неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності [4; 5].

Таким чином, детальний аналіз причин правопорушень неповнолітніх дає змогу окреслити основні напрями діяльності різних соціальних інститутів, установ, громадських організацій, кожної молодої людини, що спрямовані на зниження рівня правопорушень серед неповнолітніх, а саме:

- зниження рівня безробіття, особливо молодіжного;
- соціальна допомога малозабезпеченим, молодим, неблагополучним, асоціальним сім'ям та її спрямованість на подальший саморозвиток кожної сім'ї;

- правове виховання дитини в сім'ї, набуття необхідних соціальних умінь;
- високий рівень правового виховання учнів у школі;
- корекція проявів агресивної поведінки неповнолітніх;
- запобігання переходу девіантної поведінки неповнолітніх у кримінальну;
- підвищення успішності дитини в навчальній діяльності, взаємостосунках з однолітками;
- розвиток системи позашкільних дозвільних закладів, здебільшого безплатних;
- підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо попередження, розкриття правопорушень;
- широка соціальна реклама, спрямована на формування правової культури населення загалом.

Отже, профілактику правопорушень можна розглядати як усунення причин правопорушень, умов та обставин, що сприяють їх скоєнню; виявлення осіб, від яких можна очікувати скоєння правопорушення, та вплив на них за допомогою переконання та примусу.

Література

1. Фарафонова Т. В. Погляди зарубіжних учених на проблему відхилень у поведінці неповнолітніх / Т. В. Фарафонова. – К. : Логос, 2010. – 317 с. **2. Галковська Т.** Фатальні гени або мова спілкування долі з людиною / Т. Галковська. – К. : ІЗМН, 2009. – 231 с. **3. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської.** – К. : Центр навч. літ-ри, 2008. – С. 328 – 346. **4. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : метод. матеріали / за заг. ред. В. П. Лютого.** – К. : ЦСССМ, 2009. – 104 с. **5. Закон України „Про державну кримінально-виконавчу службу в Україні” // Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : метод. матеріали / за заг. ред. В. П. Лютого.** – К. : ЦСССМ, 2009. – С. 85 – 102.

Анотація. У статті розкрито сучасний стан правопорушень неповнолітніх в Україні, виділено відмінність між поняттями „правопорушення” та „злочин”. Проаналізовано причини правопорушень неповнолітніх у сучасних умовах та подано основні напрями роботи різних соціальних інститутів щодо їх запобігання.

Ключові слова: правопорушення, неповнолітні, профілактика, девіантна поведінка, правове виховання

О. Е. Шершньова

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Однією із актуальних проблем сучасності, безумовно, є пошук шляхів зниження росту злочинів серед неповнолітніх, й підвищення ефективності їх попередження.

Злочинність – негативне соціально-правове явище, що існує в суспільстві, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики, несе негативні для суспільства та людей наслідки та вимагає спеціальних державних та громадських заходів контролю над ним.

У педагогічній літературі неповнолітні злочини розглядаються, як відхиляються від прийнятих у данім суспільстві соціально-моральних норм і цінностей учинки, порушення процесу засвоєння й виробництва соціальних норм і культурних цінностей, а також порушення саморозвитку й самореалізації в тому суспільстві, до якого людина належить.

Кожного року дуже стрімко росте кількість неповнолітніх, які стають на шлях злочинності. Згідно статистики у I півріччі 2011 року на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України знаходилося 12837 учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів. З числа неповнолітніх цієї категорії 1,6% – у віці 6-10 років, 18,4% – у віці 11-13 років (причому кількість неповнолітніх цієї категорії у порівнянні з аналогічним періодом 2010 року зросла на 4,1%), 80% – у віці 14-18 років. Дівчат на обліку – 1887 осіб, що складає 14,7% від загальної кількості поставлених на облік. За цей період неповнолітні скоїли 4551 злочини, що на 3% більше, ніж у січні-червні 2010 року. Зросла на 44% кількість неповнолітніх, які скоїли злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Викликає занепокоєння щорічне зростання кількості злочинів, вчинених підлітками з використанням Інтернету чи під впливом негативного контингенту (інформація про виготовлення та розповсюдження наркотичних речовин, способи крадіжки грошей, виготовлення вибухівки тощо).

Спостерігаються тенденція „омолодження” злочинності неповнолітніх, підвищення кримінальної активності дітей молодших віків. За 2005-2009 рр. кількість 14-15-річних підлітків серед учасників злочинів збільшилася більш ніж на 50 %, причому нерідко злочини скоюються неповнолітніми, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Зросла на 29% кількість злочинів, скоєних неповнолітніми повторно, що свідчить про недостатній рівень індивідуальної корекційної роботи з підлітками, які вже скоювали протиправні дії.

Характерною рисою злочинів неповнолітніх стають насильство і жорстокість.

У науковій літературі проблему неповнолітніх злочинів досліджували І. Васильківська і М. Ветров, які пов'язували підліткову злочинність з недоліками у сімейному вихованні. О. Заросинський акцентує увагу на вживанні підлітками психотропних речовин, що призводять до скоєння ними злочинів. В. Медведєв наголошує на тому, що у структурі підліткових злочинів різко зростає кількість найагресивніших, передусім вимагання, хуліганство, розбій та ін.

Вивченню загальних питань проблеми попередження злочинів у тому числі й серед неповнолітніх, присвячені роботи таких вчених, як: Н. Акбанова, А. Алексєєва, Ю. Антоняна, Б. Волкова, С. Герасимова, В. Луньова, М. Лисова, С. Мауксимова, С. Башкатова, С. Шоглева, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

Психологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця, причин й шляху її формування, а також засобу психологічної корекції відхилень у поведінці неповнолітніх відбито у дослідженнях таких вітчизняних і закордонних учених, як: М. Алемаскин, Б. Алмарв, І. Башкатова, Г. Влютський Е. Змановська, Д. Фельдштейн, А. Бандура та інших.

Соціально-педагогічні причини відхилень у поведінці неповнолітніх розкривається в роботах С. Агуліної, А. Белкіна, А. Мудрика, Т. Яркіної та ін.

Соціологічні аспекти проблеми відкриті в соціологічних дослідженнях Ю. Крупка, Ф. Лопцманського, К. Матвєєва та ін.

Однак, незважаючи на очевидні досягнення, проблема попередження злочинності серед неповнолітніх не світлина достатніми теоретичними і практичними розробками по використанню педагогічного досвіду до керування процесом попередження, здійснюваної різними органами, стосовно до сучасних реалій українського суспільства. Криміналізація підліткового середовища позбавляє суспільство перспектив установа у майбутньому соціальної рівноваги і благополуччя.

Головна роль у розв'язанні цієї найгострішої проблеми приділяється соціальній педагогіці, хоча звичайно, розв'язати її можна тільки комплексно, з залученням усіх сил суспільства. А саме загальні органи попередження злочинності (навчально-виховні заклади, культурно-дозвіллієві, спортивно-оздоровчі та ін.). Спеціальні органи (проваохороні органи, служби за справами дітей, органи опіки та піклування та ін.).

Однак інтеграція зусиль суспільства може здійснюватися лише в рамках науково-обґрунтованої, забезпеченої ефективними технологіями

соціально-педагогічної системи перевиховання особистості неповнолітнього та допомога послідовних педагогічних виховно-попереджувальних впливів, що забезпечують формування особистості з твердими й правильними життєвими установками.

Тому соціально-педагогічне попередження злочинів серед підлітків є досить актуальною темою, адже враховуючи те, що діти є основою для здорового суспільства. З'ясування передумов неповнолітніх злочинів та їх попередження є першочерговими завданнями на цей час. Багато авторів говорить, що соціально-педагогічне попередження злочинності повинне враховувати і виховні можливості позашкільних установ. Справді, вони мають дуже великий вплив на дітей. Однак скрутне фінансове становище нашої країни, дух комерції майже виключили цю ланку з загальної системи. Кількість учнів, які відвідують ці заклади, зведена до мінімуму.

Соціально-педагогічне попередження злочинності вимагає осмислення змісту виховної роботи в школі. Поки ж що вона слабо реагує на відносно нові форми злочинів та їх фонові явища – токсикоманію і наркоманію, проституцію, азартні ігри, рекет тощо. Наша виховна система не завжди формує ставлення до цих явищ, а просто йде по шляху заборон.

Соціально-педагогічне попередження злочинності вимагає своєрідного підходу і до вибору методів і форм виховної роботи. Як на мене, то школа та інші освітні установи зловживає словесними методами впливу, що призводить до зайвого моралізування, якого так не терплять учні. У практиці мають застосовуватись такі методи, які сприяли б формуванню у школярів навичок правомірної поведінки. Досвід переконує, що нерідко учні у певних ситуаціях діють неправомірно, бо не мають досвіду, а теоретичні знання не спрацьовують. Тому їх частіше треба ставити в ситуації вибору того чи іншого типу поведінки, організовуючи ділові та рольові ігри, привчати до додержання правил людського співжиття.

З урахуванням цього потрібно перебудовувати і форми виховної роботи. Адже досвід переконує, що її масові форми бажаного ефекту не дають. У школі та інших освітніх установах мають переважати такі форми, які дозволяли б кожному учню самовиразитись, – конкурси, змагання, олімпіади, вікторини тощо. Це дозволить учням займатись улюбленою справою, спонукатиме їх до творчості, привчатиме до розумного використання вільного часу. Освітні установи повинні стати центрами виховної роботи в мікрорайонах, бо мають як матеріальну базу, так і досвідчені педагогічні колективи.

Непокоїть і байдужість громадськості до неповнолітніх злочинців. Багато неподобств вони чинять на вулиці на очах у дорослих. Проходячи осторонь і дивлячись крізь пальці, ця байдужість тільки заохочує малолітніх злочинців до негативних вчинків. Будити громадськість від цього сну повинні засоби масової інформації.

З точки зору попередження злочинності важливим є піклування про тих, хто повернувся із спеціальних закладів: спецшкіл, спецпрофтехучилищ і виховно-трудова колоній. Не треба забувати про цю категорію неповнолітніх і тоді, коли вони перебувають у даних закладах. Адже тільки 58 % їх вихованців регулярно отримують листи, 20 % – періодично, а 22 % – взагалі не отримують. Листи в основному надходять від батьків і лише 7 % отримують від їх вчителів. Не важко уявити, що означає для вихованця такого закладу вісточка з волі, її значення для його перевиховання і майбутньої адаптації.

Ефективність попереджувальної роботи залежить від рівня кваліфікації тих працівників, які залучаються до неї. Тут важлива не тільки педагогічна освіта. Не менше значення має знання специфіки методики попередження і подолання злочинності.

До профілактики залучаються різні установи, заклади, організації, які в силу своїх можливостей вносять у цю справу частку свого виховного впливу. Очевидно, що ефективність спільних зусиль могла б бути значно вищою, якби ця робота належним чином координувалася. Нині ж координація зводиться до спільних нарад та вироблення планів заходів.

Є потреба у створенні діагностично-профілактичних центрів, які координували б роботу причетних до цієї справи людей. Вони могли б функціонувати при виконкомах місцевих рад і взяти на себе всю відповідальність за координацію профілактичної роботи. Якщо ж цього не буде, то прояви окремих ініціатив з боку прокуратури, міліції чи органами освіти матимуть аматорський характер. Ця робота не буде систематичною, послідовною, а отже, й результативною.

Основними причинами злочинності неповнолітніх є:

1. Соціально-економічні: зубожіння населення; відсутність цивілізованих ринкових відносин; розвиток тіньової економіки; зростання в суспільстві соціальної напруги, рівня безробіття, зокрема серед молоді (кожний третій випускник школи й ПТУ та кожний п'ятий випускник вищих навчальних закладів – безробітні). Окрім цього, політична нестабільність загострює економічну та соціальну ситуацію в Україні.

2. Несприятливе сімейне оточення (40 % неповнолітніх правопорушників виховувалося в неблагополучних сім'ях: з них 30 % – у неповних, 45% – у конфліктних, 25 % – в асоціальних і кримінальних сім'ях). У той же час 60 % неповнолітніх правопорушників виховувалося в зовнішньо благополучних сім'ях, проте, з них 55 % виховувалося в матеріально незабезпечених сім'ях, 35 % – у сім'ях із низьким культурно-освітнім рівнем батьків, а 10 % – у досить заможних родинах).

3. Проблеми у взаємостосунках неповнолітнього в шкільному середовищі (антипедагогічні методи роботи вчителів із важковиховуваною дитиною, конфліктні ситуації в класному колективі, неуспішність у навчанні, слабкий зв'язок між школою та сім'єю).

Окремо потрібно виділити низький рівень правової освіти та виховання в школі та сім'ї й формування на цій основі правового нігілізму – негативного або байдужого ставлення до норм державного права.

4. Негативний вплив позашкільного середовища: скорочення системи закладів дозвілля для неповнолітніх призводить до незайнятості вільного часу дітей та підлітків (в Україні три тисячі населених пунктів не мають жодного закладу культури, 6,5 тисяч культурних закладів зачинено, а ще 500 знаходяться в аварійному стані); негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили та агресію.

Окрім цього, неформальні та кримінальні об'єднання втягують неповнолітніх до вчинення злочинів такими шляхами:

а) спекулюванням на клановій залежності (піднесенні виняткового статусу членів певного кримінального угруповання);

б) заохоченням таких негативних рис людини як жадібність, скупість, прагнення до надмірного ризику тощо;

в) демонстрацією хибного психологічного захисту;

г) відкритим психологічним (погроза компрометації, шантаж, залякування) та фізичним (побиття, тілесні ушкодження) насильством;

д) проханнями про допомогу, порадами, настановами тощо.

Поширення в суспільстві „фонових” та взаємопов'язаних із правопорушеннями явищ як алкоголізм, наркоманія, проституція, ВІЛ-інфекція (СНІД) підвищують рівень втягнення неповнолітніх до противоправних вчинків. Наприклад, спектр правопорушень, пов'язаних із наркотичними речовинами є досить широким, а саме: контрабанда, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збут, організація або утримання місць для незаконного вживання наркотиків. Також злочини здійснюються з метою придбання наркотиків або в стані наркотичного сп'яніння.

5. Вікові особливості психіки підлітків, які сприяють антисуспільним проявам (акцентуація характеру, реакція групування, реакція емансипації, почуття дорослості, прагнення до самоствердження, емоційна неврівноваженість, підвищена збудливість, комфортність тощо).

6. Біологічними та генетичними причинами вчинення неповнолітніми правопорушень є порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку.

7. Екологічні – негативний вплив факторів природного середовища.

У процесі проведення попереджувальної роботи соціальному педагогу потрібно в кожному конкретному випадку враховувати весь спектр причин учинення злочинів та механізми формування кримінальної поведінки неповнолітніх.

У цілому попереджувальна робота здійснюється в напрямках:

а) проведення індивідуальної виховної роботи з важковиховуваними учнями;

б) загальна профілактична та попереджувальна робота – організація виховних заходів попереджувального характеру

На сьогоднішній день в Україні основними органами й службами в справах неповнолітніх та спеціальними установами, що здійснюють соціальний захист і профілактику правопорушень неповнолітніх є:

1. Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих і районних у містах рад.

2. Школи соціальної реабілітації та професійно-технічні училища соціальної реабілітації.

3. Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

4. Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей.

5. Суди.

6. Кримінально-виконавча інспекція.

7. Приймальники-розподільники для неповнолітніх.

8. Виховно-трудові колонії державного департаменту України з питань виконання покарань.

9. Інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, окремі громадяни, що беруть участь у здійсненні соціального захисту та профілактики правопорушень неповнолітніх у межах своєї компетенції.

На профілактику правопорушень неповнолітніх значний вплив має правове виховання дітей у сім'ї, яке на сьогоднішній день в Україні проводиться недостатньою мірою. Правове виховання – цілеспрямований процес, який передбачає озброєння вихованців правовими знаннями та вміннями й формування на цій основі правосвідомості та правової поведінки законослухняного громадянина. На основі аналізу результатів опитування батьків неповнолітніх з'ясувалося, що 78,8 % батьків проводять зі своїми дітьми бесіди правового характеру, роз'яснюючи сутність моральних і правових норм, заборон. Проте батьки зазначили, що більшість таких бесід мають повчально-залякувальний характер. Окрім цього, 50 % батьків не знали, що неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності.

Тобто, правове виховання учнів повинно включати в себе не тільки озброєння знаннями щодо адміністративної та кримінальної відповідальності, а також засвоєння учнями знань щодо своїх прав у сім'ї, школі, суспільстві. Неповнолітні також повинні набувати різних соціальних умінь, володіння якими призводить до соціальної компетентності особистості.

Детальний аналіз причин правопорушень неповнолітніх дає змогу окреслити основні напрями діяльності різних соціальних інститутів,

установ, громадських організацій, кожної молодої людини, що спрямовані на зниження рівня злочинності та правопорушень серед неповнолітніх, а саме:

- зниження рівня безробіття, особливо молодіжного;
- соціальна допомога малозабезпеченим, молодим, неблагополучним, асоціальним сім'ям та її спрямованість на подальший саморозвиток кожної сім'ї;
- правове виховання дитини в сім'ї, набуття необхідних соціальних умінь;
- високий рівень правового виховання учнів у школі;
- корекція проявів агресивної поведінки неповнолітніх;
- запобігання переходу девіантної поведінки неповнолітніх у кримінальну;
- підвищення успішності дитини в навчальній діяльності, взаємостосунках з однолітками;
- розвиток системи позашкільних дозвільних закладів, здебільшого безплатних;
- підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо попередження, розкриття злочинів;
- широка соціальна реклама, спрямована на формування правової культури населення загалом.

Соціально-педагогічна профілактика – процес державно-суспільний, основна спрямованість якого – усунення з життя причин і умов, що сприяють відхиленню в поведінці людини й здійсненню їм злочинів. У ній концентрується діяльність цілих інститутів і окремих людей. Вона завжди так чи інакше пов'язана з навколишнім життям, відбиває її вимоги.

Соціально-педагогічна робота з попередження злочинності неповнолітніх полягає у визначенні ознак того, як, на якій основі й у яких цілях суспільство впливає на певні соціальні процеси, соціальних суб'єктів і їх діяльність попереджає ріст злочинності серед дітей і підлітків.

Виходячи з масштабів і цілей застосування профілактичних заходів, прийнято розрізнити три рівні – суспільний рівень попередження злочинів неповнолітніх, спеціально-кримінологічний рівень, соціально-педагогічний рівень.

Соціально-педагогічне попередження злочинності повинно проводитися дуже сумлінно у скрутний, для нашого суспільства час. Попереджувальна робота повинна вестись з залученням усіх спеціалістів, які займаються даною проблемою, одним з них є саме соціальний педагог.

Основні напрямки діяльності соціального педагога:

1. Постановка соціального діагнозу. Визначення соціокультурної ситуації, соціальних і особистісних проблем дітей, що попадають у сферу

впливу соціального працівника. Інформація може бути з різних джерел (педагогічна, батьківська, психологічна, медична та інша). Виявлення запитів, потреб розробка заходів допомоги конкретним учнем із залученням фахівців з відповідних установ і організацій.

2. Допомога родині в проблемах, пов'язаних з навчанням, вихованням, доглядом за дитиною. Посередництво між різними фахівцями й організаціями (установою утвору, охорони здоров'я, соціального захисту, культури та ін.).

3. Допомога неповнолітнім в усуненні причин, що негативно впливають на його успішність і відвідування навчальної установи. Розпізнавання, діагностування й розв'язання конфліктів, проблем, важких життєвих ситуацій, що зачіпають інтереси неповнолітнього. Запобігання серйозних наслідків розвитку складних для неповнолітнього подій.

4. Попередження злочинності серед неповнолітніх, профілактика правопорушень, девіантної поведінки неповнолітніх, у тому числі алкоголізму, наркоманії, паління, ранніх інтимних зв'язків. Пропаганда здоровішого способу життя.

5. Залучення неповнолітніх, батьків, громадськості до організації й проведенню соціально-педагогічних заходів, акцій. Організація різноманітної значущої соціально-значимої діяльності неповнолітніх у соціумі (дозвілля, відпочинок, виховні заходи). Включення в процес творчості, підтримка соціальної ініціативи.

6. Індивідуальне й групове консультування неповнолітніх, батьків, педагогів і адміністрації з питань дозволу проблемних ситуацій, конфліктів, виховання неповнолітніх у родині.

7. Організація взаємодії різних груп дорослих, сприяння налагодженню нормальних міжособистісних взаємин у родинах, дитячих і дорослих колективах. Допомога педагогам у розв'язанні конфліктів з підлітками.

8. Пропаганда й роз'яснення прав неповнолітніх, родини й педагогів. У якості особливої функції може бути виділений захист прав підлітка на основі конвенції про права підлітка й інших правових документів. Соціальний педагог має повноваження бути представником освітньої установи в суді, на конфліктних комісіях, де вирішується доля підлітка.

9. Взаємодія соціального педагога з іншими спеціалістами.

Дуже великий вплив має родина у попередженні злочинності серед неповнолітніх.

Батьки з самого народження дитини мають дуже великий вплив на дитину, та саме на її формування як фізичне, так психологічне і моральне. Саме від батьків залежить подальша доля дитини. Тому, потрібно проводити лекції, курси з батьківства, де б розповідалися б усі тонкощі виховання взагалі. Також, треба проводити роботу з

неблагополучними сім'ями, де дитина не може нормально існувати, та розвиватися.

Саме у сім'ї закладаються перші основи правового виховання та ставлення до злочинності взагалі.

Попередження злочинів у підлітковім середовищі являє собою „організований процес, у якому є чітко сформульована мета – не допустити конфлікту неповнолітнього із законом, визначити завдання, знайти своє вираження у всій сукупності суспільних проблем, пов'язаних зі свідомим формуванням особистості й стимулюванням пошуку шляхів їх розв'язку, намітити конкретні шляхи й засоби впливу на людину”.

Отже, попередження злочинів і інших правопорушень серед неповнолітніх – це процес усунення з життя причин і умов, що сприяють відхиленню в поведінці підростаючої людини й здійсненню злочинів, а також створення соціально-педагогічних умов формування високоморальної особистості.

Соціально-педагогічне попередження злочинності повинно проводитися дуже сумлінно у скрутний, для нашого суспільства, час. Попереджувальна робота повинна вестись з залученням усіх спеціалістів, які займаються даною проблемою.

Говорячи про форми і методи роботи соціального педагога з попередження злочинності серед неповнолітніх, то тут можна сказати, що робота повинна вестись з урахуванням особливості неповнолітніх, їх рівень вихованості, інтереси, особистий досвід та ін. Також вибір тих чи інших методів повинен використовуватися індивідуально.

Сучасна психологічна, педагогічна література стверджує: у вихованні дітей сім'ю не замінить ніхто, особливо в ранньому віці. І справді, виховний потенціал сім'ї дуже великий, вона має незрівнянний вплив на дитину.

Роль родини у попередженні злочинності серед неповнолітніх займає одне з перших місць, тому що впливає на формування дитини у всіх її напрямках. Правове виховання, формування стійких моральних якостей та ставлення до злочинності взагалі не вилучення.

Першочергове завдання нашого суспільства, виховати здорових, благонадійних, законслухняних громадян, тому воно повинно сумлінно ставитись до цього процесу.

Література

1. Актуальные вопросы борьбы с преступностью. Сборник статей. – Томск, 1990. – 155 с. **2. Алемаскин М. А.** Воспитательная работа с подростками / М. А. Алемаскин. – М. : Знания, 1979. – 129 с. **3. Алексеев А. И.** Криминология и профилактика преступлений / А. И. Алексеев. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 250 с. **4. Астемиров З. А.** Профилактика преступлений : учебное пособие / З. А. Астемиров. – Махачкала, 1985. – С. 35. **5. Батгер М.** Помощь трудным детям / под ред. А. С. Спиваковского. – М. : Прогресс, 1987. – 424 с. **5. Василькова Ю. В.**

Социальная педагогика : курс лекций : учебное пособие для студентов пед. вузов и колледжей / Ю. В. Василькова. – М. : Академия, 1999. – 440 с. **6. Васильківська І.** Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти / І. Васильківська // Право України. – 2004. – № 1. – С. 95 – 103.

Анотація. У даній статті розкривається проблема злочинності серед неповнолітніх, її основні причини, шляхи попередження, а також розповідається про співпрацю різних організацій з попереджувальної роботи даного явища. Зокрема висвітлюються основні напрямки діяльності соціального педагога за даним напрямком.

Ключові слова: неповнолітні злочинці, важковиховуваність, злочинність, кримінальна відповідальність.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

УДК 379.8(076)

В. С. Бондар, А. О. Назмієв

СПЕЦИФІКА МОЛОДІЖНОГО ДОЗВІЛЛЯ

В останні роки в Україні відбулися радикальні зміни, у всіх сферах суспільного життя, які з'явилися причиною виникнення цілого ряду гострих проблем, серед яких і проблеми молоді.

Однією зі сфер її життєдіяльності, де найбільше яскраво проявляються наслідки цих трансформацій, є дозвілля. У його просторі помітні зміни всієї системи ціннісних орієнтацій у зв'язку з падінням рівня загальної культури, руйнуванням традиційних норм і цінностей, поширенням елементів спрощеної масової культури. У створених умовах молоді люди втрачають визначеність у виборі лінії нормативної поведінки, і, навіть, знаючи норми і правила, не завжди додержуються їх. „Розмиваються” стійкі життєві орієнтири молоді, знижується рівень культури її дозвілля.

Подібна ситуація характеризується низкою негативних моментів, таких, як настрої безглуздості існування, криміналізація дозвілля, що виявляються в рості молодіжної злочинності, алкоголізмі, наркоманії.

Суперечливість ціннісних орієнтацій у сучасній соціокультурній ситуації веде до того, що молоді люди втрачають здатність протистояти впливу негативним тенденціям, що сформувалися в системі молодіжного дозвілля. У зв'язку з цим особливо актуальним представляється вивчення нових потреб і цінностей, що формуються в просторі дозвілля, окремих дозвіллевих видів, визначення ролі і місця дозвілля в житті сучасної молоді.

На сучасному етапі здійснений цілий ряд досліджень, присвячених проблемам молодіжного дозвілля К. М'яло, Б. Трегубова, А. Запесоцького, А. Файна, В. Суртаєва, В. Лисовського, А. Маршака, Л. Боженко, В. Орлова, І. Бестужев-Лади, Б. Ручкіна, В. Скороходова. Але існує і ряд не вирішених проблем в області вивчення дозвілля молоді. Тому, метою нашої статті є розкриття специфіки дозвілля в життєдіяльності молоді на сучасному етапі.

Особливості культурно-дозвіллевої діяльності молоді, багато в чому обумовлені тими складними і суперечливими процесами, що відбуваються в умовах наростаючої урбанізації, розвитку науково-технічної революції, кризи основних інститутів соціалізації, зростаючого розриву між соціальною і фізіологічною зрілістю учнів, подовженням термінів їхнього навчання. Психофізіологічні і вікові особливості, пов'язані з маргінальним соціальним статусом учнівської молоді, що

підсилюється автономізацією її від батьків, а також специфікою становлення підліткової і юнацької самосвідомості, накладають істотний відбиток на характер використання вільного часу [3].

Необхідно відзначити, що особливості молодості (пошукова, творчо-експериментальна активність, схильність до ігрової діяльності, романтизм, підвищена емоційність) складним чином переломлюються в її дозвіллі, що у порівнянні з дозвіллям інших вікових груп відрізняється найбільшою мобільністю, активністю, розмаїтістю [6].

Таким чином, на дозвілля молоді впливають і психологічні особливості віку. Як часто відзначають психологи, поведження молоді обумовлене не тільки її суспільним становищем, але і вразливістю, психічною рухливістю і збудливістю, інтелектуальною мобільністю, перевагою емоцій над розумом та ін. [2].

До того ж, як підраховано, молодь має в 2-3 рази більше вільного часу, чим дорослі люди. От чому деякі дослідники відзначають, і, на наш погляд, зовсім справедливо, що вільний час – проблема молодіжна [4].

Однак було б невірним характеризувати дозвілля молоді в цілому, не відзначаючи того, що й усередині цієї соціально-демографічної групи існує багато особливостей організації дозвіллевого простору. Навіть коротка, у 4-5 років дистанція між віковими групами молоді, виявляє помітні розходження в ієрархії ціннісної свідомості молоді при виборі типів поведінки [1].

Специфіка дозвіллевої сфери життєдіяльності молоді залежить як від психологічних, так і від вікових її особливостей і зв'язана зі своєрідністю способу життя в цілому.

В даний час відбувається істотна переоцінка значення дозвілля як соціально-культурної категорії в житті суспільства. Дозвілля, що виконувало протягом багатьох років роль додатка виробничої сфери, стає усе більш широким аспектом соціально-культурної діяльності, де відбувається самореалізація творчого і духовного потенціалу суспільства [5].

Проблема дослідження змісту і структури дозвілля здобуває за останні роки нові якісні обриси. Багато в чому це диктується масштабом тих змін, якими характеризується ця область життєдіяльності. У цій ситуації з'являється можливість і необхідність говорити про інноваційні зміни в сфері дозвілля.

У рамках вивчення дозвіллевої діяльності молоді під інновацією (нововведенням) ми розуміємо такі зміни в сучасному дозвіллевому просторі молоді, що характеризуються як його новими, нетрадиційними видами практик, так і змінами сутнісного, значеннєвого характеру, що наповняють новим змістом існуючі форми дозвіллевого проведення часу.

Однак зміни, що відбуваються, ми розглядаємо не тільки у відношенні форм чи змісту видів дозвіллевої діяльності молоді, але і тих умов, що впливають на їхню трансформацію. У цьому зв'язку ми

говоримо про інновації всієї соціокультурної ситуації в сфері дозвілля молоді.

Оскільки актуалізуючи явища мають на увазі і нові механізми їхнього регулювання, то необхідно розглянути і ті інновації, що відносяться до принципів і методів роботи з молоддю на сучасному етапі.

Таким чином, уявлення про інновацію стосується всіх сторін дозвіллевої сфери життєдіяльності молоді сучасної України.

Під інноваціями в сфері молодіжного дозвілля ми розглядаємо сукупність усіх змін способів і результатів діяльності, умов її формування і реалізації, а також принципів і методів регулювання вільного часу.

Вважаємо, що в організації дозвілля молоді необхідна і дозвіллева стратегія, що є механізмом задоволення потреб у сфері дозвілля і виступає як спосіб реалізації (через участь у різноманітних видах дозвіллевої діяльності) індивідуального потенціалу за допомогою доступних економічних ресурсів і ресурсів дозвіллевої сфери для досягнення висунутих цілей, розглянутих особистістю в якості необхідних.

Безумовно, дозвілля з'являється в контексті реалізації інтересів особистості, зв'язаних з рекреацією, саморозвитком, самореалізацією, спілкуванням, задоволенням, оздоровленням і т.п., має на увазі вільний вибір особистістю дозвіллевих занять. Разом з тим у просторі дозвілля закладена можливість не тільки виховання, але й утворення молодого покоління.

Говорячи про освітні ініціативи в структурі вільного часу і дозвілля молоді, необхідно знову звернутися до тенденцій, що спостерігаються в сфері утворення. Насамперед, дослідники відносять до них масовість і неінституціональність, що представляють єдину, але разом з тим внутрішньо суперечливу лінію розвитку сучасного утворення, що відбиває, власне кажучи, його нерозривний зв'язок зі сферою вільного часу і дозвілля [3].

Іншими словами, сфера утворення і сфера дозвілля мають тенденцію до зближення: утворення перестає бути прерогативою навчальних закладів. А. Ефендієв вважає, що різні форми навчання здійснюють і установи культури, і засоби масової комунікації [2]. Крім того, у даний час уже не можна заперечувати вплив на людину різнобічного спілкування, кола друзів. А саме ці форми діяльності, як ми змогли переконатися, і складають по своїй суті основний зміст сучасного дозвілля молоді.

Таким чином, сучасні реалії молодіжного дозвіллевого простору відбивають усе різноманіття його виховно-освітнього потенціалу, оскільки в залежності від обраних видів занять, діяльності, відбувається і розвиток особистісних якостей людини, задовольняються його духовні, фізичні й інші соціально значимі потреби.

Дозвілля як фактор виховання і розвитку молоді є сферою самореалізації молоді людини, що позначається на його соціальному самопочутті і на тім, які здібності удалося розвинути молоді і яких навичок опанувати. Рационально організована структура дозвілля молоді, таким чином, послужить заставою для її всебічного і гармонічного розвитку.

Необхідно відзначити, що соціалізація молоді, здійснювана в просторі дозвілля, найчастіше виявляється під впливом стихійних і негативних факторів, що практично не піддаються регулюванню. У таких умовах потрібна координація діяльності соціальних інститутів, заснована на чіткому представленні про можливості кожного з них, що дозволить судити про ефективність їхнього впливу на підростаюче покоління. Іншими словами, необхідне регулювання процесів соціалізації підростаючого покоління. Але для цього повинні бути ряд умов, серед яких В. Морозов і А. Скробов виділяють наступні:

- об'єктивний облік особливостей попереднього і сучасного стану процесів виховання, менталітету і поведінкових характеристик молоді;
- своєчасне блокування й усунення факторів, що гальмують процес соціалізації молоді;
- наявність науково обґрунтованої державної молодіжної політики й ефективних механізмів її реалізації [1].

Дотримання зазначених умов особливо актуально в зв'язку з визнанням того, що, як відзначає О. Рослова, старі методи самореалізації і виховання молоді стають неприйнятними в нових умовах, а щоб допомогти молодому поколінню ввійти в життя, необхідно комплексно вивчати специфіку і механізми розвитку молоді особистості [4], для чого необхідно проводити спеціальні соціологічні дослідження, що розкривають представлення про загальні тенденції трансформацій соціальних інститутів, що стане ключем до рішення цілого ряду проблем у цій галузі.

На наш погляд, основний зміст „плюсів” та „мінусів” дозвіллевої соціалізації молоді в сучасних умовах можна сформулювати в двох нижченаведених положеннях:

1. Дозвіллева сфера, як більш „гнучка” сфера життєдіяльності молоді, не обмежується твердими рамками у відношенні поведінки, видів зайнятості, найбільшою мірою здатна швидко реагувати на потреби, що змінюються, і відповідати виникаючим бажанням підростаючих поколінь.

2. Дозвіллевий простір життя молоді, деідеологізований, комерціалізований, у меншому ступені, чим інші сфери, піддається регулюванню, що відповідає потребам суспільства, зацікавленого у всебічно розвинутій особистості молоді людини.

Таким чином, роль дозвілля повинна складатися в розвитку творчого потенціалу молоді, організації вільного часу, забезпеченні (розширенні) поля самореалізації і самоствердження, освоєнні соціальних норм і цінностей сучасного суспільства. Пріоритетна задача

цієї сфери життєдіяльності – розвиток ініціативи і творчості, що сприяє становленню молоді як активного суб’єкта соціальної діяльності.

Як основні передумови, що сприяють збільшенню ролі дозвілля в соціалізації молоді, на наш погляд, можна назвати наступні: кризові прояви в основних інститутах соціалізації – родині й освіті; негативні прояви соціально-економічної сфери суспільства, що обумовлюють труднощі реалізації в трудовій сфері; збільшення різноманіття видів діяльності на дозвіллі.

Подальші розробки в області проведеного дослідження, на наш погляд, повинні бути спрямовані на аналіз подальших трансформацій, нових тенденцій, що виявляються в сфері дозвілля молоді в умовах мінливої соціокультурної ситуації. Це необхідно для вироблення діючих механізмів регулювання вільного часу молоді і формування адекватних її потребам програм соціокультурного розвитку на перспективу

Література

1. Аксютин Н. Ф. Культурно-досуговая деятельность / Н. Ф. Аксютин. – Казань : Пресса, 1995. – 326 с. **2. Виховання** життєвих перспектив старшокласників засобами соціокультурної діяльності у вільний від навчання час : метод. посіб. для вихователів, соц. працівників та вчителів старших класів, студ. пед. навч. закл. / уклад. О. Л. Чуланова. – Кіровоград, 2000. – 261 с. **3. Вишняк А. И.** Культура молодежного досуга / А. И. Вишняк, В. И. Тарасенко. – К. : Педагогіка, 1988. – 165 с. **4. Воловик А. Ф.** Педагогика досуга : учебник / А. Ф. Воловик, В. А. Воловик. – М. : Академия, 1998. – 329 с. **5. Грач И. С.** Педагогика молодежного досуга / И. С. Грач // Образование. – 2003. – № 2. – С. 15 – 19. **6. Жарков А. Д.** Культурно-досуговая деятельность : учебник / А. Д. Жарков, Е. М. Чижиков. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 378 с.

Анотація. У статті аналізується соціокультурна ситуація в сфері дозвілля молоді, що дозволяє розглянути підстави трансформації дозвіллевого простору молоді. Це дає можливість враховувати об’єктивні передумови його формування і прогнозувати наслідки. Такий підхід дозволить не тільки зрозуміти причини, що відбуваються в сфері дозвілля молоді змін, але і пояснити обумовленість ними інших трансформацій.

Ключові слова: дозвілля, молодь, життєдіяльність, соціокультурна ситуація в сфері дозвілля молоді.

Т. М. Будаг'яни

ГРА ЯК ПРОВІДНИЙ ВИД ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується цілим рядом негативних процесів, які спостерігаються у сфері духовного життя українського суспільства – втратою духовно-моральних орієнтирів, відчуження від культури і мистецтва дітей, молоді і дорослих, істотним зменшенням фінансової забезпеченості установ культури, у тому числі й діяльність сучасних культурно-дозвіллевих центрів.

Проблема дозвілля, дозвіллевої діяльності в нашій країні ускладнюється все більшими протиріччями. Ці протиріччя зумовлені насамперед невідповідністю між сутністю дозвілля, культурно-дозвіллевої діяльності та існуючими в реальній дійсності формами і методами їх організації. Отже, актуальним стає розробка й впровадження нових дозвіллевих технологій, способів організації культурно-дозвіллевої діяльності населення України.

Вільний час є домінуючим простором у культурно-дозвіллевій діяльності, у якому відбувається фізичний та духовний розвиток людини, її соціалізація. До цієї проблеми зверталися представники класичної педагогічної думки: Я. Коменський, С. Шацький, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, пов'язуючи вільний розвиток особистості з правильною організацією її життєдіяльності, ураховуючи фактор вільного часу. Великий інтерес становлять роботи сучасних учених, які зробили значний внесок у розробку проблеми організації вільного часу молоді: І. Кон, А. Мудрик, Г. Євсєєва, Г. Бочарова, Д. Махов, С. Шмаков та інші. У роботах висвітлено проблеми раціонального використання вільного часу учнів, визначено критерії культури вільного часу, розроблено нові сучасні форми й методи в культурно-дозвіллевій діяльності тощо.

Метою нашої статті стало визначення теоретичних основ культурно-дозвіллевої діяльності та на цій основі систематизація й описання різних видів ігор у роботі з молодшими школярами як провідного виду дозвіллевої діяльності у молодшому шкільному віці.

За останніми даними наукових досліджень *дозвіллезнавство* – це галузь науки, яка вивчає життєдіяльність, відносини й організацію людей у сфері вільного часу [1]. Вільний час – це не самоціль. Дійсну цінність він набуває лише тоді, коли використовується для всебічного розвитку особистості. Вільний час призначений для того, щоб людина мала можливість розкрити себе, піднятися до вищого рівня прояву своїх здібностей, повніше задовольнити свої постійно зростаючі потреби. По суті це такий же зайнятий час, як і години праці на виробництві або в

домашньому господарстві. Тільки ця зайнятість – особливого роду. У вільний час ми вчимося, виховуємо дітей, читаємо книги, дивимося телевізор, ходимо в кіно, театр, на концерти, займаємося самоосвітою, спілкуємося з товаришами і друзями, буваємо на природі і т. д. При розгляді складових вільного часу, на наш погляд, цілком може бути призведене положення про те, що вільний час включає в себе як дозвілля, так і час для більш піднесеної діяльності. Звідси випливає, що не можна ототожнювати поняття „дозвілля” з поняттям „вільний час”. Вільний час набуває форми дозвілля, але не зводиться цілком до нього. Для дозвілля насамперед характерні пасивно-видовищні форми проведення вільного часу. У рамках дозвілля в основному здійснюється споживання культури, а не її творення: людина прагне задовольнити свої потреби в насолоді, задоволенні, розвазі. Дозвілля розвиває особистість. Дозвілля – це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні і духовні потреби, в основному відновлювального характеру. На відміну від природної основи відновлення сил людини, дозвілля є специфічним, соціальним способом регенерації цих сил.

Серед окремих категорій, з якими цілеспрямовано ведеться дозвіллева робота, можна виділити такі категорії населення: підлітки та молодь, дорослі люди похилого віку, інваліди та сім’ї.

Особливу турботу сьогодні викликає стан і зміст дитячої та підліткової дозвіллевої діяльності за межами сім’ї. На жаль, організованими формами дозвілля у закладах культури і спорту (гуртки, студії та секції) охоплена незначна частина цієї вікової категорії. Певну занепокоєність викликають і деякі моральні сторони дитячого дозвілля.

Сьогодні, поза всяким сумнівом, основні зусилля культурно-дозвіллевої сфери мають бути спрямовані на створення умов змістовного дитячого дозвілля. З урахуванням об’єктивної послідовності соціально-культурного розвитку, організацію дозвіллевої діяльності, її структуру, зміст необхідно здійснювати за віковими періодами: 7 – 12; 12 – 14; 14 – 17; 17 – 25; 25 років і далі.

Гра в молодшому шкільному віці – провідний вид діяльності та найпотужніший засіб розвитку й соціалізації дитини. Педагогічний потенціал гри полягає в тому, що вона створює умови для творчого самовираження дитини, а творчість є щонайпотужнішим засобом її розвитку [3].

Спроб класифікації ігор чимало. Системний підхід до класифікації ігор, зроблений Е. Добринською і Е. Соколовим, дав їм змогу класифікувати ігри „за змістовною ознакою” (військові, спортивні, художні, економічні, політичні); „за складом і кількістю учасників” (дитячі, дорослі, одиночні, парні, групові); „за тим, які здібності вони знаходять і тренують” (фізичні, інтелектуальні, змагальні, творчі тощо).

Серед різноманіття ігор, які використовуються в роботі з дітьми, розрізняють такі їх види:

- Творчі: сюжетно-рольові, ігри-драматизації, гра-праця, ігри-імпровізації, ігри-марення, ділові ігри.
- Ігри з правилами: жваві, спортивні, ігри на місцевості, настільні; інтелектуальні (дидактичні, пізнавальні, електронні).
- Розважальні: ігри-жарти, ігри-спілкування, танцювальні ігри.
- Комп'ютерні ігри.
- Народні ігри.
- Азартні ігри [4].

Різноманіття видів, типів, форм ігор неминуче, як неминуче різноманіття життя, яке вони відображають, не дивлячись на зовнішню схожість, ігор одного типу, моделі. Спробуємо описати найбільш розповсюджені ігри, що використовуються при організації дозвілля молодших школярів.

Ігри, у яких на основі життєвих або художніх вражень, самостійно або за допомогою дорослих творчо відтворюються дітьми соціальні відносини або матеріальні об'єкти, називаються *сюжетно-рольовими*.

У рольовій грі діти відображають оточуюче їх різноманіття дійсності. Граюча дитина приймає на себе ту або іншу соціальну функцію, яку вона здійснює у своїх діях. Рольова гра вважається вищою формою розвитку дитячої гри.

Для успішного проведення рольової гри вчителю необхідно визначити її конкретні класифікаційні ознаки:

За територіальною ознакою – це *настільні рольові ігри* – найпростіші щодо технічних вимог. Гравцю необхідний папір і ручка, а також розроблена система правил і інформаційних карток. Більшість ігор передбачає наявність підготовленого ведучого, але й існують ігри, у яких можна грати без нього. Попередня підготовка гравців не обов'язкова.

Павільйонні рольові ігри. Це ігри, які проводяться в приміщенні і в яких можливе моделювання значних за протяжністю територій і процесів. Бажана наявність антуражу й відповідного спорядження. Для цих ігор необхідна присутність ведучих, які регулюють хід гри. Підготовка учасників залежить від рівня складності цієї гри. Можливе включення елементів настільних ігор.

Рольові ігри на місцевості. Для проведення рольової гри на місцевості необхідні елементи антуражу, костюми для учасників, ігрове й туристичне спорядження. Для проведення масштабних рольових ігор необхідна присутність підготовлених фахівців у галузі проведення ігор, які наперед готують гру й займаються підготовкою учасників.

Рольові ігри можна розділити за рівнями складності, які часто збігаються з тематичним розподілом ігор:

Казкові ігри. Це ігри, у яких присутні казкові персонажі. При підготовці необхідне підвищення рівня гравців і відповідальності організаторів.

Історико-етнографічні ігри. Можуть проводитися за мотивами як історичних подій, так і літературних творів, або за власними розробками

організаторів. Проведення історичних і, особливо, історико-етнографічних ігор вимагає детальної розробки легенд, моделювання духовної сфери, елементів матеріальної культури вибраного для гри періоду. Це сприяє детальному знайомству учасників з умовами життя модельованого періоду.

Інформаційні ігри. Це найспокійніший клас ігор, тому що їх учасники вельми обмежені у виборі активних ігрових дій. Дії в таких іграх зведені до мінімуму, елементи інформаційної гри можуть бути присутні в іграх будь-якого класу, але для певного кола гравців інтелектуальна гра становить великий інтерес і в чистому вигляді.

Необхідно відзначити, що рольова гра служить важливим джерелом формування соціальної свідомості дитини. Рольові ігри дітей усіх віків не просто копіюють навколишнє життя, вони є виявом вільної діяльності дітей, у якій, фантазуючи й наслідуючи, вони розкривають свій характер, своє розуміння життя. Рольова гра сильна тим, що є заснованою на трудовому зусиллі, русі, інтелектуальній напрузі.

Режисерські ігри – це ігри, у яких діти не приміряють на себе ролі, а оперують з предметами й іграшками, додаючи їм вигадане значення за сюжетом гри. Це – різновид рольової гри. Учасники наділяють ролями предмети, іграшки, розвиваючи сюжет одночасно з ролями інших. Таким чином, у режисерській грі діти не приймають на себе конкретні ролі, а діють за багатьох персонажів ігрового сюжету. Режисерські ігри можуть бути груповими. Лідери таких ігор по суті справи виступають як режисери, визначаючи точність виконання ролей товаришами, управляючи взаємодією. У таких іграх особливо інтенсивно нагромаджується досвід узгодження задумів і спільних дій.

До класу рольових ігор належать *ігри-марення, ігри „про себе”, ігри, побудовані на уяві.* Ігри-марення можуть бути реалізовані в малюнку. Діти „малюють” війну, навколишній світ, придумуючи ролі зображеним героям, одушевляючи малюнок внутрішніми монологами, діалогами. Існують ігри-марення, дії яких протікають в уяві, а сюжет навіяний або життєвими, або запозиченими літературними ситуаціями.

Гра-праця. У кожній грі є перш за все робоче зусилля й зусилля думки. Гра-праця – це робота, супроводжувана грою уяви, виконувана із задоволенням. Різновидом гри-праці є будівельні сюжетні ігри, у яких закріплюються знання про навколишній світ, освоюються загальні дії й процеси праці. Наприклад, робота на „фабриці іграшок”, виготовлення костюмів, будівництво „гаража”, „міста”, збірка предметів з конструктора.

Ігри-театралізування розігруються в класичній театральній формі (сцена, завіса, декорації, костюми, грим) або у формі масового сюжетного видовища. Театралізовані ігри на відміну від сюжетно-рольових припускають наявність глядачів (однолітки, друзі, батьки).

У їх процесі в дітей формується вміння за допомогою образотворчих засобів (інтонації, міміки, жесту) точно відтворювати ідею художнього твору й авторський текст.

Ігри-драматизації є виконанням дітьми якого-небудь сюжету. Сценарій служить лише для імпровізації. Ігри-драматизації можуть виконуватися без глядачів (усі учасники), а можуть носити характер концертного виконання.

Драматичний конфлікт, становлення характерів, гострота ситуацій, емоційна насиченість, властиві казкам, короткі, виразні діалоги, простота й образність мови – усе це створює сприятливі умови для проведення ігор-драматизацій.

Ділові (імітаційні) ігри – це ігрова імітаційна модель, яка відтворює умови, зміст, стосунки, динаміку тієї або іншої діяльності.

Дидактичні ігри – різновид ігор з правилами, спеціально створювані педагогікою (у тому числі й народній) з метою навчання й виховання дітей. У грі дитина з великим інтересом і бажанням виконує те, що зовні їй здається дуже важким і нецікавим. В. Сухомлинський зазначав, що дитина за своєю природою – допитливий дослідник, відкривач світу. Так хай перед нею відкривається чудовий світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці й грі, власній творчості. Через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість – правильна дорога до серця дитини.

Необхідно відзначити, що навчання й дозвілля – явища для дитини взаємозв'язані.

За характером матеріалу, що використовується, дидактичні ігри підрозділяють на три групи:

- Наочні (дидактичні іграшки й матеріали).
- Настільно-друкарські: ігри, засновані на підборі картинок за принципом схожості (лото, доміно), або складання з частин цілого (пазли, кубики з картинками), а також ігри типу „Важка подорож”, „Лабіринт”. Розвиваючи логічне мислення, настільно-друкарські ігри несуть важливе пізнавальне навантаження, а саме знайомлять дітей з представниками тваринного і рослинного світу, з призначенням предметів побуту, з технікою, соціальними явищами природи і т.п.
- Словесні ігри включають більшість ігор-загадок, ігор-подорожей.

Широке розповсюдження отримали *пізнавальні ігри*, у яких основний момент – змагання (частіше всього – командне). Ці ігри формують потребу в розширенні кругозору, розвивають творче мислення.

До них відносяться майже всі пізнавальні ігри-конкурси, що проводяться в процесі позакласної роботи (Турнір ерудитів, Слід мрійників, «Що? Де? Коли?», КВК, вікторини, конкурси знавців-казкарів, кіносценаристів, акторів, фантастичних проектів). Ці ігри емоційні,

колективні за своєю суттю, учать слухати інших, уміння коректно висловлювати свої думки, переживати за інших членів команди.

Наступним видом гри є *жваві ігри* – найважливіший засіб фізичного виховання. Особливість жвавих ігор – характер змагання, творчого, колективного. Головна ознака – наявність активних дій: біг, стрибки, лазіння по канату, гра в м'яч тощо.

Комп'ютерні ігри – наступний вид ігор, який об'єктивно охоплює майже всіх дітей молодшого шкільного віку та вимагає тверезої експертної оцінки фахівців, здатних створити перспективні ігрові програми. Ігрова комп'юторика – новий шар ігрової культури сучасних дітей. І з ним необхідно рахуватися.

Народні ігри мають багатовікову історію, вони передавалися з покоління в покоління, вбираючи в себе кращі національні традиції. З усієї різноманітності ігрового фольклору можна класифікувати народні ігри на чотири групи:

1. „Ігри-пастки” – характеризуються тим, що той, хто водить, повинен переловити всіх гравців один або за допомогою спійманих у ході гри. Усі ці ігри починаються з лічилки, що супроводжуються діалогами, піснями. Наприклад, такі ігри, як „У ведмедя в бору”, „Дідусь-ріжок”, „Горщики”, „Шуліка”.

2. „Ігри драматизовані” – у них розігрується яка-небудь дія, також супроводжувана діалогом, піснею. Це такі ігри, як „Фарби”, „У працівники”, „Пека”, „Гуси-лебеді” та ін.

3. „Ігри хороводні” – змістом яких є рух по колу зі співом і танцювальними рухами: „Коровай”, „Яблунька”, „Зайчєня”, „Просо”, „Мак”.

4. „Словесні ігри-фанти” – для них характерний напружений діалог, іноді з віршованим зачином. Це „Чорного з білим не носити”, „Як тебе звуть?”, „Садівник”, „Козубенька”, „Тільки на цю букву” та інші [2; 3; 4; 5].

Отже, ми спробували описати лише найбільш розповсюджені види і форми гри в дозвіллевій діяльності молодших школярів. Разом з тим важливо пам'ятати, що справа не у виді гри або в її ігровому результаті, а в тому, у які взаємини і з ким вступає у ній дитина, які якості набуває, чого вчиться, що пізнає, що відкриває в собі, як реабілітується, самовиражається, впливає на навколишній світ.

Таким чином, на основі вивчення теоретичних основ культурно-дозвіллевої діяльності ми дійшли висновку, що вона належить до наукової галузі дозвіллезнавства, яка вивчає життєдіяльність, відносини й організацію людей у сфері вільного часу.

Аналіз науково-методичної літератури в галузі дозвіллевої діяльності молодших школярів, а також узагальнення багаторічного досвіду роботи в початковій школі дозволили нам класифікувати й описати основні види гри в організації дозвіллевої діяльності молодших школярів. Подальшому нашому дослідженню буде підлягати розробка

нових ігрових технологій для дітей молодшого шкільного віку на основі інтеграції різних видів дозвіллевої діяльності.

Література

1. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк – К. : Центр навчальної літ-ри, 2006. – 208 с. **2. Збірник** сценаріїв масових заходів : вид. для організації дозвілля. – Д. : ТОВ «ЕНЕМ», 2006. – 175 с. **3. Игра** в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы / сост. Ю. С. Самойленко. – М. : Академия, 1992. – 157 с. **4. Минский Е. М.** От игры к знаниям : пособие для учителя. – М. : Академия, 1987. – 234 с. **5. Савенков А. И.** Маленький исследователь: коллективное творчество младших школьников : учеб. пособ. / А. И. Савенков. – Ярославль : Академия развития, 2004. – 128 с.

Анотація. У статті розкриваються теоретичні основи дозвіллевої діяльності та гри як її провідного виду в молодшому шкільному віці; надається характеристика найбільш розповсюджених ігор у процесі організації дозвіллевої діяльності молодших школярів.

Ключові слова: дозвіллева діяльність, гра, молодші школярі.

УДК 338.46:379.8

О. І. Козлова

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ДОЗВІЛЛЯ

В різних країнах „дозвіллева сфера” має свої назви: „індустрія дозвілля”, „дозвіллево-рекреаційна сфера” – в США та Великобританії, „сфера вільного часу” – в Німеччині, „анімація” – в Італії, Туреччині, Франції. Такі назви є історично зумовленими та відображають розуміння дозвіллевої сфери в контексті соціальної, політичної, економічної та культурної ситуації кожної країни [1].

Зростання рівня дозвіллевого обслуговування неможливе без відповідного розвитку індустрії дозвілля та рекреації. І якщо в країнах Західної Європи та США індустрія дозвілля та рекреації бурхливо розвивається з 50-х років ХХ століття, то в країнах Азії та Сходу, на пострадянських територіях індустрія дозвілля та відпочинку лише починає формуватися. Вивчення закономірностей становлення та розвитку індустрії дозвілля й рекреації в нашій країні неможливе без глибокого, об’єктивного аналізу світового досвіду. Тому ми звернулись до праць зарубіжних вчених – Дж. Буллара, Д. Гоббса, Л. Джеймсона, Дж. Дюмазедьє, К. Едінгтона, Дж. Келлі та ін., в яких розкривається сутність і природа рекреації й дозвілля, принципи формування рекреаційної та дозвіллевої індустрії, взаємозв’язок комерційних і

некомерційних дозвіллевих послуг, що надаються в сфері дозвілля. У зв'язку з вище зазначеним, важливо розкрити сутність індустрії дозвілля та рекреації як явища, проаналізувати особливості його становлення й використання в дозвіллевій сфері [1].

Мета статті – розкрити сутність індустрії дозвілля як явища, проаналізувати особливості його становлення та використання.

Соціально-економічними передумовами становлення індустрії дозвілля в зарубіжних країнах стали такі чинники, як: збільшення вільного часу, скорочення робочих годин та поширення часткової зайнятості, збільшення сімейного прибутку, що відкрило нові можливості для організації дозвілля за власним бажанням, розвиток соціальної політики, скорочення витрат праці та часу на ведення домашнього господарства, підвищення освітнього та культурного рівня населення, науково-технічний та інформаційний розвиток суспільства. До другорядних, проте не менш важливих чинників активізації процесу залучення населення до індустрії дозвілля належать пропаганда засобами масової інформації позитивів відповідного способу проведення дозвілля, розробка системи „відпочинку в кредит”, постійне оновлення, розширення та удосконалення дозвіллевих товарів та послуг, систематичне вивчення дозвіллевих запитів та потреб населення, розвиток інфраструктури дозвіллевих закладів тощо [3].

Індустрія дозвілля зарубіжних країн охоплює готельне господарство, заклади клубного типу, клуби-ресторани, кафе-клуби, сімейні рекреаційні комплекси, зони відпочинку та історико-культурні заповідники тощо. Заклади клубного типу в зарубіжних країнах користуються найбільшою популярністю з усіх закладів дозвіллевої діяльності. Нова концепція клубної діяльності формується з урахуванням зростаючої диференціації культурно-дозвіллевих інтересів і проблем щоденного життя індивіда. Актуальною потребою сучасного рівня розвитку дозвіллевої діяльності є виникнення різнотипних клубів (рекреативно-розважальних, оздоровчих, спортивно-видовищних) та розширення сфери соціально-культурних установ, що забезпечують функціонування закладів клубного типу (культурно-просвітницькі установи, культурно-побутові комплекси, готельно-туристські заклади). Серед багатьох зарубіжних дозвіллевих закладів вирізняються своєю діяльністю клуби при навчальних закладах, батьківські клуби, клуби профорієнтаційного спрямування, спортивні клуби.

Музеї відіграють важливу роль у реалізації дозвіллевої діяльності. Універсальною моделлю музею в зарубіжних країнах вважається модель „відкритого музею”, тобто культурно-освітнього комплексу музейного типу, в якому власне музейні функції (збирання фондів, їх збереження, експонування колекцій) виконуються нарівні з освітніми, виховними та розважальними. Освітня та виховна функції втілюються в освітніх програмах, культурно-мистецьких акціях, співпраці з навчальними закладами. Розважальна функція реалізується шляхом участі особистості

у творчих майстернях, клубах, вечорах відпочинку, концертах. Методами активізації участі населення в культурно-дозвіллевому житті стали: організація днів культури, мистецьких фестивалів, „міських свят”, виставок творів живопису, систематичні трансляції мистецьких радіо- і телепередач, удосконалення маркетингової діяльності музеїв, активізація участі молоді в освітніх, культурно-мистецьких, дозвіллевих проектах, надання доступу до музейних цінностей інвалідам, створення системи пільг для волонтерів [4].

Дозвіллеві центри в зарубіжних країнах відрізняються своїми можливостями, територією, обсягом діяльності. Деякі з них діють як клуби мікрорайону, інші – як комплекси-гіганти. Вони характеризуються варіативністю розміщення і використовують для своєї діяльності шкільні приміщення, старі будівлі або ж зводять нові споруди відповідно до потреб дозвіллевого обслуговування всіх верств населення.

Центри дозвілля, маючи спільну мету, диференціюються відповідно до традицій, потреб, смаків конкретної групи населення і відрізняються за структурою, архітектурно-просторовою композицією, видами діяльності.

Дозвіллеву сферу сучасності умовно можна поділити на державний, комерційний та добровільний сектори.

Значна кількість закладів дозвілля та розваг належить до державного сектору. У розпорядженні місцевих органів влади знаходяться землі, ліси, парки, водоймища, будови. Фінансування закладів культури проводиться з місцевого бюджету. Наприклад, на державному забезпеченні у Великобританії знаходиться більше 12 тисяч бібліотек, 500 картинних галерей і музеїв, майже 2 тисячі центрів дозвілля та спортивних залів [2].

До компетенції державних органів влади входить захист національних цінностей культури, збереження та розвиток культурно-історичних пам'яток сприяння у формуванні інфраструктури культурно-дозвіллевої діяльності вирішення питань оподаткування та пільг у контексті дозвіллевої організації розробка національних програм для задоволення дозвіллевих потреб різних соціально-демографічних верств населення.

Комерційний сектор охоплює велику кількість фірм, компаній, підприємств, товариств, корпорацій і повністю залежить від соціально-культурних, рекреаційних, дозвіллевих потреб особистості. Головною особливістю комерційних дозвіллевих структур є їх здатність швидко реагувати на коливання дозвіллевого ринку. Діяльність комерційного сектору спрямована на утримання видовищних та розважальних закладів (дискотек, нічних клубів, концертних залів, гральних будинків, казино, кабаре) обслуговування автомобілізму, туризму, „престижних видів” спортивної діяльності (гольфу, тенісу, водного спорту, серфінгу) утримання ресторанів, кафе-клубів, барів (у Німеччині, Франції, США популярністю користуються так звані кафе-клуби, які втілюють у собі

місце відпочинку і спілкування, ігротеку, заклад громадського харчування) індустрію масового дозвілля та розваг (фінансування рок-груп, проведення комерційних фестивалів, конкурсів краси та моди, виробництво та прокат фонограм, відеокасет, дисків та ін.)

Дозвіллева сфера сучасності тісно пов'язана із професійно-трудовою діяльністю людини. Ця залежність досить ґрунтовно вивчена теоретиками і практиками дозвіллезнавства і знайшла відображення у працях К. Валтона, Д. Валвіна, Ж. Дюмазедьє, Е. Дюркгейма, М. Каплана, П. Томпсона. Вплив трудової діяльності на зміст і форми організації дозвілля вплив дозвілля на формування відповідних потреб людини та її відношення до промисловості можливості окремої людини оволодіти знаннями та навичками організації дозвілля функціональна взаємозалежність праці та вільного часу – це проблеми взаємозалежності праці та дозвілля, які ще вимагають додаткового вивчення [1].

Істотний науковий внесок у розробку основних методологічних підходів до розкриття взаємозалежності праці та дозвілля зробили вітчизняні науковці. Зокрема, Ю. Васильчук вивчає цю проблему через призму соціального розвитку людини

Так, у суспільстві початку ХХ століття розвивається „школа промислової праці” із суворою фабричною дисципліною, постійною загрозою безробіття, докорінною зміною грошових та ринкових систем, трудових відносин між роботодавцем та найманим працівником. Кваліфікована фізична праця набуває характеру соціальної цінності, чітко формується усвідомлення робочого часу та часу, вільного від роботи.

Суспільство масового споживання середини ХХ століття характеризується конвеєрною працею, інтенсивністю трудової діяльності, системою високих заробітних плат, подальшими процесами розкріпачення жінок, стабілізацією вихідних, святкових та відпускних днів. І, разом з тим, головним багатством сім'ї середини ХХ століття стають діти, важливу роль у розвитку людини починає відігравати освіта. Ці суспільні тенденції впливають на організацію дозвілля: розвивається сімейне дозвілля, оздоровчо-розважальний та пізнавальний туризм, активні види дозвіллевої діяльності, відкриваються просвітницькі курси, культурно-дозвіллеві центри.

У другій половині ХХ століття відбувається, на думку науковця, революція особистісних потреб. „Формується цивілізована споживацька сила людини, яка вміє користуватися широким спектром речей, товарів довгострокового користування, але не має рабської залежності від них, як це зазвичай спостерігаємо у середовищі нужденних бідняків.

Суспільство 80-х років ХХ століття характеризується подальшим зростанням сфери послуг, видів праці, які вимагають не фізичного, а значного психологічного навантаження, швидкості сприйняття, власної комунікативної культури працівника. Головним об'єктом праці стає людина, її інтереси та бажання, здібності та потенціал. Зрозумілою є й

потреба особистості у повноцінному відпочинку, психологічній та емоційній розрядці, знятті стресів. Спостерігається тенденція зростання частки населення, зайнятої неповний робочий день, а також збільшення безробіття серед некваліфікованих працівників, емігрантів, представників національних меншин. Як наслідок – істотно збільшуються вимоги й до сфери дозвілля як засобу неперервної освіти. Наприкінці ХХ століття розповсюдження отримують різноманітні курси для дорослих, школи для людей похилого віку, відкриті школи, народні університети. Перший університет для людей пенсійного віку відкрито у Франції у 1973 році. У середині 80-х років їх нараховується вже близько 100. Цей соціокультурний феномен має велике значення, адже пенсіонери, втрачаючи момент професійної необхідності, отримують від освіти лише задоволення [5].

Інформаційне суспільство вимагає від людини високої інтелектуальної праці, вміння приймати нестандартні рішення, творчої роботи в ринкових умовах. При цьому „мірилом самої праці і всього життя людини все більше стає вільний час як напруга творчих сил людини і як головна форма багатства”.

Тобто, центром життєвих інтересів дорослих членів сучасного суспільства стає не робота, а дозвілля як засіб самовдосконалення та самоствердження людини, розвитку її творчих потреб. Результатом цієї тенденції є створення на промислових об'єднаннях зарубіжних країн з кінця 60-х років служб рекреації, клубів, центрів відпочинку для своїх працівників.

В Англії та Японії, наприклад, набули поширення промислові клуби, основною метою діяльності яких стала популяризація своєї фірми та організація відпочинку робітників та службовців. Так, у японських містах популярні клуби „До дев'ятої”, які розпочинають роботу о сьомій годині ранку і закінчують за кілька хвилин до початку нового робочого дня в конторах, офісах, фірмах. До клубу може вступити кожний, хто зробить відповідний грошовий внесок. Діяльність клубу спрямована на підвищення кваліфікації працівників, обмін інформацією, вивчення іноземних мов. Найчастіше засідання клубу включає ще й сніданок.

Тематика клубних зустрічей найрізноманітніша: від проблем навколишнього середовища, екології до обговорення питань сімейного життя. До клубу запрошуються провідні спеціалісти відповідних галузей виробництва, науки, культури. Члени клубу, не зважаючи на жорсткий робочий графік і мінімум вільного часу, не втрачають бажання поглиблювати свої знання, набувати нові навички, урізноманітнювати буденне життя, спілкуватися з друзями.

У США дозвіллі заклади виникають не лише при невеличких фірмах чи підприємствах, а й при корпораціях. Корпорація „Уіміс ентертейнмент” (Каліфорнія) має на своєму утриманні 23 сімейних центри, які діють не лише у США, а й у Китаї та Гонконзі при філіях корпорації. У 1996 році у м.Стоктон (США) розпочав свою діяльність ще

один сімейний центр, який має зону розваг для дітей та батьків, мережу магазинів і навіть служб громадського харчування.

Так, серед найпопулярніших видів дозвіллевої діяльності у США є: перегляд телепередач (41%), слухання радіо (40%), читання книг (39%), слухання музики у домашніх умовах (39%), робота біля власного будинку (36%), соціальна активність (25%), діяльність у церкві або клубі (23%), хоббі (20%), спорт (19%), гра в карти (12%), добровільна робота (11%), художня творчість (9%), відвідування театрів, музичних та балетних спектаклів (6%), дискотек (5%), захоплення політичною діяльністю (4%), азартними іграми (3%)

У Великобританії, окрім перегляду телепрограм та слухання радіопередач, перевага надається читанню книг (60%), відвідуванню кінотеатрів (41,7%), театру (35,7%), галерей та музеїв (21, 2%), заняттям любительською творчістю (18%), відвідуванням концертів класичної музики (11,6%), джазових концертів (8,4%), балету (6,2%)

Перерозподіл ресурсу часу (робочого та вільного), зміни у взаємозалежності професійно-трудової та культурно-дозвіллевої діяльності, неповна зайнятість, скорочення робочого тижня, збільшення відпускнуго періоду істотно вплинули на структурне наповнення дозвілля та його змістовну програму [2].

Змістовну картину дозвілля у зарубіжних країнах дозволяють сформулювати вибіркові дослідження різних соціально-демографічних груп населення. Так, за даними Міністерства культури Франції, опублікованими у бюлетені „Developpment culturel” (1995 р.) основними причинами, які стають на заваді участі у дозвіллевій діяльності вказано: фінанси (особливо по відношенню до кіно, опери та концертних заходів), недостатні пропозиції (на цю причину вказує, переважно сільське населення) та відсутність інформації (відчувається особливо по відношенню до класичної та джазової музики, балету, театральних вистав та музеїв).

Разом з тим, необхідно підкреслити, що участь людини у дозвіллевій діяльності тісно пов'язана з тим становищем, яке вона займає у суспільстві та у виробничій сфері, рівнем матеріального достатку, сімейним станом. Англійські вчені Дж. Кларк та Ч. Крітчер підкреслюють, що стиль дозвілля та соціальний статус є неподільними поняттями. Для малозабезпечених верств населення найбільш доступними є пасивні форми проведення дозвілля – перегляд телепередач, читання книг, слухання музики тощо [1].

Наступною тенденцією, що істотно вплинула на розвиток дозвіллевої сфери на сучасному етапі можна вважати переоцінку поглядів на природу, концепцію її охорони та захисту. Ці зміни є наслідком науково-технічної революції в світі і здебільшого пов'язані з гострими потребами людей у природничо-науковій інформації, у знаннях з технологій, технічної організації виробництва. Дозвіллева практика

останніх десятиліть свідчить про значне зростання потреб у підвищенні екологічної обізнаності, гармонізації відносин людини і природи.

Тому, в зарубіжних країнах створюються екологічні клуби, члени яких поглиблюють знання з певних екологічних питань, ведуть лекційну та практичну роботу серед населення, спрямовану на охорону навколишнього середовища. Екологічні клуби є своєрідним засобом залучення особистості до різновікових колективів, розвивають її комунікабельність, соціальну самосвідомість, любов до рідного краю. У клубах організуються вечори відпочинку, концерти, літературні зустрічі, виставки художньої творчості (картин, фотографій, скульптур), які розкривають значення природного світу у духовному і практичному житті людини [3].

Практична діяльність членів клубу має суспільно корисне спрямування – це збирання металобрухту, макулатури, участь в озелененні та лісонасадженні, патрулювання на певних ділянках землі, проведення лекцій, бесід, конкурсів, екскурсій. Члени екологічних клубів досліджують сезонні міграції птахів, фенологічні явища в житті рослин, виявляють ландшафти, яким загрожує знищення діти молодшого шкільного віку знайомляться з найпоширенішими видами рослин і тварин, середовищем та умовами їх життя, із специфікою виробництва, з технологічними процесами, асортиментом товарів та їх екологічністю. Дослідницька діяльність пов'язана з вивченням якості води, ґрунту, повітря. Головним завданням такої роботи є не лише знайомство з професіями екологічного спрямування, а й вироблення у людини критичного ставлення до різних виявів природоперетворюючої діяльності та формування екологічної відповідальності.

Отже, до головних чинників, що істотно вплинули на стан дозвілля в зарубіжних країнах в останні десятиріччя, можна віднести: перерозподіл ресурсу часу (робочого та вільного), а отже, й зміни у пропорційності та взаємозалежності професійно-трудової і культурно-дозвілдової діяльності, неповна зайнятість, скорочення робочого тижня, подовження відпускнуго періоду сприйняття сфери дозвілля як джерела нових робочих місць зміни в структурі дозвілля та в змісті дозвіллового програмного забезпечення, плюралізм форм дозвіллової та рекреаційної діяльності переоцінка ставлення до природи, і, як наслідок, поширення природоохоронних концепцій зміни у сфері освіти (популярність неперервної освіти, що спричинила поширення різноманітних курсів для дорослих, відкритих шкіл, університетів) динамічний розвиток дозвіллової індустрії переорієнтація на активний відпочинок.

Література

1. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник / І. В. Петрова. – К. : Кондор, 2005. – 408 с. **2. Головка О. М.** Організація готельного господарства : навч. посіб. / за ред. О. М. Головка. – К. : Кондор, 2011. – 410 с. **3. Мальська М. П.** Міжнародний туризм і сфера

послуг : [підруч.] / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2004. – 272 с. **4. Киселева Т. Г.** Теорія досуга за рубежом. – М. : Академия, 1992. – 237 с. **5. Гриценко О. А.** Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / О. А. Гриценко. – К. : УЦКД, 2000. – 341 с.

Анотація. У статті розкрито передумови розвитку індустрії дозвілля; охарактеризовано специфіку генезису індустрії дозвілля на сучасному етапі; здійснено аналіз застосування індустрії дозвілля в парках, туристичних комплексах, торговельно-рекреаційних центрах.

Ключові слова: дозвілля, індустрія дозвілля, комерційне дозвілля, туризм.

УДК 373.015.3:159.942

Є. Г. Кудінова

ЕМОЦІЙНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РІЗНОПЛАНОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Емоційна сфера ніколи не залишалась поза увагою представників педагогічної думки. Педагогічне стимулювання спрямоване здебільшого на емоційну сферу особистості (почуття, емоції, настрій, стан) з метою формування сприятливого емоційного стану школярів. В наш час проблема емоційного стимулювання як фактору підвищення ефективності різнопланової діяльності школярів є дуже актуальною. В основі педагогічного стимулювання лежить емоційне стимулювання. Тому емоційна сфера в процесі організації діяльності шкільного колективу має відігравати першочергову роль. Емоційна сфера-сфера чуттєва, тонка. Будь-яка діяльність людини у педагогічній діяльності супроводжується співпрацею педагогів та учнів. Гамма дитячих почуттів створює емоційну сферу, духовний світ дітей. Саме тому вивченню проблеми емоційної сфери людини приділяють велику увагу психологи, медики. Розглядаючи проблему як одну із провідних нею займалися такі видатні педагоги як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Я. Коменський.

Для створення відповідної сприятливої атмосфери життєдіяльності школярів педагог застосовує стимулюючі засоби такі як гра, змагання. Стимулюючі засоби відіграють роль активізуючого характеру, що інтенсифікує процес здійснення школярами мислительних операцій, сприйняття, запам'ятовування, спонукаючи до інтелектуального розвитку, вдосконалення своїх здібностей, навичок, таланту. Гра – один із видів діяльності людини. Це один із засобів фізичного, розумового і

морального виховання, який виник історично і полягає у відтворенні дій дорослих і відносин між ними. На всіх етапах розвитку особистості гра сприймається як цікаве, яскраве, необхідне для її життєдіяльності заняття. На специфічні особливості гри велику увагу в своїй практичній діяльності звертали такі відомі педагоги як С. Шацький, А. Макаренко. Види ігор можна визначати на основі і різнопланової діяльності дітей: ігри дозвілля, тобто такі, в які діти грають за власним бажанням; ігри педагогічні – ті, які застосовуються педагогом з метою розв’язання конкретних навчально-виховних завдань. Залежно від того, наскільки гнучкими, динамічними і творчими чи чітко регламентованими є рольові дії, правила і зміст, колективні розважальні ігри можна поділити на дві групи:

1. Ігри творчі: сюжетно-рольові, конструкторські, драматизації з вільним розвитком сюжету, гра-жарт, гра-розіграш

2. Ігри за встановленими правилами: рухомі, хороводні, спортивно-змагальні, настільні

У кожній грі є свій виховуючий і розвиваючий потенціал. Педагогічні ігри диференціюються згідно з педагогічною спрямованістю: дидактичні (ці ігри організуються в процесі навчання), творчі педагогічні ігри (ігрова модель розроблена самим педагогом з метою досягнення конкретних виховних завдань). Ці ігри, які не регламентовано чіткими умовами і правилами, містять великі можливості для творчого самовираження школяра через роль. Роль є тим кермом, яке „запускає” весь механізм педагогічних ігор творчого змісту. Педагогічні творчі ігри можна поділити на окремі види:

1. *Тривала гра* – на тривалий час зберігається уявна ситуація, сюжет і ролі.

2. *Елементи гри*. Мають на увазі ситуації, коли в організацію колективної діяльності дітей вводиться один із компонентів гри, щоб надати ігрового забарвлення цій діяльності і активізувати її (роль або уявна ситуація).

3. *Гра-творчість*. У процесі моделювання таких ігор організаційна роль педагога мінімальна: він може тільки подати ідею, підвести дітей до думки або просто прочитати готовий зразок гри.

Основні умови збереження стійкого інтересу в дітей до гри:

1. Використання умовної ігрової термінології.

2. Введення романтичних ситуацій.

3. Використання всіх видів педагогічного впливу в ігровій формі (вимога, заохочення, покарання).

4. Використання елементів колективного змагання між малими групами.

Дотримання цих умов дасть можливість педагогу на тривалий час зберегти ігрову атмосферу, активізувати діяльність дітей. Такі ігри найчастіше вводяться в інші види діяльності будучи їхньою емоційною основою.

Змагання – метод стимулювання діяльності, який забезпечує успіх і цілеспрямованість у процесі роботи, відчуття товариської взаємодопомоги шляхом обліку і порівняння результатів спільної діяльності і заохочення її учасників. Змагання – явище емоційне, оскільки діяльність, в основі якої закладено змагальні елементи. Як стимулюючий педагогічний засіб змагання має сприяти розвитку здібностей, нахилів, талантів, спонукати наслідувати загальноприйняті норми поведінки. При відповідних педагогічних умовах застосування, змагання несе емоційний заряд позитивного спрямування. Стимулюючі засоби гри, змагання завершуються відповідним ефектом, якщо вони мають романтичне забарвлення.

В процесі різнопланової діяльності дітей романтика є елементом особливого стану душі дитини. Романтика, як і кожен метод, може пронизувати всі види діяльності школярів. Складовим романтики можуть бути елементи гри, творчого пошуку (походи, заочні подорожі, пов'язані з виконанням конкретних завдань: пошук місць, імен, пам'ятників). Романтика – це емоційний стимул більш високого рангу, ніж гра чи змагання. Гра часто пов'язана з уявною ситуацією, а змагання – додатковий емоційний стимул, який вводять за певних умов. Романтика втрачає свій вплив, якщо стикається з облудністю, формалізмом у процесі організації діяльності школярів. Справжня романтика – це те, що ґрунтується, передусім, на привабливості й емоційному усвідомленні суспільно корисної діяльності. Заохочення в шкільній практиці може використовуватися в повсякденному житті школи, а також застосовуватися як допоміжний засіб в процесі організації змагання. Ці методи дуже тісно пов'язані між собою. Наприклад, у змаганні по збору металобрухту між різновіковими об'єднаннями школярів, одним із видів заохочення визначена премія. Заохочення відіграє роль стимулу не тільки в плані організації конкретної справи – збору металобрухту, а й у прогнозуванні школярами своїх наступних перспектив. В процесі організації діяльності школярів можуть використовуватися різні способи заохочення: схвалення, похвала, премія, подяка, нагорода. Заохочення – спосіб вираження суспільної позитивної оцінки поведінки і діяльності окремої особистості чи колективу. Саме в цьому полягає сутність психологічного впливу заохочення: відчуття задоволення, радості, зумовлені громадським визнанням зусиль, старань, досягнень школяра. Заохочення здатне змінювати віру в свої сили, викликати в дітей бадьорість, приплив енергії, гарний настрій і готовність до подальшої роботи, забезпечувати сприятливе самопочуття дитини. Заохочення є стимулом у процесі змагання школярів. В педагогічній практиці також застосовують метод покарання. Покарання – це вплив на особистість, який виражає осуд дій і вчинків, що суперечать нормам суспільної поведінки і спонукають неухильно наслідувати їх. Психологічний аспект покарання полягає в тому, що воно має викликати в учнів неприємне переживання, почуття сорому і вини. Покарання не повинно

принижувати гідність дитини, це погіршує її поведінку. Вихователь, знаючи учня, розуміючи його духовний стан і мотив, що спонукає його до негативних вчинків, рис характеру, звичок, – до покарань, суть яких полягає у виробленні відповідних позитивних звичок і характерних рис. Покарання має викликати у вихованця наміри не повторювати подібного. Лише справедливе покарання досягає мети. У педагогічній практиці є різні види покарань. Їх можна систематизувати в такому порядку: покарання-вправлення (погане чергування карається додатковим) ; покарання-обмеження (обмеження якого-небудь задоволення: можливості брати участь в екскурсії, тимчасове виключення із спортивної секції); покарання-осуд (попередження, догана з визначенням певних строків виправлення); покарання-умовність (таким покаранням був арешт у кабінеті А. Макаренка); покарання-зміна ставлення(для багатьох дітей особливо суворий тон вчителя під час оцінки вчинку, суворий погляд уже є покаранням, так само як веселий жарт, приємна посмішка можуть бути заохоченням. Однак найкращою формою покарання дітей є покарання добром. Недарма в народі кажуть: „Покарай мене, Боже, та тільки добром”.

Саме такі форми покарання, які ґрунтуються на добрودушності педагога і повазі до того, хто завинив, найбільше сприймають діти. Часто вони порушують дисципліну саме в улюблених вчителів і тільки тому, що їм подобається їхня реакція, стиль покарання. Отже покарання педагога має бути педагогічним. Воно використовується з метою гальмування різних небажаних явищ і стимулює позитивну активність школярів. Створення сприятливих умов, які б викликали в дітей життєрадісні почуття, спонукали б їх до добрих вчинків – провідна сфера діяльності педагога.

Література

1. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища шк., 1997. – 304 с. **2. Яновская М. Г.** эмоциональные аспекты нравственного воспитания / М. Г. Яновская. – М. : Просвещение, 1986. – С. 42 – 43. **3. Макаренко А. С.** Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1990. – С. 69. **4. Шацкий С. Т.** Избранные педагогические сочинения : в 2 т. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – С. 15. **5. Сухомлинский В. О.** Твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 414.

Анотація. У статті розглядаються погляди вітчизняних учених на проблему емоційного стимулювання як фактору підвищення ефективності різнопланової діяльності, обґрунтовуються умови та обставини, що сприяють педагогічному стимулюванню, які спрямовані здебільшого на емоційну сферу особистості з метою формування сприятливого емоційного стану школярів.

Ключові слова: емоційне стимулювання, романтика, змагання, гра, покарання, заохочення.

УДК 373.013.42:379.8

К. В. Пономарьова

СОЦІАЛЬНО ПЕДАГОГІЧНА РОЛЬ ГРИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Розвиток соціально-педагогічної роботи в Україні в наш час охарактеризований значними змінами та інноваціями, розвитком і вдосконаленням технологій і професійних підходів у всіх її напрямках, зокрема й у сфері дозвілля, тому що всебічний та вільний розвиток особистості набув статусу не тільки визнаного соціального ідеалу, але й важливої умови становлення суспільства, яке орієнтується на універсальні, гуманістичні та демократичні цінності. Це у свою чергу обумовлює необхідність її теоретико-методичного обґрунтування, вимагає розробки нових підходів до процесу соціального виховання підростаючих поколінь з урахуванням сучасних тенденцій у практиці соціально-педагогічної роботи. Важливим напрямом її вирішення стає глибоке дослідження вільного часу, його ролі та місця у формуванні та розкритті творчого потенціалу особистості.

У зв'язку з політичними, економічними й соціокультурними змінами, що відбуваються в нашому суспільстві в усіх сферах його життя, значно змінилися зміст та форми культурно-дозвілдової діяльності, які мають велику силу смислового та емоційного впливу на особистість. Це свідчить про те, що вільний час є домінуючим простором, у якому відбувається фізичний та духовний розвиток дитини, її соціалізація.

Треба відзначити, що соціалізація дитини в вільний час проходить через гру, так як гра найефективніший засіб організації дозвілдової діяльності школярів. Специфіка гри як одного з провідних видів діяльності дозволяє використовувати ігрові технології як істотний та впливовий профілактичний засіб роботи соціального педагога. Ця специфіка полягає у свободі дій, абсолютній зануреності учасника гри, підкоренні його певним правилам, наявності особливих групових стосунків і емоційної заборвленості. Значення гри неможливо вичерпати й оцінити розважально-реактивними можливостями. У тому і є її феномен, що, будучи розвагою, відпочинком, вона здатна перерости в навчання, у творчість, у терапію, у модель типу людських відносин і проявів у праці.

Зарубіжні філософи, психологи, педагоги надавали грі та ігровій діяльності великого значення. Учені підкреслювальне розвивальне та

виховне значення гри, відмічали її можливості в пізнанні людини самої себе, показували вплив на розвиток творчої особистості в процесі ігрової взаємодії, акцентували увагу на значенні гри в процесі пізнання людиною своїх здібностей.

Давньогрецькі філософи в працях, які присвячували людині та її місцю у світі, розглядали ігрову діяльність як один з особливих видів суспільної практики, що відтворюють норми людського життя й діяльності, забезпечують пізнання та засвоєння предметної та соціальної дійсності, а також інтелектуального й морального розвитку особистості [1, 73].

У вітчизняній та зарубіжній літературі зросла увага вчених до дозвілля. Це підтверджує збільшення кількості монографій і наукових статей, присвячених розгляду цієї проблеми.

Особливо важливими слід назвати ті наукові розробки вчених, що виконані в межах проблематики: використання ігор у навчально-виховному процесі сучасних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів (О. Савченко, А. Тютюнникова, Б. Нікітин); особливостей розвитку особистості у сфері вільного часу (М. Аріарський, О. Сасихов); використання гри в системі виховної роботи школи (Н. Анікєєва, Р. Миронова, С. Шмаков); сутності й специфіки дозвілля (Т. Сущенко, В. Терський); організації дозвіллевої діяльності дітей (Є. Акнаєв, Я. Коменський, В. Кузь, В. Лукманова, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький, К. Ушинський та ін.); раціонального використання вільного часу дітей, визначено критерії культури вільного часу, розроблено нові сучасні форми й методи в культурно-дозвіллевій діяльності (І. Кон, А. Мудрик, С. Шмаков та ін.).

Гра – серцевина дозвілля. Гра як величезний пласт культури різноманітний і збагачує дозвілля людей, відтворюючи цілісність буття людини. Видатний мислитель XV ст. Йохан Хьойзінга стверджує, що гра це добровільна дія або заняття, що здійснюється всередині встановлених меж місцям і часом по добровільно прийнятим, але абсолютно обов'язковим правилам, з метою, укладеної в ньому самому, що супроводжується почуттям напруги і радості, а також свідомістю „іншого буття”, ніж „буденне” життя.

Гра – це одна з найбільш ефективних форм організації дозвіллевої діяльності, що має на дитину просвітницький і виховний вплив. За твердженням С. Шмакова, гра – це створення власного світу, в якому можна встановити зручні для себе закони, позбавитися від багатьох життєвих складнощів: це сфера співробітництва, співдружності, співтворчості дітей і дорослих. Гра – це особливий вид діяльності, тому що грати приємно, грати легко і весело, у грі людина проживає щасливий стан.

Психологічна природа, сутність, виховні та інші можливості гри як складного, багатофункціонального феномену втілені в її ознаках, одні з

яких властиві будь-якій соціальній діяльності, інші – тільки грі. Дитяча гра зумовлена віковими особливостями особистості.

Більшості ігор властиві чотири головні риси:

1. вільна розвивальна діяльність;
2. творчий, значно імпровізаційний характер діяльності;
3. емоційна піднесеність діяльності, суперництво, змагальність, конкуренція;
4. наявність прямих і непрямих правил, що відображають зміст гри, логічну й тимчасову послідовність її розвитку [1, 113].

Грі властиві певні загальні, універсальні ознаки:

1. Гра як активна форма пізнання навколишньої дійсності. Різноманітність її форм уводить дитину у сферу реальних життєвих явищ, завдяки чому вона пізнає якості та властивості предметів, їх призначення, способи використання; засвоює особливості стосунків між людьми, правила і норми поведінки; пізнає саму себе, свої можливості і здібності. Гра іншим чином відкриває шляхи пізнання світу, ніж праця і навчання. У ній практичне, дієве освоєння дійсності відбувається раніше, ніж здобуття знань. Інтерес дитини до гри поступово вичерпується внаслідок засвоєння знань і умінь. Це спричиняє розвиток сюжету гри, появу нових ролей у ній.

2. Гра як свідомо і цілеспрямована діяльність. Кожній грі властива значуща для дитини мета. Навіть найпростіші ігри-дії з предметами мають певну мету (нагодувати, покласти ляльку спати тощо). Чим менша дитина, тим більш наслідувальними є її ігрові дії. Поступово зростає рівень усвідомленості дітей у грі. Щоб досягти мети, вони відбирають необхідні засоби, іграшки, здійснюють відповідні дії та вчинки, вступають у різноманітні стосунки з товаришами. Діти домовляються про тему і зміст гри, розподіляють ролі, певною мірою планують свою діяльність. Усе це свідчить про цілеспрямований, свідомий характер гри [4].

Крім загальних, гра наділена специфічними, характерними тільки для неї ознаками:

1. Гра як вільна, самостійна діяльність, що здійснюється за особистою ініціативою дитини. У грі дитина реалізує свої задуми, по-своєму діє, змінює за своїми уявленнями реальне життя. Гра є вільною від обов'язків перед дорослими сферою самодіяльності та самостійності дитини, оскільки, граючись, дитина керується власними потребами та інтересами. Воля і самостійність дитини виявляються у виборі гри, її змісту, у добровільності об'єднання з іншими дітьми, у вільному входженні в гру і виході з неї тощо.

2. Наявність творчої основи. Гра завжди пов'язана з ініціативою, вигадкою, кмітливістю, винахідливістю, передбачає активну роботу уяви, емоцій і почуттів дитини. Ініціативу і творчість у різних ситуаціях діти виявляють по-різному. В одних іграх їхня творчість пов'язана з

побудовою сюжету, вибором змісту, ролей; в інших – виявляється у виборі способів дії, їх варіативності (жмурки, ігри у доміно, м'яч тощо).

Багато ігор вимагають уміння узгоджувати свої дії, швидко змінювати тактику своєї поведінки чи способи дій (рольові, рухливі ігри). Значну творчу роботу передбачають дидактичні ігри, які мають на меті розвиток пізнавальної активності, допитливості, швидкості розумових дій, Творчий елемент є носієм індивідуальності кожного гравця, тому гра є засобом розвитку творчості, формування здібностей дітей.

3. Емоційна насиченість. У процесі гри діти переживають певні почуття, пов'язані з виконуваними ролями: турбота, ніжність „матері”, відповідальність „лікаря”, справедливість „вихователя” тощо. У колективних іграх вони виявляють дружбу, товариськість, взаємну відповідальність, відчувають радість від результату, подолання труднощів. Більшість ігор супроводжуються естетичними емоціями.

Грі властиві такі соціально-психологічні й педагогічні функції:

- розважальна – це головна функція гри – розважити, дати задоволення.
- орієнтаційна – створення уявної ситуації, яка б орієнтувала дитину на певні норми поведінки в житті суспільства, на придбання якихось навичок і вмінь, а так само духовних цінностей;
- коректуюча – функція, яка вносить зміни у свідомість дитини щодо її поведінки, де дитина в грі намагається зробити стрибок над рівнем своєї звичайної поведінки;
- заміщаюча – коли властивості речі зберігаються, але значення їх перекидається, тобто центральним моментом стає думка; у грі дитина оперує значеннями слів, що заміщають річ;
- розвивальна – коли в грі у дітей ефективно розвиваються всі психічні процеси (пам'ять, сприйняття, мислення, увага, сенсорні якості – орієнтування в просторі та часі у властивостях предметів, розвиток мовлення);
- терапевтична – що застосовується для корекції різних відхилень у поведінці дітей (неприспосованості, агресивності, замкнутості);
- комунікативна – оволодіння діалектикою спілкування;
- самореалізації у грі як „полігоні” людської практики;
- ігротерапевтична – подолання різних труднощів, які виникають в інших видах життєдіяльності;
- діагностична – виявлення відхилень від нормативної поведінки, самопізнання в процесі гри;
- функція корекції – внесення позитивних змін у структуру особистісних показників;

- міжнаціональна комунікація – засвоєння єдиних для всіх людей соціально-культурних цінностей.

Дитяче життя може бути цікавим і змістовним, якщо діти матимуть нагоду грати в різні ігри, постійно поповнювати свій ігровий багаж. Щоб ігри стали справжнім організатором життя людей, їх активної діяльності, їх інтересів і потреб, необхідно, щоб у практиці виховання було багатство й різноманітність ігор. Розумна різноманітність ігор цінна ще й тому, що в цих умовах стає можливим вирішення великих виховних завдань – ставлення дітей один до одного, засвоєння норм життя в дитячому віці, формування характеру.

Кожний окремих вид гри має численні варіанти. Діти дуже винахідливі. Вони ускладнюють і спрощують відомі ігри, придумують нові правила й деталі. Ігри передаються від покоління до покоління. Окремі види ігор не міняються, інші змінюються сильно. З одного боку, вони можуть забуватися через різні соціальні причини, з іншого – кількість ігор росте в міру цивілізації дозвілля, створення індустрії розваг.

У педагогічній літературі існують різноманітні підходи до класифікації ігор. Найбільш повною і поширеною класифікацією ігор є класифікація С. Шмакова. Він розділив всі дитячі ігри на наступні види:

1. Фізичні та психологічні ігри та тренінги:

- а) рухові (спортивні, рухливі, моторні);
- б) екстатичні, експромтні ігри та розваги;
- в) звільняючі ігри та забави;
- г) лікувальні ігри (ігротерапія).

2. Інтелектуально-творчі ігри:

- а) предметні забави;
- б) сюжетно-інтелектуальні ігри;
- в) дидактичні ігри (навчально-предметні, навчальні, пізнавальні);
- г) будівельні, трудові, технічні, конструкторські, електронні, комп'ютерні ігри, ігри-автомати.

3. Соціальні ігри:

- а) творчі сюжетно-рольові (наслідувальні, режисерські, ігри драматизації, ігри-мрії);
- б) ділові ігри (організаційно-дійові, організаційно-комунікативні, організаційно-розумові, рольові, імітаційні).

4. Комплексні ігри (колективно-творча, досугова діяльність) [2, 48].

Треба відзначити, що у дітей зберігався бадьорий і життєрадісний стан, щоб були забезпечені сприятливі умови для вирішення всього комплексу завдань розумового, морального і фізичного їх розвитку, необхідно стежити за доцільним чергуванням, певною періодичністю застосування ігор і розваг різного характеру. При цьому потрібно прагнути до того, щоб ігри з високою руховою активністю розумно поєднувалися з більш спокійними видами діяльності.

Вибір гри залежить від роду занять дітей до, і після закінчення гри. Якщо діти довго сиділи, займалися розумовою працею, їм необхідна розрядка. Потрібні ігри з бігом, стрибками, з м'ячем.

Кожна гра має свої правила і умови. Між ними істотні відмінності. Правила завжди чітко обкреслені, незмінні і завжди дотримуються по відношенню до даної гри.

Умови довільні, ситуаційні. Учасники або організатори гри домовляються між собою відносно того, як все відбуватиметься. Наприклад, скільки буде команд, скільки буде конкурсів, як оцінюватимуться результати та ін.

Важливо, щоб педагог зміг, як простіше, пояснити гру. Для цього він повинен користуватися такими положеннями:

- Розмовляючи з дітьми, педагог повинен стояти так, щоб всі діти його бачили, і він бачив всіх дітей. Найкраще для цього стати в коло разом з дітьми (але не в центр кола, щоб ні до кого не стояв спиною).

- Пояснення гри має бути коротким, чітким, але зрозумілим, яскравим і образним. Завжди, коли є можливість, воно повинно супроводжуватися показом, демонстрацією окремих етапів гри.

- Якщо в грі багато правил, які відразу засвоїти важко, можна деякі з них навмисно опустити і повідомляти додатково по ходу гри. Можна не відразу після пояснення починати гру, а попередньо провести репетицію, попередивши дітей, що поки результати зараховуватимуться не будуть.

Незалежно від вигляду ігор, умов проведення правила повинні відповідати ряду вимог.

1. Правила мають бути прості. Особливо важливе дотримання цієї вимоги в масовій дозвілльєвій діяльності, коли учасники не підготовлені і їх склад випадковий. Складні правила доводиться довго роз'яснювати, розтлумачувати і в результаті в учасників гри втрачається інтерес.

2. Гра повинна охоплювати всіх. Не повинно бути таких ситуацій, коли одні учасники залучені в процес гри, а інші виявляються в положенні пасивних спостерігачів.

3. Гра повинна бути цікава для всіх. Ця вимога тісно пов'язане з попереднім.

4. Гра має бути доступна для всіх передбачуваних учасників. Понад усе цю вимогу слід дотримуватися при організації і проведенні рухливих ігор, побудованих на прояві спритності, прудкості фізичної реакції, додатку фізичних зусиль.

5. Завдання, що містяться в грі, мають бути однаковими або рівними за змістом і складнощами для всіх. Рівності вимагає не лише завдання, а й спосіб залучення до його виконання. Гра для дитяти – це вихід у велике життя, здійснення його мрії, виконання бажань. Дитина в кожному віці бачить гру по-своєму і надає їй величезне значення. Досвід показує, що використання ігрових форм в організації свят та у вільний

час піднімає настрій, знімає напругу, зменшує кулькусть негативних вчинків з боку вихованців.

Організатору дитячого дозвілля слід пам'ятати, що гра є не тільки засобом розваги та відпочинку, а й засобом фізичного, морального і соціального виховання.

До організації ігор пред'являються такі педагогічні вимоги:

1. Гра не повинна включати в себе навіть найменшу загрозу життю та здоров'ю дитини;
2. Речі і предмети повинні бути безпечні для життя і здоров'я дитини;
3. Гра не повинна принижувати гідність дитини;
4. Учасники гри повинні добре розуміти її сенс і зміст, правила, операції, точне позначення використовуваних в ній термінів, понять;
5. Гра будується з урахуванням фізичних особливостей дітей, їх віку, широти кругозору;
6. Організатор гри повинен стежити за тим, щоб у змаганнях брали участь рівні за силам діти, всі учасники перебували в рівних умовах, періодично мінялися ролями та ігровими позиціями [2, 50].

Треба відмітити, що природа створила дитячі ігри для всебічної підготовки до життя, вона пов'язана з усіма іншими видами діяльності людини. Гра виступає як специфічна дитяча форма пізнання, праці, спілкування, спорту, мистецтва тощо. Звідси стає очевидним, що розуміння сутності гри для дітей шкільного віку й можливість побудови теорії педагогічного управління ігровими процесами пов'язане з необхідністю цілісного погляду на гру як на складну систему, що інтегрує в собі три взаємозв'язані структури: гру – стан, гру – спілкування, гру – діяльність.

Тож гра відіграє важливу роль в житті дитини, так як являється безпосереднім засобом соціалізації. Вона є специфічною формою пізнання, спілкування та праці. Саме ігрова діяльність дозволяє підтримувати емоційне здоров'я, формувати характер, волю, переборювати власні недоліки та сприяти всебічному розвитку особистості.

Література

1. **Організація** вільного часу школярів : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, І. В. Белецька, Т. С. Гаміна. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 304 с.
2. **Исаева И. Ю.** Досуговая педагогика : учеб. пособие / И. Ю. Исаева. – М. : Флинта : НОУ ВПО «МПСИ», 2010. – 200 с.
3. **Шмаков С. А.** Игры учащихся – феномен культуры / С. А. Шмаков. – М. : Академия, 1994. – 319 с.
4. <http://osvita.ua/school/technol/759/>

Анотація. У статті розглядаються питання походження гри, її структура, функції; подається класифікація гри. Широко представлені засоби, умови та правила проведення ігор.

Ключові слова: гра, дозвілля, педагог, ігрова діяльність.

УДК 37.091.12:36-051:379.8-057.874

М. В. Приходько

ПОЗАШКІЛЬНА РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ У СФЕРІ ДОЗВІЛЛЯ

Соціальний феномен дозвілля останніми роками привертає увагу усе більшого кола людей. Воно стає предметом обговорення не тільки фахівців, а й широкої громадськості. Для розуміння шляхів та закономірностей розвитку дозвілля як соціально-культурного явища виключно важливими є всебічний аналіз проблеми [4, 91].

У зв'язку зі змінами в усіх сферах життя сучасного суспільства виникає необхідність по-новому розглянути проблему організації дозвілля підростаючого покоління. Аналіз практики сфери дозвілля показує, що організація дозвілля учнів не завжди відповідає сучасним вимогам, рівням їх інтересів і потреб. Перш за все, це пов'язано з недостатньо професійним рівнем і компетентністю соціальних педагогів, які відповідають за цей вид діяльності.

Дозвілля старшокласників – це „сфера, у якій особливо яскраво та повнокровно розкриваються їх природні потреби в свободі та незалежності, активній діяльності та самовираженні”. В умовах дозвілля створюються неформальні колективи, що дають дітям і підліткам можливість виступати у нових соціальних амплуа, займати ролі, що відрізняються від навчальної та поза навчальної діяльності. Дозвілля – особлива соціальна сфера, де діти задовольняють потреби в самоперевірці, самооцінці свого „Я”, ...це зона активного спілкування що задовольняє особисті інтереси, потреби в контактах.

Ось чому назріла об'єктивна необхідність підвищення рівня кваліфікації соціальних працівників шляхом поглиблення знань у галузі досягнень ефективної організації вільного часу учнів, а також оволодіння їх методиками.

В умовах нових соціальних відносин перед суспільством у цілому і педагогами, зокрема, постає проблема пошуку нових виховних ідеалів, врахування впливу різноманітних соціалізуючих чинників. Тому сучасне становлення особистості пов'язане з переосмисленням багатьох духовних цінностей і норм моралі, де дозвіллева діяльність виступає як соціально-педагогічне явище, стає важливою сферою життєдіяльності, у

процесі яких індивідуум отримує новий соціальний досвід, відновлює фізичні, емоційні та інтелектуальні сили.

Як відмічає Володимир Маркович Пича: дозвілля – це дзеркало загальної культури особистості [1, 18].

У наш час все більшу увагу привертає до себе позашкільна сфера соціалізації, і, зокрема, дозвілля старшокласників. На думку ряду науковців, саме вона стає пріоритетною в роботі соціальних педагогів. Тому велика відповідальність у сфері організації змістовного дозвілля старшокласників лягає на соціального педагога.

Соціальний педагог – це педагог-організатор, організуючий і спрямовує дозвільно-виховну діяльність підлітків в позашкільний час. Головна мета соціального педагога – створення системи позакласної виховної роботи зі старшокласниками.

Професійна кваліфікація соціального педагога як організатора навчально-виховної роботи зі старшокласниками в аспекті організації дозвілля вимагає особливої уваги. Здійснення завдань із організації вільного часу можливе лише за умови високої компетентності педагога.

Соціальний педагог, як організатор дозвілля є одним з основних суб'єктів виховної роботи школи. Саме соціальний педагог ближче всіх посадових осіб організаційної та виховної роботи перебуває до підліткового колективу, а в ідеалі – очолює його, тому він може ефективніше організовувати дозвілля і вчити цьому підлітків, так як соціальний педагог покликаний згуртувати підлітковий колектив, організувати різноманітну, суспільно корисну діяльність учнів .

Організація позакласної діяльності старшокласника завжди була і залишається дуже важливим моментом діяльності соціального педагога. Заняття зі старшокласниками крім уроків, проведення класних годин, проведення акцій, профілактичні бесіди, мають вирішальне значення для їхнього розвитку. Вони важливі і для самого педагога, так як допомагають зблизитися з дітьми, краще пізнати їх дозвілля та зайнятість, відкривають несподівані й цікаві для учнів по тому, як можна розподіляти вільний час знання. Це дає йому відчуття необхідності його роботи, її соціальної значущості, затребуваності для подальшого навчання підлітків у зайнятості дозвілля. Для того, щоб це відбувалося, треба знати, як організувати таку роботу.

Існують основні види позакласної діяльності соціального педагога, які можливі в школі: пізнавальна діяльність, ціннісно-орієнтована, громадська, естетична, дозвілева. Всі вони тісно пов'язані з навчальним процесом, зі змістом навчання і виховання в школі і служать досягненням певних цілей [2, 67].

Пізнавальна діяльність спрямована на розвиток пізнавальних інтересів, формування розумових здібностей, накопичення знань по організації свого дозвілля. Організовується вона у формах позаурочної роботи як: класні години, екскурсії, конкурси, бесіди.

Ціннісно-орієнтована діяльність полягає у формуванні системи: ціннісних уявлень та орієнтацій особистості, мотивів, ідеалів, переконань, життєвої позиції і виявляється у ставленні індивіда до навколишнього середовища, до інших людей, до самого себе. Сприймаючи певні події, факти, предмети, наукові концепції, поведінку інших людей, навколишній світ, людина завжди оцінює та формує певне ставлення до них. Оцінювання, сприйняття та розуміння людиною будь-чого відбиває її ставлення до певного явища і впливає на активність особистості. Ціннісно-орієнтована діяльність дозвілля передбачає використання досвіду народного, сімейного, релігійного та шкільного виховання.

Естетична діяльність розвиває художній смак, інтереси, культуру і здатності підлітка. Викладачі школи спільно з соціальним педагогом теж можуть розвивати естетичні якості в деталях у формі конкурсів, інсценівок творів літератури, концертів, екскурсій.

Дозвільна діяльність означає всебічне оволодіння навичками організації дозвілля, розвиває відпочинок, вільне спілкування, ігри на будь-яку тематику, походи.

Соціальний педагог повинен багато знати і вміти для правильної організації всіх цих форм роботи. Вміти стимулювати вироблення відносин, поглядів і переконань на життя, при організації різних видів позакласної діяльності.

Завдання формування всебічно розвинутої особистості старшокласника, комплексного підходу до встановлення всієї справи організації дозвілля вимагає, щоб позакласна робота була як струнка цілеспрямована систем.

Зміст системи позашкільної дозвільної діяльності включає в себе єдність розумової, моральної, трудової, естетичної, фізичної роботи старшокласників, різноманітні види діяльності загальношкільного, класних та інших колективів. Це зміст реалізується різноманітними формами і методами.

Складові частини системи позашкільної дозвільної діяльності, разом мають складну структуру. Їх можна розглядати як єдність і взаємозв'язок кількох елементів: планування, організація діяльності [3, 68].

Всі елементи позашкільної організації дозвіллевой діяльності старшокласників повинні забезпечувати досягнення поставленої перед нею єдиної мети. При цьому відсутність будь-якого елементу неминуче призводить до руйнування всієї системи. Позашкільна організація дозвіллевой діяльності властиве поєднання управління самоврядування: головними завданнями, самим істотою педагогічного керівництва є розвиток і допомога у реалізації ініціативи і самодіяльності старшокласника. Здійснювати ефективне управлінням організації дозвілля соціальні педагог може лише тоді, коли в нього є чітке і правильне уявлення про неї.

Істотний недолік – неповнота роботи, „провал” будь-якої ланки в ланцюзі „мета-зміст-форма” або „планування-організація-аналіз”, а також відсутність необхідних зв’язків між цими ланками.

Соціальний педагог повинен, перш за все, чітко визначити мету своєї роботи та її зміст. Форми необхідно відібрати ті, які відповідають даним змістом, вони є похідними, а не вихідними [5, 91]. Інший недолік – інтенсивний розвиток одних напрямків роботи на шкоду іншим. Будь-яке напрям допомагає одночасно вирішувати різні виховні завдання, односторонність зміст роботи або зосередження її тільки школі або переважно призводять до руйнування системи. Ще один істотний недолік-формалізм, слабка ідейна і моральна спрямованість багатьох дозвіллевих заходів.

Система позакласної організації дозвілля забезпечується комплексністю, тісним взаємозв’язком цілеспрямованих виховних впливів з самовихованням старшокласника, педагогічно виправданою вимогливості до підлітків – з гуманізмом, повага до особистості кожного учня, опорою, перш за все на позитивні якості особистості та зацікавленість в діяльності.

Саме забезпечення цілеспрямованої взаємозв’язку і повноцінного розвитку різних елементів системи позашкільної організації дозвіллевої діяльності виконує система діяльності самого соціального педагога.

Організоване дозвілля збагачує особистість старшокласника – відкриває світ духовно значущого дозвілля вітчизняної культури; дає можливість почувати себе значущою особистістю, реалізувати себе в шкільному та подальшому житті, прилучати до творчості; зрозуміти соціальну значущість спілкування з однолітками, учителями, батьками; допомагає знайти захист від негативних явищ у сім’ї, навчанні, житті.

Організоване дозвілля навчає учнів цінувати й організовувати свій вільний час, обирати заняття за інтересами, потребами, за їх значенням у житті; бути організатором себе та інших, лідером і підлеглим, творцем і виконавцем; жити серед людей, поважати їх індивідуальність, цінувати чужі інтереси, радіти успіху кожного, зберігати дружні зв’язки.

Саме в дозвіллевій діяльності переважна більшість учнів шукають емоційне задоволення, сприймають дозвілля як одну з головних сфер самореалізації та самоствердження.

Найпоширенішою формою проведення дозвілля у старшокласників є спілкування. Усі дослідники психології підліткового віку так чи інакше сходяться у визнанні того величезного значення, яке має для підлітків спілкування з однолітками, тому однією з головних тенденцій цього віку є переорієнтація спілкування з батьків, вчителів і взагалі старших на ровесників, більш-менш рівних по положенню.

Потреба в спілкуванні з однолітками, яких не можуть замінити батьки, виникає у дітей дуже рано і з віком посилюється. Поведінка старшокласників за своєю специфікою, є колективно-груповим. Таку специфіку поведінки підлітків деякі вчені пояснюють так:

По-перше, спілкування з однолітками – дуже важливий канал інформації, по ньому підлітки дізнаються багато речей, яких з тих чи інших причин не повідомляють дорослі.

По-друге, це специфічний вид механічних відносин. Групова гра та інші види спільної діяльності виробляють необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися колективній дисципліні і в той же час відстоювати свої права.

По-третє, це специфічний вид емоційного контакту. Свідомість групової приналежності, солідарності, товариської взаємодопомоги дає підліткові почуття благополуччя і стійкості.

Спілкування виступає як діяльність, сфера, де старшокласник може реалізувати себе. Для соціалізації, спілкування грає одну з важливих ролей – це реалізація комунікативно-інформаційної функції, що приводить людину у взаємини з іншими людьми, групами людей, системою, що насичує людини інформацією з метою формування його способу життя;

Підводячи підсумок сказаному, можна сміливо стверджувати: в даний складний час у старшокласників необхідно виховувати вміння організувати своє дозвілля, здатних не тільки зайняти себе, а й інших за собою. Тільки правильне і грамотне зайнятість підлітка знизить зростання злочинності і підвищить культурну складову частину суспільства.

Ця велика відповідальність, в організації та проведенні дозвілля старшокласників покладається на соціального педагога у школі. Необхідно підкреслити величезний вплив позашкільного дозвілля на одну з найважливіших ланок суспільства – підлітків, у нашому випадку, старшокласників.

Література

1. Пича В. М. Культура досуга / под ред. В. М. Пича, И. В. Бестужева-Лада и др. – К. : КДУ, 1990. – 240 с. **2. Корсун І. В.** Соціалізація старшокласників у сфері вільного часу / І. В. Корсун. – Луганськ, 1996. – 206 с. **3. Сущенко Т. І.** Позашкільна педагогіка: навч. посіб. / Т. І. Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – 310 с. **4. Артемов В. А.** Соціальний час: проблеми вивчення. – К. : Логос 1997. – 465 с. **5. Байкова В. Т.** Дозвілля, вільний час / В. Т. Байкалова. – К. : ІЗМН., 1985. – 169 с. **5. Гармаш І. І.** У годину дозвілля : книга. – К. : Логос, 1998. – 319 с.

Анотація. У статті розкривається позашкільна робота соціального педагога зі старшокласниками у сфері дозвілля.

Ключові слова: старшокласники, соціальний педагог, дозвілля.

В. Ю. Стусова

ОСНОВИ МЕТОДИКИ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Практика роботи з молоддю зіштовхнула працівників сфери дозвілля з рядом соціальних замовлень молоді, які неможливо задовольнити. Йдеться про дефіцит місць (будинків, приміщень з відповідним устаткуванням і реквізитом) і кадрів для організації сучасного дозвілля молоді, а саме: для повноцінного спілкування в дозвіллевому колективі однолітків; для формування соціально-психологічної компетентності в сфері особистісного спілкування; для реалізації активних і привабливих для молоді синтетичних форм спільного дозвілля; для творчого освоєння життя не тільки в професійно-трудовій, але й в інших сферах; для взаємної психологічної допомоги в різних ситуаціях.

Дотепер у студентських клубах і будинках культури найчастіше переважають пасивно-видовищні, а не діяльніші масові форми дозвілля. Традиційно існуючі форми дозвілля часом не сприяють реалізації потенціалу внутрішнього і соціального розвитку особистості, пред'являючи до учасників вимоги, нижчі від їхніх можливостей, не ставлячи в сфері відпочинку, розваги, освіти, творчості завдань, які потребують усієї повноти умінь і особистіших якостей. Навіть у клубних об'єднаннях за інтересами інтерес молоді людини до самої себе, до пізнання і реалізації своєї індивідуальності, до творчості в сфері міжособистісних відносин, до творчого перетворення власного життєвого шляху не стає діяльним.

Підвищення рівня запитів і домагань у сфері міжособистісних відносин, який спостерігається в останній час у молоді, все більше наштовхується на неосвоєння нею відповідних психологічних засобів, відсутність умінь адекватно розуміти і коригувати свої відносини з іншими.

Існуюча практика такої діяльності дає можливість обґрунтувати доцільність синтетичного поєднання засобів практичного людинознавства саме в сфері дозвілля. Це пояснюється тим, що у вільній грі фізичних і духовних сил можна реалізувати пошукову, наднормативну, надситуативну активність, можна імпровізувати, багаторазово пробувати переборювати свої захисні психологічні функції, поведінкові штампи і неадекватні реалізації, не боячись невдач, і при цьому всерйоз приміряти і закріплювати все нове, удало знайдене в навчально-ігрових відносинах. Таким чином, гра займає в цій парадигмі надзвичайне значення.

Гра – складне соціально-психологічне явище вже тому, що воно не вікове, а особистісне. Потреба особистості в грі, а також здатність включатися в неї характеризується особливим баченням світу і воно не пов'язано з віком людини. Однак прагнення до гри дорослих і дітей мають різні психологічні підстави. Гра є однією з трьох основних видів діяльності людини. Суть людської гри – у здатності відображати, перетворювати дійсність. У грі вперше формується і виявляється потреба дитини впливати на світ, стати суб'єктом своєї діяльності. Сутність гри полягає в тому, що в ній важливий не результат, а сам процес, процес переживань, пов'язаний з ігровими діями. Хоча ситуації, які програє людина, уявлювані, але почуття, пережиті нею, реальні. Гра підготовляє людину до навчання і праці. Ця її специфічна особливість несе в собі великі виховні можливості, тому що, керуючи змістом гри, включаючи в сюжет гри певні ролі, можна там самим програмувати певні позитивні почуття граючих. Особливості сфери дозвілля дають можливість виконати одночасно цілий ряд замовлень у ході однієї ігрової програми вечора гри, ігрового спілкування. Ведучими (відправними, стартовими) темами програм, які пропонують для їхнього спільної розроблення учасники, можуть бути будь-які теми щодо проблематики „Людина”: життєвий шлях, відносини, соціокультурна рефлексія (мистецтво і наука) і т. п. Установлено, що різні контингенту учасників по-різному, але з незмінним інтересом беруться за спільне розроблення таких людських цінностей, як допомога, радість, справа, успіх.

Доступний для спостереження і фіксування психолого-педагогічний ефект ігрової програми виражається насамперед у:

- готовності після програми бачити себе і свої відносини з людьми більш точно і реалістично;
- спрямованості на постановку важливих у житті людини питань, які раніше ставити не доводилося;
- розумінні важливості постійної роботи над своїми психологічними проблемами, яким раніше не додавав великого значення;
- появи (посиленні) інтересів до усвідомлення і розкриття своєї індивідуальності;
- відчутті важливості (і можливості) допомоги один одному в процесі активного будування майбутнього життя;
- одержанні навичок ігрового подолання складних життєвих ситуацій;
- спрямованості на продовження освоєння засобів, технік, прийомів практичного людинознавства;
- розкритті моральних резервів особистості.

У дозвіллевих ігрових програмах спілкування, призначених соціальним групам різного типу, колективна ігрова діяльність має на меті провокувати:

- процес формування відносин ігрового спілкування в різних його формах;
- процес збагачення учасників моральними і естетичними переживаннями, почуттями, станами, настроями;
- процес перетворення загально визнаних людських цінностей (творчий пошук, саморозвиток, духовність, щедрість, життєва незаспокоєність, патріотизм) в індивідуальні особистіші змісти за допомогою творчо-пошукової діяльності учасників програми;
- процес розвитку дифузної групи в єдину соціальну асоціацію (з тенденцією перетворення її в розвинутий дозвіллевий колектив), знаходження індивідом „установки на іншого” (О. Ухтомський), а також виникнення потреби в трансляції в зовнішнє середовище всього придбаного емоційного і пізнавального багажу.

Таким чином, колективна ігрова діяльність, розглянута через призму виховання, розуміється як процес породження культурно-виховного потенціалу в самій особистості.

Однак навіть при найвищому рівні етапу попередньої сценарної розробки завжди виникає проблема адекватної реалізації ігрового сценарію в конкретній аудиторії, оскільки існує такий рівень невизначеності групової динаміки, який погано піддається теоретичному осмисленню, тим більше, що практичні розробки, як правило, розраховані на індивідуальні особливості вєдучих. Тому засоби включення в колективну ігрову діяльність (прийоми, техніка, методики) повинні мати базову опору, спиратися на систему методів. їх може бути чотири:

- метод емоційної інтеграції спільності;
- метод зняття психологічної дистанції;
- метод концентрації форм спілкування з активізацією ігрового спілкування (у „ролі”, у „масці”);
- метод режисури контактів.

На сучасному етапі розвитку форм, жанрів, методів, прийомів КТР і практичної психології програма спілкування може бути визначена як синтетична імпрєвізаційна масова дозвіллева програма. її традиційність, або інноваційність змісту і форми, виглядає так. Традиційними є елементи, з яких програма складається, – засіб, методи, прийоми з галузі лекційної пропаганди, клубної педагогії і педагогії дорослих, активного й інтенсивного навчання, соціально-психологічного тренінгу, психологічної консультації і корекції, студійно-театральної педагогії і психодрами, самодіяльної художньої творчості, колективної ігрової діяльності, тематичної і танцювальної дискотеки, фізичної культури і спорту.

Звичайно програма йде або один день (вечір) кілька годин підряд, або, найчастіше, це цикл із 5-7 вечорів, проведених підряд з перервами в 1-2 дні для груп чисельністю від 30-40 до 100 учасників. Чисельність і

соціально-демографічна структура груп учасників визначається набором (за аналогією з психотерапевтичними групами, платними гуртками, абонементними лекційними циклами) або спонтанно формується в перший день (як на культмасових заходах).

Зовні програма виглядає як чергування на площадці мізансценічно оформленої різноманітної групової діяльності, представленої у виді ігрових, театралізованих, дискусійних, консультаційних, лекційних, анкетних, музичних, пісенних, танцювальних, пантомімічних, малювальних, слайдових і інших фрагментів, організованих і проведених ведучим з асистентами (чи групою ведучих).

З боку змісту робота ведучих характеризується як організація цілого ряду взаємовпливаючих процесів, спрямованих на досягнення цілей і рішення завдань програми. Наприклад, гра „Діагностик” працює на виявлення просторової і психологічної дистанції між людьми й індивідуальною специфікою проявів у цій сфері. Стратегія включення в колективну ігрову діяльність повинна орієнтуватися на групову динаміку з наступними соціально-психологічними механізмами і відповідними етапами.

Перший етап. Побудова комунікативної диспозиції: зняття психологічних дистанцій, позитивний настрій учасників на інтенсивне рекреативне спілкування один з одним і з організаторами гри.

Другий етап. Актуалізація творчого потенціалу, формування загальної творчої атмосфери за допомогою активізації уяви, підвищення ступеня суб'єктивності і надситуативної активності, особистішої поведінкової волі, готовності до новацій, несподіванок, здатність до азарту, ризику.

Третій етап. Формування ігрової основи з метою колективного занурення в гру і тривалого перебування в ній; формування адекватного стартового рольового синдрому (підбір ролей, який визначає стан кожного учасника як людини граючої); актуалізація рольової пластичності, рольової переключності учасників (з урахуванням рольової ригідності або пластичності кожного); актуалізація рольових амплуа (з набору, властивого даному індивіду), система яких визначена конкретним сценарієм даного виду, форми, жанру колективної гри.

Четвертий етап. Формування готовності сформованої контактної групи (чи асоціації) до соціально-продуктивної колективної діяльності, що має педагогічну спрямованість на зовнішній соціальний об'єкт, який вторгається в життя соціального об'єкта з діяльно-перетворювальними цілями, які реалізує на даному об'єкті соціально значимі виховні завдання через систему ігрових ситуацій.

Таким чином, соціально-художня масова форма є святкове видовище, яке наочно втілює соціальну активність дозвіллевого колективу, його усвідомлену і спрямовану духовність, його відкрито виражене оточення, що спирається на актуальне буття колективу у зв'язку з його соціальними перспективами й ідеалами. Інакше кажучи,

участь колективу у виставі, є соціальним, необмежено загальним моментом, здатним здобувати значення видовищного загального заходу, переступаючи рамки всякої конституційної схеми, створюючи навколо ігрових подій типовий ореол соціальності. Соціальність як видовище саме по собі єдине в багатстві своїх відносин.

Соціально-педагогічні умови функціонування технологій культурно-дозвілдової діяльності.

Вивчаючи вплив об'єктивних умов на технологію культурно-дозвілдової діяльності, варто виходити з положення про те, що основною детермінантою є категорія „образ життя”. Залежно від соціального мікросередовища, соціальної групи або особистості сукупність умов, факторів, причин, які детермінують спосіб життя, і сама роль цих факторів є постійно-змінними. Спосіб життя тим і відрізняється від умов життя. Це – конкретна життєдіяльність об'єкта і суб'єкта культурно-дозвілдової діяльності.

Об'єктивні умови розрізняються за ступенем і силою впливу на формування і розвиток психології спільнот, соціальних груп, колективів, особистості. Для оцінки можливостей впливу культурно-дозвілдової діяльності на свідомість і поведінку людей необхідно серед об'єктивних умов насамперед виділити головні, визначальні і другорядні. Причому ті самі умови можуть бути визначальними стосовно окремих напрямів культурно-дозвілдової діяльності установ культури і відігравати другорядну роль щодо інших. Можливі й інші переміщення в структурі об'єктивних умов: через певний проміжок часу домінуючі стають другорядними, а ті, які раніше займали підлегле і неголовне положення (за спрямованістю, ступенем і силою впливу на психологію суспільних груп), стають визначальними. Всебічний аналіз об'єктивних умов – реальна передумова для визначення результативності впливу культурно-дозвілдової діяльності.

Аналіз об'єктивних умов, зовнішніх і внутрішніх, безпосередніх і опосередкованих стосовно діяльності установ культури показує, що об'єктивні зовнішні умови переломлюються у свідомості індивідів і груп, опосередковуються їхнім досвідом, інтересами, настановами і виступають уже як внутрішній фактор, який безпосередньо бере участь у культурно-дозвілдовій діяльності в якості реальної практичної свідомості. Цей фактор є внутрішнім у тому змісті, що соціальні процеси, які відбуваються поза культурно-дозвілдовою діяльністю, відображаються у свідомості відвідувачів.

Безумовно, вплив об'єктивних факторів на технологію культурно-дозвілдової діяльності нерівнозначний. Серед факторних навантажень, які позитивно впливають на технологію культурно-дозвілдової діяльності, більш високий рейтинг мають демократизація суспільства, свобода особистості, тому що це фактори, які виникли в процесі переходу нашого суспільства до ринкових відносин.

Виявлення впливу об'єктивних умов на технологію культурно-дозвіллевої діяльності допускає визначення: об'єктивного стану соціального середовища (насамперед актуальних невирішених економічних проблем, протиріч життя і т. ін.), рівня суспільної свідомості, який відображає умови їхнього життя, специфічні особливості сприйняття й оцінку дійсності.

Об'єктивні умови утворюють можливість для закріплення і подальшого розвитку суспільної свідомості, перетворення знань у переконання, а через них – у позитивне соціальне поведження, творчу діяльність і активність в усіх сферах життя. До числа довгостроководіючих об'єктивних умов, які впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, відноситься припинення зростання культури населення.

Однак, перераховані умови знаходяться в постійному розвитку, який утворює різні об'єктивні можливості для технології культурно-дозвіллевої діяльності. Зміни в структурі й динаміці об'єктивних умов означають, що на технологію культурно-дозвіллевої діяльності впливають нові фактори, відбувається модифікація раніше діючих. Реконструкція економіки спричинила зміни і в політичній структурі суспільства, що, в свою чергу, впливає на розвиток ініціативи населення.

Проте зміна умов не завжди породжує негайно позитивне зрушення у свідомості. Стереотипи мислення і поведження, вироблені в умовах командно-адміністративної системи, переборюються далеко не відразу. Однією з умов впливу на культосвітню діяльність є задоволеність працею. Задоволеність працею прямо позначається на відношенні як до робочого, так і до неробочого вільного часу.

Найчастіше забувається вплив такого об'єктивного фактора на культурно-дозвіллеву діяльність, яким є самовизначення особистості. Самовизначення особистості в сфері дозвілля відбувається через освоєння духовних цінностей такого порядку, як людство, Батьківщина, Конституція, демократія, правова держава, моральний закон, родина, праця, цивільна відповідальність та ін.

Іншим не менш важливим фактором, що має вплив на технологію, є престиж культурно-дозвіллевої діяльності в суспільстві. У цьому змісті важливим фактором є діяльність загальнодержавних і місцевих регіональних засобів масової інформації. Але обсяг і якість переданої ними інформації про діяльність установ культури, її розмаїтість, актуальність і конкретність не сприяють підйому престижу. У зв'язку з цим слід зазначити, що саме засоби масової інформації повинні створювати умови максимальної включеності у внутрішньополітичне життя суспільства людей, які на прикладі свого району, міста, області створюють умови безпосередньої причетності особистості до культури в широкому розумінні цього слова.

У справі створення й удосконалення об'єктивних умов для функціонування технології культурно-дозвіллевої діяльності

першочергове значення мають посилення соціальної допомоги родинам у вихованні дітей (будівництво нових дитсадків, збільшення матеріальної допомоги і тривалості відпусток матерям); збільшення будівництва доріг і житла, особливо в сільській місцевості; поліпшення організації праці і виробництва на підприємствах і в установах; підвищення обліку думок, критичних зауважень і пропозицій населення при прийнятті рішень державними і суспільними органами усіх рівнів.

До об'єктивних факторів, які мають вплив на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, відноситься і культурна політика держави.

Матеріально-технічна база установ культури впливає на технологію культурно-дозвіллевої діяльності через місткість клубів, кількість кімнат, а також ряд економічних показників: чистий матеріальний доход, що залишається в господарстві; вартість валової продукції на одного працівника; рентабельність господарства; відсоток зайнятості населення у виробництві.

Звідси можна зробити висновок, що облік об'єктивних факторів дає можливість створити соціально-педагогічні умови функціонування новітніх технологій культурно-дозвіллевої діяльності.

Механізм впливу об'єктивних факторів на технологію такої діяльності починається з їхнього впливу на мету і завдання діяльності установ культури. Цей вплив нерівнозначний. Найвищий рейтинг займають спосіб життя, культурна політика, успіхи в економіці, престиж культурно-дозвіллевої діяльності, матеріально-технічна забезпеченість установ культури. Серед об'єктивних факторів, що утруднюють ефективне функціонування новітніх технологій культурно-дозвіллевої діяльності, варто особливо виділити низький рівень культурного розвитку населення, зумовлений історичними, психологічними, сімейними та індивідуальними обставинами.

Проаналізувавши вплив основних об'єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, необхідно звернути увагу на суб'єктивні фактори цього процесу.

Для культурно-дозвіллевої діяльності принципово важливим є положення про те, що з двох істотних елементів суб'єктивного фактора свідомості й організованості елемент свідомості переважає елементу організованості. Вплив у культурно-дозвіллевій діяльності починається з виникнення певної потреби, інтересу, мотиву, психологічної настанови у людей.

Вплив суб'єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності впливає опосередковано, через психологію особистості, соціальної групи, тобто аудиторії установ культури або домашнього дозвілля, де відбувається формування особистості. Суб'єктивний фактор у культурно-дозвіллевій діяльності – це цілеспрямована діяльність фахівців та їхнього активу. Тому в культурно-дозвіллевій діяльності цей процес варто розглядати як діяльність двох спрямованих назустріч один

одному сторін: суб'єкта (високопрофесійних фахівців установ культури, його активу) і об'єкта (погляди, характер слухачів, глядачів, постійних учасників художніх і технічних колективів). У процесі взаємодії відбувається взаємовплив: суб'єкти передають свої думки, відношення, оцінки, почуття об'єкту, а об'єкт, у свою чергу, передає суб'єкту своє відношення до того, що відбувається, виражає настрій, почуття. У зв'язку в цим як основні характеристики культурно-дозвілєвої діяльності виступають такі, як наявність спонукально-мотиваційної частини (потреба – мотив – ціль); предмет діяльності; відповідність предмета діяльності її мотиву; наявність продукту або результату діяльності, що характеризується плануванням, структурністю, цілеспрямованістю (доцільністю), предметом діяльності, заснованим на задоволенні потреб людей і зміні їхньої свідомості.

Тому, насамперед, необхідно виявити найбільш характерні риси соціального самоствердження, форми самореалізації особистості в установі культури, отже, треба охарактеризувати джерела і форми: рівні, види й інші пріоритетні форми участі особистості в культурно-дозвілєвій діяльності, мотиви цієї діяльності, ступінь задоволеності нею, міру її включеності в діяльність установи культури. За всім цим можна скласти реальну картину впливу суб'єктивних факторів на технологію культурно-дозвілєвої діяльності.

За узагальненою думкою населення про те, що являють собою сучасні установи культури, уявляється така характеристика: це площадка для концертів самодіяльності і професіоналів; близьке до будинку місце регулярного перегляду кінофільмів; місце, де зустрінеш друзів і зав'яжеш нові знайомства; приміщення для занять художньої самодіяльності; джерело знань про події у світі і країні.

Різні групи по-різному відносяться до установ культури. Найбільш типові форми прояву культурно-дозвілєвої діяльності для представників першої групи, у яку ми включили молодих людей віком до 20 років, які відрізняються ініціативним поведінням: часті виступи в клубному об'єднанні, інших місцях; високий ранг особистої думки в системі факторів, які впливають на формування переконань і орієнтації; лідирування в спілкуванні як в установі культури, так і в трудовому колективі; широта інтересів до питань інших сфер життя суспільства; висока критичність в оцінці проведених культурно-дозвілєвих програм; компетентність у питаннях організації дозвілля.

Друга група – люди віком 20-40 років. Вони відрізняються ініціативним у поєднанні з реактивним (тобто підтримкою ініціативи інших) поведінням. Тут показники за своїм набором приблизно збігаються з показниками першої групи, однак уряді випадків превалюють не тільки ініціативне, але й орієнтоване на питання політичного, культурного, економічного життя поведіння, низька критичність в оцінці культурно-дозвілєвих програм, невизначена

мотивація і низька активність у розширенні знань; активна участь у вирішенні різних виробничих питань.

Третю групу представляють люди віком за 40 років, які відзначаються індивідуальним поведінням у культурно-дозвіллевій діяльності. Для цієї групи характерна: вузькість кола джерел інформації, які в основному випадкові, ситуативні; майже повна відсутність спілкування на теми культури; відсутність виражених інтересів до культури і прагнення до розширення знань і в той же час активна участь у суспільній роботі установи культури.

Найсильніший суб'єктивний фактор, який має вплив на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, – неформальний рух. Він визначає атмосферу в багатьох містах і селах країни. Неформальна група є антитезою сформованій системі виховання, її антиподом, який в усьому їй протистоїть і за рахунок цього існує.

Молодіжні угруповання для однолітків – це для них цілий світ, суспільство в мініатюрі. Тут підлітки мають можливість самореалізуватися. У групі вони „програють” свої майбутні соціальні ролі. Тут відбувається адаптація підлітків до суспільства. При цьому йде не пасивне пристосування до існуючих структур, а активне „нав'язування” суспільству норм і цінностей, що культивуються в групах. Участь в угрупованні дає молодій людині змогу виплеснути негативну енергію, яка накопичилася. Це своєрідний клапан соціально-психологічної, фізіологічної розрядки. Офіційна культура цього не дає, тому що виходить тільки із „свідомих” елементів психіки, відкидаючи підсвідомі і несвідомі потяги. Це є й певний спосіб заповнення дозвілля. Установи культури у своїй діяльності орієнтовані на благополучних молодих людей, але вони не задовольняють усього обсягу потреб. Крім того, традиційна система культурно-дозвіллевих програм формує видовищно-споживче відношення до культури (дискотеки, кінофільми, концерти), не розвиває самодіяльні нахили. Молодіжні угруповання дозволяють неблагополучним хлопцям компенсувати існуючі вади в культурно-дозвіллевій діяльності за рахунок максимального завантаження за допомогою участі в активно-діяльних формах (у даному випадку, криміногенну спрямованість). У цих угрупованнях існує внутрішній механізм їхнього саморуху.

Серед факторів, які сприяють посиленню активізації діяльності підлітково-молодіжних угруповань, варто виділити: посилення соціально-економічної напруженості в країні, введення карткової системи на продукти харчування, дефіцит товарів першої необхідності. Складна сімейна ситуація, відсутність у кожного четвертого підлітка одного з батьків і невисокий культурний рівень батьків – найпоширеніші негативні фактори.

Проблеми взаємодії установ культури з неформальними підлітковими угрупованнями потребують довірчого відношення. Пошук, відхід від стандартних, звичних форм, сміливість у ствердженні нового –

усе це відповідає соціально-психологічним особливостям підлітків, їх потребам і орієнтаціям. Престижність ініціативних підліткових об'єднань буде зростати й далі.

Література

1. Грушин Б. Творческий потенциал свободного времени / Б. Грушин. – М. : Профиздат, 1990. – 153 с. **2. Ерошенков К. Н.** Культурно-досуговая деятельность в современных условиях / К. Н. Ерошенков. – М. : НГИК, 1994. – 69 с. **3. Культурно-досуговая деятельность :** учеб. пособие / под ред. А. Д. Жаркова, В. М. Чижикова. – М. : МГУК, 1991. – 248 с. **4. Стрельцов Ю. Л.** Методика воспитательной работы в клубе / Ю. Л. Стрельцов. – М. : Просвещение, 1979. – 95 с. **5. Чижиков В. М.** Методическое обеспечение культурно-досуговой деятельности / В. М. Чижиков. – М. : Академия, 1991. – 332 с.

Анотація. У статті розглянуті методика культурно-дозвіллевої діяльності як феномен та соціально-педагогічні умови функціонування технологій культурно-дозвіллевої діяльності.

Ключові слова: дозвілля, гра, культурно-дозвіллева діяльність.

УДК 379.8-053.6:37.013.42

К. М. Супруненко

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Дозвілля як частина вільного часу, залучає молодь своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною насиченістю, можливістю поєднати в ньому фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову. Для значної частини молодих людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами соціально-культурної інтеграції й особистішої самореалізації.

Інтерес до проблем молоді постійний і стійкий у вітчизняній філософії, соціології, психології, педагогіці. Соціально-філософські проблеми молоді як важливої соціальної групи суспільства знайшли своє відображення в дослідженнях С. Іконнікової, І. Ільїнського, І. Кона, В. Лисовського та інших вчених. Значний вклад у дослідженні дозвілля молоді внесли Г. Пруденський, Б. Трушин, В. Петрушев, В. Піменова, О. Гордон, І. Бестужев-Лада та ін. До досліджуваної нами проблеми близькі праці із саморозвитку й самореалізації особистості в сфері дозвілля (О. Беляєва, О. Каргіна, Т. Бакланова), з питань психології особистості (Г. Андрєєва, О. Петровського). У науковий аналіз теорії і

практики культурно-дозвіллевої діяльності значний внесок зробили Ю. Стрельцов, О. Жарков, В. Чижиков, В. Ковшаров, Т. Кисельова, Ю. Красильников. Дослідження цих авторів мають важливе значення для удосконалення теорії і методики культурно-дозвіллевої діяльності молоді.

Молодість охоплює період життя від 14 до приблизно 29 років, коли людина більш-менш міцно затверджується в дорослому житті. Верхня межа молодості може істотно зрушуватися. Деякі автори продовжують її до 35-ти років. Молодість – це, насамперед, час створення родини і сімейного життя, час освоєння обраної професії, визначення відношення до громадського життя і до своєї ролі в ньому. Молодість властивий оптимізм. Людина приступає до реалізації свого життєвого задуму, вона повна сил і енергії, бажання здійснити свої мрії та ідеали.

Відповідаючи самому собі на питання: Хто я? Який я? До чого я прагну? молода людина формує самосвідомість – цілісне уявлення про самого себе, емоційне відношення до самого себе, самооцінку своєї зовнішності, розумових, моральних, вольових якостей, усвідомлення своїх достоїнств і недоліків, на основі чого виникають можливості цілеспрямованого самовдосконалення і самовиховання; власний світогляд як цілісну систему поглядів, знань, переконань своєї життєвої філософії, яка спирається на засвоєну раніше значну суму знань і здатність, що сформувалася, до абстрактно-теоретичного мислення, без чого розрізнені знання не складаються в єдину систему; прагнення з початку і критично осмислити все навколишнє, самоствердити свою самостійність і оригінальність, створити власні теорії сенсу життя, любові, щастя, політики і т.п.

Найважливіший психологічний процес – становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого „Я”. Становлення самосвідомості відбувається за декількома напрямками: відкриття свого внутрішнього світу – сприйняття своїх емоцій не як похідні від зовнішніх подій, а як стан свого „Я”, з’являється почуття своєї особливості, несхожості з іншими, часом з’являється і почуття самотності; з’являється усвідомлення необоротності часу, розуміння свого існування. Саме розуміння неминучості смерті змушує людину всерйоз задуматися про сенс життя, про свої перспективи, про своє майбутнє, про свої цілі. Поступово з мрії, де все можливо, і ідеалу як абстрактного, але часто недосяжного зразка починають вимальовуватися більш-менш реалістичні плани діяльності. Життєвий план охоплює всю сферу особистого самовизначення: вигляд, стиль життя, рівень домагань, вибір професії і свого місця в житті.

Усвідомлення своїх цілей, життєвих устремлінь, вироблення життєвого плану – важливий елемент самосвідомості. В цей період формується цілісне уявлення про самого себе, відношення до себе, причому спочатку людина усвідомлює й оцінює особливості свого тіла,

зовнішності, привабливості, а потім уже морально-психологічні, інтелектуальні, вольові якості.

У молодості людина максимально працездатна, витримує найбільші психічні й фізичні навантаження, легше здобуваються всі потрібні для обраної професії знання, уміння і навички, розвиваються необхідні спеціальні особистісні і функціональні якості.

У соціологічному плані виділяють дві сторони впливу суспільного прогресу як об'єктивного фактора на тенденції соціального розвитку молоді. З одного боку, які змінюються об'єктивні і суб'єктивні умови макросередовища, опосередковують особливості включення молоді в соціальну структуру суспільства, що позначається як на формуванні соціального вигляду молодого покоління, так і на мірі розвинутості самої соціальної структури. З іншого боку, фактори суспільного прогресу, відображаючись у свідомості молодих людей, впливають на їхні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації в їхніх поведінкових програмах, що, в кінцевому рахунку, також відбивається на соціальному вигляді молоді. Молодь характеризується тими суспільними відносинами і суспільними формами, які визначають її як самостійну соціально-демографічну групу. Молодь має ряд особливостей, які впливають, насамперед із самої її об'єктивної сутності. Соціальні особливості молоді визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури, а також здатністю не тільки успадковувати, а й перетворювати сформовані суспільні відносини.

Молодь як суб'єкт суспільного виробництва характеризується також особливим змістом особистішої, предметної і процесуальної сторін конкретно-історичного буття. Подібний прояв соціальної якості молоді пов'язаний зі специфікою її соціального стану і визначається закономірностями процесу соціалізації в конкретних суспільних умовах. Конкретні умови буття молодих людей визначають особливості молодіжної свідомості, діалектична єдність структурних елементів якої й утворює спонукально-мотиваційні сутності сили молоді. У середині цієї єдності виникає різноманіття суперечливих детермінацій, які опосередковують специфіку їхніх відносин до навколишньої дійсності і мотивацію соціальної діяльності.

До інших особливостей молодіжного дозвілля відноситься своєрідність середовища його протікання. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. Коли йдеться про вирішення серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради і наставлення батьків, але в сфері специфічних дозвіллевих інтересів, тобто при виборі форм проведення, друзів, книг, одягу вони самостійні. Цю особливість молодіжного віку точно помітив і описав І. Бестужев-Лада [3]: „...для молоді „посидіти компанією” – пекуча потреба, один з факторів життєвої школи, одна з форм самоствердження.

Відмінною якістю культурного молодіжного дозвілля є емоційна забарвленість, наявність привнести в кожную можливість займатися улюбленою справою, зустрічатися з цікавими людьми, відвідувати значимі для себе місця, бути учасником важливих подій.

Молодіжне дозвілля, ніби перехоплюючи естафету підліткового дозвілля, закріплює, а багато в чому і закладає в молодій людині такі звички й уміння, які потім цілком визначатимуть його відношення до вільного часу. Саме на цьому етапі життя людини виробляється індивідуальний стиль дозвілля і відпочинку, накопичується перший досвід організації вільного часу, виникає прихильність до тих чи інших занять. У молоді роки визначається і сам принцип організації й проведення вільного часу – творчий або навпаки. Одного понадять мандрівки, іншого – риболовля, третього – винахідництво, четвертого – різноманітні розваги.

Таким чином, реалізується одне з головних завдань людини – всебічно розвивати свої здібності. Справа в тому, що формування і розвиток здібностей можуть бути реалізовані на основі задоволення потреб.

Активне, змістовне дозвілля вимагає певних потреб і здібностей людей. Робити натиск на творчі види дозвіллевих занять, на забезпечення прямої участі в них кожної молодої людини – от шлях формування в юнаків і дівчат особистісних якостей, які сприяють змістовному й активному проведенню дозвіллевого часу.

Друга вимога щодо організації молодіжного дозвілля полягає в тому, що воно, безсумнівно повинно бути різноманітним, цікавим, розважальним і ненав'язливим. Зрозуміло, отут важливі як зміст, так і форма запропонованих занять, розваг, які мають відповідати потребам та інтересам молоді, органічно сприйматися юнаками і дівчатами.

Найбільш зручні форми для цього уже вироблені життям. До них відносяться, насамперед, аматорські об'єднання і клуби за інтересами. Сучасні об'єднання і клуби багатопрофільні: політичні, спортивні, туристичні, здоров'я, аматорів природи, науково-технічної творчості, читачів, самодіяльної пісні, колекціонерів, книголюбів, вихідного дня, молодої родини й інші. Клуб – порівняно невелике об'єднання людей, охоплених загальним інтересом, заняттям. Він є школою навчання, виховання і спілкування.

Спостереження за роботою клубних об'єднань переконують: щоб дозвілля стало дійсно привабливим для молоді, необхідно будувати роботу його установ і організацій на інтересах кожної молодої людини. Треба не тільки добре знати сьгоднішні культурні запити молодих, передбачати їхні зміни, а й уміти швидко реагувати на них регулюванням відповідних форм і видів дозвіллевих занять. Наступна вимога, пропонована щодо організації і проведення молодіжного дозвілля, повна його деалкоголізація.

Останнім часом молодих людей приваблюють ігри, пов'язані з використанням ігрових автоматів і комп'ютерів. До найбільш привабливих для молоді форм розваг належать: видовища, легка музика, танці, ігри, різноманітні розважальні телепрограми.

Набирає силу найсерйозніший спосіб проведення вільного часу, розрахований безпосередньо не на споживання, а на творення культурних цінностей – творчість. Елемент творчості містять у собі багато форм молодіжного дозвілля, причому можливості діяти відкриваються усім без винятку. Але якщо мати на увазі власне творчі форми дозвілля, то їхня суть полягає в тому, що свій вільний час люди присвячують створенню чогось нового.

Отже, дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний талант. Для цього необхідно, щоб до дозвілля він підходив з позицій свого життєвого завдання, свого покликання – всебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе.

Які ж найбільш загальні тенденції і проблеми сучасного молодіжного дозвілля? Розглянемо дозвілля молоді як особливої соціальної групи в цілому. Можна посидіти компанією, що є пекучою потребою, формою самоствердження для молодої людини. Дослідження вчених та й найпростіші життєві спостереження показують, що при всій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання індустрії вільного часу (туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи і т.п.) молодь уперто збивається в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії – це форма дозвілля. Домашнє дозвілля в колі однолітків, немов магніт, притягує до себе юнаків і дівчат. Його шляхетного, розвивального впливу на особистість молодої людини не можна заперечувати. І все-таки цей вид дозвілля не позбавлений мінусів: ізольованість людини в чотирьох стінах, відрив від фізкультурно-спортивних форм дозвілля, а це не може не підсилювати пасивності, інертності молодої людини.

Ще одним з найпоширеніших серед молоді видів дозвіллевої діяльності, відпочинку, розваги є дискотека. Вона виступає і як одна з популярних сучасних форм самодіяльної творчості. Вона ставить перед самодіяльним творчим колективом цілий комплекс різноманітних творчих завдань, стимулює прояв організаторських здібностей, відкриває широке поле для технічної творчості, винахідництва, розвиває пізнавальну активність, художнє чуття, музикальність, режисерську інтуїцію, артистизм, навички спілкування тощо. Іншими словами, участь у творчому колективі дискотеки потребує відомого універсалізму. Це робить її одним із засобів формування гармонічно розвинутої особистості. Тому суспільство зацікавлене в тому, щоб самодіяльних дискотек було більше. Але дискотека формує особистість не тільки як

учасника творчого колективу. Вона – засіб ідейно-естетичного виховання всіх її відвідувачів. Аудиторія сьогоднішньої дискотеки величезна, вона включає практично ціле покоління молоді, а також людей іншого віку.

Незважаючи на досить широкий спектр наукових проблем дослідження ціннісних орієнтацій, багато її аспектів залишаються невивченими. Дискусійним залишається такий напрям, як ціннісне структурування дозвілля молоді.

Система цінностей розвивається і функціонує в певному соціальному середовищі, на певній матеріальній основі, яка, з одного боку, формує потреби молоді, а з іншого – являє собою умови, механізми і фактори їх задоволення. Вплив соціальних умов на суспільні процеси має макро- і мікрорівні, але останній, як правило, є багатоваріантною конкретизацією першої, її емпіричним проявом через такі механізми, як формальне (заклади культури) і неформальне (квартира, вулиця) мікросередовища, різні форми міжособистісного спілкування, соціально-культурна символіка і, звичайно, технічні засоби ретрансляції творів мистецтва.

На задоволення культурних потреб молоді, проведення дозвілля значно впливають соціально-економічні фактори: соціальний статус молодих людей та їх батьків, середньодушовий прибуток у родині, майно (власність), наявність вільного часу. При цьому матеріальне становище двояко відбивається на задоволенні культурних потреб – у безпосередній актуальній формі, коли певні соціальні групи молоді вже володіють предметами та способами опанування культури, і в опосередкованій потенційній, коли вони лише володіють реальною можливістю придбати ці предмети й засоби. Аналіз даних, отриманих у ході дослідження, свідчить що нині найпоширенішими технічними засобами є телевізор, магнітофон та радіоприймач. Наявність у продажу широкого спектра простих у користуванні та відносно недорогих любительських фотоапаратів вплинуло на те, що цей технічний засіб не є предметом розкошу, і його має майже кожна п'ята молода людина незалежно від віку, статі чи освіти. Можемо спостерігати таку тенденцію, що зростання науково-технічного прогресу дедалі впливає на потребу молодих людей у користуванні такими новітніми технічними засобами, як комп'ютер, USB-програвач, відеокамера. І, навпаки, такий уже досить застарілий технічний засіб, як діапроектор уже втратив свою актуальність.

Ринкові відносини у сфері культури обернулися великими негативними наслідками для молоді. До неймовірних розмірів зменшилася кількість джерел, за допомогою яких забезпечується передача культурних цінностей молодим людям. Різко скоротилася сфера професійної та аматорської творчості, зокрема сотні тисяч гуртків художньої самодіяльності, прикладного мистецтва, а разом з цим – і кількість самих духовних цінностей.

Вагомішу цінність для молоді представляють можливості спілкування з друзями. Причому протягом останніх років такі цінності,

як спілкування, контакти, взаємопорозуміння з людьми залишаються незмінними за рангом. Ця група тісно коригується віком молоді: чим менший вік, тим більше можливостей для спілкування. На спілкування з друзями впливає й матеріальний рівень та сімейний стан: неодружені, з високим рівнем прибутку молоді люди можуть собі дозволити проводити вільний час у колі друзів, у кафе чи барі. Як і раніше, цінності навчання, духовного споживання, освіти і творчості займають провідне місце у свідомості лише незначної частки молоді.

Таким чином, кожна з вікових груп молоді має свою власну, відмінну від інших, модель життєвого самовизначення. Перевага гедоністичних і споживацьких установок породжує трансформацію потреб, які ведуть до зниження смаків, нового споживання, що посилює первинні потреби.

Література

1. Бестужев-Лада И. В. Молодость и зрелость: Размышления о некоторых социальных проблемах молодежи / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Политиздат, 1984. – 231 с. **2. Культура** молодежного досуга / А. И. Вишняк, В. И. Тарасенко. – К. : Вища школа, 1988. – 53 с. **3. Ерошенко И. Н.** Культурно-досуговая деятельность в современных условиях / И. Н. Ерошенко. – М. : НГИК, 1994. – 69 с. **4. Каменец А. В.** Деятельность клубных учреждений в современных условиях : учеб. пособие / А. В. Каменец. – М. : МГУК, 1997. – 141 с. **5. Корсун І. В.** Соціалізація старшокласників у сфері вільного часу / І. В. Корсун. – Луганськ : Альма-матер, 1996. – 201 с. **6. Мансуров И. С.** Теоретические предпосылки программирования развития личностной активности / И. С. Мансуров. – М. : Просвещение, 1976. – С. 40 – 43. **7. Піча В. М.** Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект) / В. М. Піча. – Львів, 1990. – 329 с. **8. Полукаров В. В.** Подростковый клуб: самодеятельность, творчество самоопределение / В. В. Полукаров. – М. : Педагогика, 1988. – 332 с. **9. Шкурин В.** Молодежь: свободное время и клуб / В. Шкурин. – М. : Академия, 1990. – 203 с.

Анотація. Стаття присвячена розгляду основних джерел соціально-культурної інтеграції й особистостісної самореалізації сучасної молоді в сфері дозвілля. Розкрита структура молодіжного дозвілля.

Ключові слова: молодь, дозвілля, спілкування, клуб за інтересами, вільний час, дискотека, ціннісне структування.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ В ГРОМАДІ

УДК 37.013.42

К. Р. Бондаренко

ГІПЕРОПІКА ЯК НЕДОЛІК СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ПРИЧИНА ВАЖКОВИХОВУВАНOSTI

Проблема сімейного виховання дитини завжди була й залишається однією з головних, адже виховання – це основа процесу соціалізації та інтеграції дитини у навколишнє середовище. Вивчення світу розпочинається з сім'ї; стиль поведінки, основні звички, шаблон реакції складається і засвоюються дитиною в сім'ї. Сучасний темп життя, велике коло інтересів та можливостей заробити гроші й забезпечити дитину всім, чого, можливо, у батьків не було в їх дитинстві, стають причиною багатьох помилок й упущень у сімейному вихованні. Дорослі намагаються зробити так, щоб їх нащадки ні у чому не мала нестатку. Тим самим проявляють по відношенню до них підвищену турбота та перетворюють її у надмірне хвилювання. Така поведінка з боку батьків називається гіперопікою. Гіперопіка проявляється не тільки у відгородженні дитини від всього, що, на думку батьків, може пошкодити здоров'ю; але й в ігноруванні її власних бажань, у намаганнях батьків все робити за дитину – вдягати, годувати. Гіперопіка не залишає дитині шансу на самостійність, придушує свободу та пізнавальну активність.

Говорити про нормальний розвиток дитини у цьому разі неможливо. Коли батьки занадто піклуються про своїх дітей, діти не отримують досить важливого соціального досвіду, тому що все робиться за них. У такої дитини порушується процес соціалізації – це засіб засвоєння індивідом зразків поведінки, соціальних норм та цінностей, необхідних для його успішного функціонування в суспільстві.

Ще В. Сухомлинський зазначав, що сім'ї, у яких дитина оточена надмірною увагою та ласкою, у яких її оберігають від найменших трудових зусиль і обов'язків, є причиною важковиховуваності. Адже в результаті виховання за типом гіперопіки діти виростають бездушними, черствими егоїстичними: вони уникають праці і не вміють будувати стосунки в колективі [2, 25].

Гіперопіка – початкова стадія певної залежності та одержимості, вона виховує безвольність, гальмує розвиток наполегливості, своєчасне формування різноманітних вмінь та навичок.

Отже, проблема усвідомленого підходу до виховання дитини на сучасному етапі розвитку суспільства вважається актуальною та однією з центральних. Саме її актуальність спонукає науковців, дослідників, спеціалістів з різних наукових галузей (педагогіка, психологія, соціальна

робота, соціальна педагогіка) до плідної роботи, до розробки методичних рекомендацій щодо конструктивного виховання дітей, які б головним чином, були адаптовані до потреб самої дитини.

Мета нашої статті – розкрити зміст, причини й значення такого стилю виховання як гіперопіка на соціалізацію й становлення особистості дитини.

У роботах вітчизняних та закордонних науковців, які займаються проблемами виховання, в тому числі й гіперопікою, зокрема, А. Н. Тесленко, П. Ф. Лесгафта, Т. А. Кулікової, Л. Б. Шнайдер, Л. М. Галігузової, З. Баєрунас, В. А. Татенко, А. Капської розкриваються головні аспекти сімейного виховання та усвідомленого батьківства. Увага акцентується, перш за все, на підготовці батьків до усвідомлено батьківства, а також на виборі правильного стилю виховання дитини.

Проаналізувавши домінуючі ідеї науковців, можна розкрити зміст поняття „гіперопіка”. Отже, гіперопіка – це коли батьки приділяють дитині надзвичайно багато уваги, намагаються зробити з неї вундеркінда і для цього нав’язують їй свої погляди, позбавляють можливості спілкуватися з дітьми [3]. Гіперопіка обумовлена певними причинами:

- інертність виховання – батьки, які звикли до думки, що дитина нездатна до елементарних дій та рішень, продовжують нав’язливо піклуватися вже про дорослу дитину;

- самореалізація через дитину – самореалізація через дитину стає лінією поведінки невпевнених у собі, закомплексованих батьків. За рахунок повного підкорення дитини батьки почуваються повноцінними людьми;

- хвилювання за дитину – великий ризик гіперопіки є в сім’ях з хворими або фізично неповноцінними дітьми. Удаючись до такого способу виховання, батьки сподіваються уберегти їх від впливу агресивного світу;

- рішення своїх проблем за допомогою дітей – батьки вирішують проблеми, які виникають у взаємовідносинах один з одним за рахунок дитини. У таких випадках дитина стає засобом психологічної дії та вимушена підкоритися волі батьків.

На думку науковців гіперопіка порушує нормальний розвиток особистості та впливає на соціалізацію дитини. Вона надає дитині можливість отримання батьківської любові, однак, надмірна опіка призводить до інфантилізму, несамостійності, нездатності приймати рішення та протистояти стресам, знижую особистісні здібності до саморегуляції. Такі діти, вважають психологи, частіш за все стають жертвами агресії.

Коли дитина вийде із своєї першої соціальної мікрогрупи до більш великої – тоді почнуться великі проблеми. У садочку та школі всі діти рівні, ніхто не буде приділяти більше уваги такій дитині і тоді буде два варіанти розвитку подій – або дитина постійно буде пригнічувати

несправедливість світу до своєї персони, або ця рівність між дітьми її перевиховує та виправить батьківські мінуси виховання.

Небезпека гіперопіки досить доступно висвітлюється в працях Л. Галагузової, яка акцентує увагу саме на розбіжностях у поглядах на виховання дитини у батьків. Прикладом слугує наступна ситуація: дворічна дитина спить у ліжку, а дорослі обговорюють проблеми її виховання. Мама: „Я втомилась постійно наглядати за сином, нікуди його не пускати, відбирати все, за що він береться. То він чашку розіб'є, то сік проллє. Годувати та вдягати його – суцільна мука. Сам нічого не вмє, а вимагає: „Я сам!“. Не можу ж я чекати, доки він сам вмиється чи вдягнеться. Все доводиться за нього перероблювати. А ось думка батька: „Залиш дитину у спокої, нехай робить те, що хоче. Нехай набиває синці, нехай пораниться – нічого, заживе. У наступний раз буде уважніше. І взагалі, дитина має сама приймати за себе рішення”.

У суперечці батьків відсутнє бажання замислитись про те, що ж необхідно самому малюку. А йому потрібно постійно розвиватись, відчувати підтримку батьків, при цьому у намаганнях дитини до самостійних дій поєднується зі співробітництвом із дорослими. Тому дорослий виступає для дитини взірцем тих чи інших дій, як помічник та партнер у сумісних заняттях. Не менш важливим для дитини є потреба в оцінці своїх дій дорослими. Підтримка дорослих та відчуття своєї значущості стимулюють у дитини бажання продовжувати та вдосконалювати свої дії.

Те, що дитина дорослішає в умовах суперечливих, неузгоджених вимог матері і батька, у духовній атмосфері сім'ї, яка позбавлена спокою, миру, благополуччя, стабільності, – усе це спричиняє ризик нервово-психічних захворювань, зростання бездоглядності і безконтрольності поведінки, пригнічення здібностей до адаптації, нівелювання цілої низки моральних норм, формування суперечливого або й ворожого ставлення до батьків [1, 357].

Дитина, яка постійно піддається гіперопіці може стати слухняною, зручною для своїх батьків. Однак, за зовнішньою слухняністю досить часто ховається невпевненість у собі, страх помилитися.

Спеціалісти виділяють два типи гіперопіки: поблажливу та домінуючу. Поблажлива гіперопіка полягає у тому, що дитина знаходиться у центрі уваги родини, яка прагне максимально задовольнити її потреби, оберігаючи від будь-яких труднощів, не показуючи негативні сторони життя. Дітям дозволяють все, вони не знають жодних обмежень, тому, коли така дитина іде до школи, вона не може налагодити зв'язки із ровесниками, їй досить складно виконувати вимоги вчителя, важко навчатися.

Використовуючи домінуючий тип опіки батьки багато сил та уваги приділяють дитині, але при цьому практично позбавляють її самостійності, шляхом введення різних обмежень на заборон. Треба пам'ятати, що дитина може повноцінно розвиватися лише у процесі тієї

діяльності, яка викликає у неї інтерес. Обмеження свободи дитини автоматично призводить до обмеження її відповідальності.

Намагаючись створити сприятливі умови, батьки звільняють дитину від домашніх обов'язків і намагаються відгородити її від участі в суспільно-корисній праці. В. Татенко підкреслює, що гіперопіка підштовхує батьків навіть на незаконні дії: відомі випадки, коли перед відправленням учнів до табору праці і відпочинку батьки несподівано виявляли у своєї дитини (спортмена-розрядника) серцеву недостатність і здобували довідку про звільнення від роботи. Такі вчинки можуть призвести до того, що в дитини не виробиться почуття обов'язку та відповідальності, а дитяча активність знайде вихід в антисоціальних вчинках: п'янстві, хуліганстві, інших формах злочинності [2, 33].

Дитина перестає відчувати себе активним учасником сімейних взаємовідносин, таким чином, у неї формуються егоїстичні риси характеру та загальмовується розвиток самостійності. Таким чином, у результаті надмірної опіки всі зовнішні процеси індивідуалізації не знаходять належного віддзеркалення, визнання та винагороди. Навпаки, будь-яка форма ініціативності, прагнення до автономності кожного разу ігнорується або навіть карається. У результаті формується особистість, яку можна назвати „привласненою”, – зі зниженим відчуттям самоцінності, порушеною ідентичністю. Сковуючи дитину по руках та ногах, гіперопікуючі батьки не залишають їй можливості навчитися самій пізнавати світ. Життєва задача «присвоєної дитини» полягає в тому, щоб відкрити та розвинути себе. Виразити особистість дитини можна, допомагаючи їй у відкритті вроджених умінь, схильностей та талантів, які у майбутньому можуть перетворитися у інтереси, переваги.

За даними проведеного опитування сімей, що виховують дитину віком до 10 років, простежується динаміка переваги гіперопікуючого стилю виховання. Наприклад, на питання батькам: „Чи дозволяєте Ви своїй маленькій дитині робити щось відповідальне: мити посуд, прибирати?”, у більшості випадків простежується відповідь такого характеру: „Буде робити це сам, коли підросте”.

Прогнозуючи ситуацію розвитку на майбутнє можна сказати, що коли дитина підросте, виявиться, що робити вона нічого й не вміє і навіть вже не хоче робити щось самостійно. Пасивність, постійне очікування того, що дорослі все зроблять – ось наслідки гіперопікуючого стилю виховання, що формує в дитині загальну установку на життя не тільки в сім'ї, але й в більш широкому соціальному контексті.

Постійний контроль та обмеження можуть з віком сформувати у дитини скритість, уміння хитрувати. У підлітковому віці дитина може почати використовувати брехню як засіб самозахисту від постійного втручання дорослих у своє власне життя, що призведе до відчуження від батьків. Наслідком гіперопіки може стати формування залежності від чужого, у тому числі, й негативного впливу інших людей.

Аналізуючи вищезазначене, можна розробити деякі рекомендації батькам з приводу правильного виховання дітей:

- заохочувати вільну експресію дитини, особливо тих відчуттів, які пригальмовані чи підлягають сумнівам;
- розвивати у дитини відчуття гордості за себе, за прояви самостійності та прагнення бути собою;
- зменшувати відчуття провини з приводу будь-якої самоїдентифікації та незалежності;
- усувати відчуття, що є результатами не виправдання надії батьків чи нав'язаними ролями;
- розвивати в дитині вміння виявляти власні переваги, а також зберігати свою обрану позицію;
- заохочувати ініціативі дитини;
- надавати їй можливість приймати самостійні рішення.

У будь-якому разі, важливо поважати думку дитини та довіряти їй. Тільки так можливо розраховувати на взаємну довіру та на чесні, відкриті відносини.

Підводячи підсумки аналізу такої складної проблеми як гіперопіка, вважаємо за необхідне зробити наголос на тому, що перш ніж приймати рішення про народження дитини, майбутнім батькам треба усвідомлювати, яких цілей у вихованні вони прагнуть досягти, якими вбачають в майбутньому свою дитину та чи зможуть вони виховати гідну людину.

Отже, гіперопіка є соціально-педагогічною проблемою, тому що порушує нормальний розвиток дитини та її соціалізацію. Тому, ми вважаємо, що лише при побудованому належним чином сімейному вихованні, при створенні відповідних соціальних умов, заохоченні бажання дитини до самостійного, активного, повноцінного життя, можна обійти цю проблему та продовжувати повноцінний розвиток та самореалізацію дитини. Подальший науковий пошук вбачаємо в розгляді й аналізі вище перелічених факторів.

Література

- 1. Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен** / [за ред. І. І. Цушка]. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 528 с.
- 2. Важковихованість : сутність, причини, реабілітація** : навч. посіб. для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.
- 3. Семейное воспитание** : краткий словарь / авт.-сост. И. В. Гребенников, Л. В. Ковинько. – М. : Политиздат, 1999. – 319 с.
- 4. Шишковец Т. А.** Справочник социального педагога / Т. А. Шишковец. – М. : ВАКО, 2005. – 208 с.
- 5. Овчарова Р. В.** Справочная книга социального педагога / Р. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 2005. – 480 с.

Анотація. У статті дається стисла характеристика такому типу хибного сімейного виховання як гіперопіка, розкрито причини та наслідки гіперопіки на соціалізацію особистості дитини, а також наведені деякі рекомендації батькам з приводу правильного виховання дітей.

Ключові слова: гіперопіка, стиль сімейного виховання, важковиховуваність, типи гіперопіки, соціалізація.

УДК 316.774:37.015.311-053.6

Н. Г. Цюпка

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ПІДЛІТКІВ

Актуальність цієї статті полягає у тому, що засоби масової інформації стали невід'ємною складовою соціалізації людини.

Сьогодні ЗМІ не контролюються і до підлітків потрапляє багато інформації з агресивним та відвертим змістом. В підлітковий період починає формуватися світосприйняття, досить велику роль відіграють ЗМІ, які мають неоднозначний вплив.

Цим питанням почали займатися науковці з різних дисциплін. В соціології такими науковцями були Пол Лазарсфельд, Уїлбур Шрамм, Джозеф Клаппер та інші.

В соціальній педагогіці вплив засобів масової інформації як фактору соціалізації розглядаються такими вченими як: Ф. Мустаєва, Ю. Василькова, А. Мудрик та іншими.

Засоби масової інформації (далі ЗМІ) досить глибоко увійшли у життя сучасного суспільства. Вони здійснюють соціальний контроль та управління, впливають на формування суспільної думки, розповсюджують знання, досвід, культуру, інформують широкі верстви населення про події, що відбуваються. Тим самим вони виконують функції підтримки та укріплення суспільних відношень. Відомо, що соціальна сторона особистості, її спрямованість, яка включає в себе світосприйняття, ідеали, інтереси, прагнення, етичні якості, формується в основному за рахунок виховання та результатів соціально-психологічних впливів на особистість.

Засоби масової інформації – це такі засоби, як телебачення, радіо, газети, журнали, за допомогою яких рекламодавці, політики спілкуються з широкими верствами населення [3].

Тисячу років тому людина володіла чотирма видами комунікацій – усною мовою, музикою, живописом та писемністю. У XV столітті виходять перші друковані книжки, в XVII – газети та журнали. В XIX столітті почався новий революційний період: винайшли фотографію, кіно. З XX століття широко розповсюджується телебачення, відеопристрої, комп'ютерна система.

У сучасному світі людина з раннього дитинства опиняється в оточенні технічної сфери, значна частина якої є засобами масової інформації, які відіграють велику роль в житті людини. Причому на перші місця вийшли так звані електронні засоби, які значно потіснили писемні. Сучасні ЗМІ, особливо телебачення, мають планетарний характер, доступні багатомільярдным аудиторіям, створюють новий вид культури – аудіовізуальний [2, 120].

Слід сказати про відеофільми. В суспільстві швидко росте кількість DVD програвачів. Репертуар домашніх дисків складають, в основному, фільми жахів, бойовики, порнофільми. Вплив подібної продукції на юного глядача досить ефективний, тому що практично немає конкуренції зі сторони виховних структур

Говорячи про вплив ЗМІ на підлітків, важливо враховувати наступне. ЗМІ діють на не зміцнілу психіку дітей, які не можуть самостійно вибрати потрібне і непотрібне. Частіше за все пропонується інформація просто нав'язується, і критично її осмислити, розглянути її з різних точок зору підлітку буває важко, а частіше за все не під силу.

Нажаль, телебачення та комп'ютери замінили підліткам книгу[3].

Підлітки – це діти віком 11-14 років. Підлітковий період найскладніший, тому що в цей період відбувається своєрідний перехід від дитинства до зрілості, який пронизує всі сторони розвитку підлітка: анатомо-фізіологічну будову, інтелектуальний, етичний розвиток, а також різноманітні види його діяльності.

В підлітковому віці змінюються умови життя і діяльності дитини, що, в свою чергу, приводить до перебудови психіки, появи нових форм взаємодії між однолітками. У дитини змінюються суспільний статус, позиція, положення в колективі, їй починають пред'являти більш серйозні вимоги дорослі.

В цей період у дитини починає проявлятися потреба у пізнанні самого себе. Відповідь на питання „Хто я?” часто мучить підлітка. Він проявляє інтерес до самого себе, у нього формуються особисті погляди та судження; утворюються особисті оцінки на ті чи інші події чи факти; він намагається оцінити свої можливості та вчинки, зіставляє себе з однолітками та їх вчинками.

У підлітка формується почуття дорослості, яке проявляється через прагнення до незалежності та самостійності, протесті проти бажання дорослих „повчати” його [1, 212 – 213].

В цей період формується світосприйняття і те, яке воно сформується залежить від того, чим займається, с ким спілкується дитина і що вона дивиться. Особливо слід враховувати те, що дивиться юний глядач, бо інформація, яку він може побачити по телебаченню або в Інтернеті, особливо в Інтернеті, практично не контролюється. Тому виникає ризик того, що до підлітка потрапить негативна інформація. І якщо дитина має проблеми з однолітками, і весь свій вільний час проводить біля екрана телевізора, або монітору комп'ютера, дивиться сумнівні ролики з Інтернету

або фільми жахів чи бойовики – у дитини підвищується рівень агресивної поведінки, бувають навіть випадки, коли підлітки копіюють своїх улюблених героїв та скоюють подібні злочини, але це досить рідкі випадки.

Слід розглянути позитивні та негативні впливи телебачення на підлітків. До позитивних впливів належать: задоволення пізнавальних запитів кожного підлітка, навчання дитини, розвиток творчої активності, пізнавальних можливостей. Виходять наукові телепередачі, які знайомлять з новими областями наукового знання, виховують прагнення приносити користь людям.

Негативні впливи. Внаслідок таких впливів страждає нервова система, слух, зір, з'являються головні болі; руйнується режим дня (скорочується період сну та перебування на свіжому повітрі, особливо страждають боязкі, сором'язливі підлітки) [3].

Останніми роками англійські вчені вивчають впливи дитячих телепередач, і дають обнадійливі результати. Ці дослідження показали, що багато дитячих розважальних програм мають просоціальний або позитивний вплив. Загальна тенденція така: розважальні та пізнавальні телевізійні програми (які не показують картини насильства) сприяють інтелектуальному розвитку, розвивають уяву, навички рішення проблем, сприяють соціалізації [4, 96].

В підлітковий період дитина намагається виділитися, шляхом наслідування, як правило, відомих співаків. Вони хочуть їх копіювати практично у всьому, особливо їм подобається те, як себе ведуть зірки у відеокліпах. Бо саме в них вони бачать яскравий, привабливий образ. Основний сюжет таких кліпів – це дороге авто, оголені дівчата, які танцюють відверті танці.

В Америці було проведено декілька досліджень, які були спрямовані на виявлення масової долі сексуально орієнтованої інформації в змісті музичних відеокліпів. В ході двох масштабних досліджень, проведених у 1980-х роках, вивчалися програми MTV та інших музичних телевізійних станцій упродовж 1984 року. Перші результати показали, що більше половини з 62 досліджених відеокліпів мають сексуальний зміст. Частіше за все зустрічаються сексуальні провокуючі дії, такі як обійми, поцілунки, збуджуючі танцювальні рухи, сексуальний стиль одягу. Дослідники прийшли до висновку, що в музичних відеокліпах часто зображуються сексуально орієнтована поведінка.

В іншому досліді Б. Германа та Дж. Домініка вивчали візуальні аспекти 166 „концептуальних” музичних відеокліпів, тобто таких, в яких була сюжетна лінія, або ті, які коментували певні події, (що найменше, в частині кліпу), а не просто показували процес студійного запису. Відеокліпи були взяті з репертуару MTV та інших музичних каналів. Дослідники виявили, що в трьох з чотирьох кліпів містилися сексуально орієнтовані сцени, і що в кожному кліпі нараховувалось, у середньому, п'ять сексуальних актів. Що стосується зв'язку сексу та насильства,

аналіз показав, що 80% відеокліпів, які мали зміст сцен насильства, мали також сексуально відверті сцени.

Регулярний перегляд сцен сексуального характеру призводить до десенсибілізації установ та цінностей індивіда. Десенсибілізація – це постійна зміна цінностей або установок, при якому заздалегідь табуїрована поведінка стає сприятливою внаслідок регулярного впливу ЗМІ на індивіда. Табуїрована поведінка – це поведінка, яка забороняє якісь вчинки, які не прийняті у суспільстві [4, 218].

Все це призвело до того, що тиск американської громадськості примусив індустрію розваг піти на деякі поступки. У країні введено кодування фільмів, які випускаються за особливою системою символів із рекомендаціями для дітей відповідного віку (після 16 років, після 18 років і після 21 року). Використовуються певні прийоми (особливий ключ) для блокування від дітей спеціальних каналів для показу порнографічних фільмів. Розпочався випуск відеозаписів і платівок з написом „тільки з дозволу батьків”. Відеоклуби та інші заклади еротичного спрямування концентруються в певних кварталах, їх існування, на думку захисників відеобізнесу, є необхідним, оскільки забезпечує право будь-якої людини на вільний вибір і самовияв в умовах демократії [5, 302].

В Україні теж кодується інформація телебачення за наступними позначками: зелене коло – „перегляд для дітей вільний”, жовтий трикутник – „перегляд тільки з дозволу дорослих, або разом з ними”, червоний квадрат – „тільки для дорослих”.

Слід підкреслити, що у США, як і у багатьох країнах, прогресивні люди відокремлюють комерційне кіно від справжнього мистецтва і протестують проти комерціалізації засобів масової інформації, яка йде на шкоду підростаючим поколінням. Разом із тим вони усвідомлюють, що одними протестами, обуреннями та окремими розрізненими заходами вирішити таку складну і гостру соціальну проблему не можна. Тут потрібний комплекс соціально-політичних, юридичних і педагогічних заходів та ініціатив. Насамперед, необхідно звернути серйозну увагу на посилення законодавчих актів щодо захисту дітей, підлітків від шкідливого впливу комерційного телебачення. Ставиться питання про активізацію контрольної діяльності, а в ряді випадків – і створення соціальних органів контролю за відеопродукцією і літературою для дітей.

Проблема „ЗМІ – дитина” ще не вивчена достатньою мірою. Хоча в цьому напрямку у ряді країн і ведуться серйозні психолого-педагогічні та медичні дослідження, але справжньої науки, пов'язаної із впливом всіх засобів масової інформації на процес соціалізації дітей, духовне, емоційне та моральне формування, ще не створено. У комплексі мір важливе значення має особистісний приклад батьків, їх ставлення до проблеми „споживання” телепередач, посилення виховного впливу сім'ї в цьому плані. Як зауважив керівник американського товариства. „За телебачення для дітей” Пеггі Чарен, якщо у ваших дітей буде достатньо

знань та інтересів, то вам не доведеться турбуватися про те, що вони дивляться по телевізору [5, 303].

Отже, ми побачили, що вплив засобів масової інформації на підлітків досить високий. Це обумовлюється тим, що ЗМІ вже стали невід'ємною частиною соціалізації особистості. Тим самим вони виконують наступні функції.

1. Інформаційна, завдяки якій ми можемо побачити те, що відбувається в різних регіонах, країнах, континентах. Тобто, завдяки цій функції ми дізнаємося щось нове.

2. Реактивна функція. ЗМІ в більшості випадків визначає вільний час проведення, ця функція реалізується по відношенню до всіх людей, так як відпочинок здебільшого проходить за читанням книжок, переглядом кінофільмів у кіно та різних телепередач біля екранів телевізора, тим самим воно відволікає від повсякденних клопотів.

3. Функція релаксації. Вона має специфічний відтінок, коли говориться про підлітків, у яких виникли проблеми у спілкуванні з оточуючими, або інші проблеми (що приводять, як правило, до напруження в емоційному стані та дискомфорту.) Ці молоді люди можуть збільшити перегляд кіно, радіо, телебачення, печаті, зменшити тим самим контакти з людьми [2, 121 – 122].

Таким чином, ми розглянули досить гостру проблему, таку, як вплив ЗМІ, особливо телебачення, на формування світосприйняття підлітків. Роблячи висновок, можна сказати, що телебачення несе як позитивний, так і негативний вплив. І те, якому впливові піддається дитина, і стає головним. Перспектива подальшого рішення цієї проблеми полягає, в першу чергу в тому, щоб навчити дитину відрізнити телепередачі на такі, які його цікавлять та можуть чогось навчити, від тих які нічого корисного та цікавого не вчать. Також, не заважає і батьківський контроль. Окрім цього, треба встановити контроль над інформацією, яка потрапляє на телебачення, тобто ввести цензуру.

Література

1. **Социальная педагогика** : курс лекций / [ред. Галагузовой М. А.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
2. **Мустаева Ф. А.** Социальная педагогика : учебник для вузов / Ф. А. Мустаева. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 528 с.
3. **Гончар О.** Влияние средств массовой информации на формирование мировоззрения детей подросткового возраст [электронный ресурс] / О. Гончар. – Режим доступа : metodkabnekrasov@yandex.ru.
4. **Брайант Д.** Основы воздействия СМИ / Д. Брайант, С. Томпсон : пер. с англ. – М. : Издательский дом Вильямс, 2004. – 432 с.
5. **Соціальна педагогіка / Соціальна робота** : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. – К., 1997. – 378 с.

Анотація. У цій статті розповідається про вплив засобів масової інформації на світосприйняття підлітків. Розкриваються позитивні та негативні впливи ЗМІ на розвиток юних глядачів. Аналізується поведінка підлітків після перегляду тих чи інших телепередач, кінофільмів, роликів, кліпів

Ключові слова: підлітки, ЗМІ, телебачення, світосприйняття.

Відомості про авторів

1. **Бондар Валерій Станіславович** – студент 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
2. **Бондаренко Катерина Русланівна** – студентка 5 курсу денного відділення Ровеньківського факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Ігнатенко К. В.
3. **Бондарчук Ярослава Геннадіївна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Отрощенко Н. Л.
4. **Будаг'янець Тетяна Миколаївна** – фахівець вищої категорії, старший учитель, учитель-методист СШ № 57 м. Луганська.
5. **Великіцька Вікторія Олегівна** – студентка 4 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Мальцева О. І.
6. **Власова Анастасія Василівна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Отрощенко Н. Л.
7. **Іларіонова Олена Михайлівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
8. **Кіященко Анна Сергіївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
9. **Козлова Оксана Ігорівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.

10. **Кононович Дар'я Олександрівна** – студентка 2 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Юрків Я. І.
11. **Косякова Олена Сергіївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
12. **Кудінова Євгенія Геннадіївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
13. **Кузьменко Катерина Володимирівна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Отрощенко Н. Л.
14. **Мамонова Євгенія Євгенівна** – студентка 2 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Юрків Я. І.
15. **Назмієв Антон Олександрович** – студент 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
16. **Полтавська Тетяна Володимирівна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Отрощенко Н. Л.
17. **Пономарьова Катерина Вікторівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.

18. **Приходько Микола Володимирович** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
19. **Пшенична Вікторія Вікторівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Кальченко Л. В.
20. **Силкіна Світлана Анатоліївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
21. **Сірик Віталіна Олександрівна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Отрощенко Н. Л.
22. **Соха Наталія Григорівна** – студентка 5 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Мотунова Н. В.
23. **Стусова Вікторія Юріївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
24. **Супруненко Катерина Миколаївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
25. **Фоменко Юлія Геннадіївна** – студентка 2 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Золотова Г. Д.
26. **Цюпка Надія Геннадіївна** – студентка 2 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Золотова Г. Д.

27. **Чернягова Олеся Сергіївна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Литвинова Н. А.
28. **Шершньова Олена Едуардівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Юрків Я. І.
29. **Шехавцова Олена Володимирівна** – студентка 2 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Мотунова Н. В.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ПОШУК
МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ
(соціально-педагогічні науки)**

Збірник наукових праць студентів

№ 6, 2012

Частина II

Відповідальні за випуск:

доц. Караман О. Л.,

доц. Юрків Я. І.

Здано до склад. 29.02.2012 р. Підп. до друку 30.03.2012 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 19,88. Наклад 100 прим. Зам. № 75.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.